

Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler VI

Editörler

Neslihan COŞKUN KARADAĞ

Abdullah BALCIOĞULLARI

© Copyright 2024

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi AŞ'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN	Sayfa ve Kapak Tasarımı
978-625-399-790-8	Akademisyen Dizgi Ünitesi
Kitap Adı	Yayıncı Sertifika No
Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler VI	47518
Editörler	Baskı ve Cilt
Neslihan COŞKUN KARADAĞ ORCID iD: 0000-0003-0215-0486 Abdullah BALCIOĞULLARI ORCID iD: 0000-0002-5462-5968	Vadi Matbaacılık
Yayın Koordinatörü	Bisac Code
Yasin DİLMEN	SOC000000
	DOI
	10.37609/akya.3076

Kütüphane Kimlik Kartı

Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler VI / ed. Neslihan Coşkun
Karadağ, Abdullah Balcioğulları.
Ankara : Akademisyen Yayınevi Kitabevi, 2024.
91 s. : şekil. ; 160x235 mm.
Kaynakça var.
ISBN 9786253997908
1. Sosyal Bilimler.

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi AŞ

Halk Sokak 5 / A Yenışehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖN SÖZ

Akademisyen Yayınevi yöneticileri, yaklaşık 35 yıllık yayın tecrübesini, kendi tüzel kişiliklerine aktararak uzun zamandan beri, ticarî faaliyetlerini sürdürmektedir. Anılan süre içinde, başta sağlık ve sosyal bilimler, kültürel ve sanatsal konular dahil 2700'ü aşkın kitabı yayımlamanın gururu içindedir. Uluslararası yayınevi olmanın alt yapısını tamamlayan Akademisyen, Türkçe ve yabancı dillerde yayın yapmanın yanında, küresel bir marka yaratmanın peşindedir.

Bilimsel ve düşünsel çalışmaların kalıcı belgeleri sayılan kitaplar, bilgi kayıt ortamı olarak yüzlerce yılın tanıklarındır. Matbaanın icadıyla varoluşunu sağlam temellere oturtan kitabın geleceği, her ne kadar yeni buluşların yörüngesine taşınmış olsa da, daha uzun süre hayatımızda yer edineceği muhakkaktır.

Akademisyen Yayınevi, kendi adını taşıyan “**Bilimsel Araştırmalar Kitabı**” serisiyle Türkçe ve İngilizce olarak, uluslararası nitelik ve nicelikte, kitap yayımlama sürecini başlatmış bulunmaktadır. Her yıl mart ve eylül aylarında gerçekleşecek olan yayımlama süreci, tematik alt başlıklarla devam edecektir. Bu süreci destekleyen tüm hocalarımıza ve arka planda yer alan herkese teşekkür borçluyuz.

Akademisyen Yayınevi A.Ş.

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1	Bursevî'nin <i>Rûhu'l-Beyân</i> 'ı ve El-Cezâirî'nin <i>El-Mevâkıfî'r-Rûhiyye Ve'l-Fuyûzâtu's-Subûhiyye</i> Adlı Tasavvufî Tefsirlerinin Mukayesesi.....	1
	<i>Hüseyin HALİL</i>	
Bölüm 2	Havacılıkta Risk Algısı ve Risk Toleransı	19
	<i>Ezgi Berte ERME</i>	
	<i>Ahmet Ferda ÇAKMAK</i>	
Bölüm 3	Sağlığın Korunması, Geliştirilmesi ve İlgili Uluslararası Bildirgeler	37
	<i>Ebru İLTER</i>	
	<i>Nesrin AKCA</i>	
Bölüm 4	Yeşil Finans Perspektifinden Havacılıkta Sürdürülebilirlik	51
	<i>Yaşar ŞAHİN</i>	
Bölüm 5	Ahlak Kavramı ve Meslek Etiği	63
	<i>Candoğan AKCA</i>	
	<i>Murat SEZGİN</i>	
Bölüm 6	Yönetici Desteği Kavramı Üzerine Kuramsal Bir Çalışma.....	75
	<i>Kasım Kağan ÖZLOK</i>	

YAZARLAR

Öğr. Gör. Candoğan AKCA

Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Doç. Dr. Nesrin AKCA

Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Ahmet Ferda ÇAKMAK

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon AD

Doktora Öğrencisi Ezgi Berte ERME

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

Arş. Gör. Hüseyin HALİL

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ebru İLTER

Bilim Uzmanı

Doktora Öğrencisi Kasım Kağan ÖZLÖK

Göç İdaresi Başkanlığı

Öğr. Gör. Murat SEZGİN

Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu

Öğr. Gör. Dr. Yaşar ŞAHİN

Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü

Bölüm 1

BURSEVÎ'NİN RÛHU'L-BEYÂN'I VE EL-CEZÂİRÎ'NİN EL-MEVÂKİFÎ'R-RÛHİYYE VE'L-FUYÛZÂTU'S- SUBÛHİYYE ADLI TASAVVUFÎ TEFSİRLERİNİN MUKAYESESİ

Hüseyin HALİL¹

GİRİŞ

Anadolu ve Cezayir toprakları pek çok bakımından büyük bir benzerlikler gösterir. Ortak tarih ve din anlayışı bunun arkasındaki en büyük faktör olarak görülebilir. Ortak din anlayışı sadece İslami inanış bakımından değil manevi yaşayış bakımından da birbiriyle büyük benzerlikler gösterir. Her iki bölge birbirinden kilometrelerce uzak olsa da onları birbirine yaklaştıran manevi bir bağ olduğuna şüphe yoktur. İslam mistisizmi adını alan bu bağ iki coğrafyanın spirüel yaşamını şekillendiren başlıca etmen olmuştur. İşte biz bu bölümde bu bağın temsilcilerinden olan tasavvufî tefsirin iki büyük ustası İsmail Hakkı Bursevî ve Emir Abdulkâdir el-Cezâirî'nin eserlerini – *Rûhu'l-Beyân* ve *el-Mevâkıfî'r-Rûhiyye ve'l-Fuyûzâtu's-Subûhiyye* – karşılaştıracaktız.

BURSEVÎ'NİN HAYATI

1685 yılında şeyhi Atpazarî Osman Fazlı Efendi tarafından Bursa'ya halife olarak gönderildikten sonra Ulucami'de vaaz etmeye başlayan ve vaazlarında Kur'an'ı tefsir eden İsmâil Hakkı Bursevî "*Rûhu'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*" adlı Arapça eserini bu dönemde telife karar vermiştir. Eserini çeşitli sebeplerden ötürü yaklaşık 21 yılda meydana getiren Bursevî, gençlik yıllarından itibaren okumuş olduğu çeşitli tefsirlerden elde ettiği birikimi kullanarak tefsirini yazmıştır. Onun okuduğu başlıca eserlerin şunlar olduğu zikredilir: Zemaşşerî'nin *el-Keşşâfı*, Râzî'nin *Mefâtîhu'l-Gaybı*, Kurtubî'nin *el-Câmi'i*, Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl'i*, Nesefî'nin *Medârikü't-tenzîl'i*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahrü'l-muhîf'i*, Alâeddin Semerkandî'nin *Bahrü'l-'ulûm'u*, Ebüssuûd Efendî'nin *İrşâdü'l-'akli's-*

¹ Arş. Gör. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, huseyinhalil611990@gmail.com, ORCID iD: 0000-0002-4814-3508

selim'i, Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-hağâik ve'l-meânî*'si, Kevâşî'nin *Tebşiratü'l-mütezekkir*'i, Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin *Te'vilâtü'l-Şurân*'ı, Rûzbihân-ı Baklî'nin *Arâ'isü'l-beyân*'ı (Namlı, 2008; Bursevî, 2020; Ayni, 1928). Bunlar onun okuduğu ve tefsirinde yararlandığı onlarca eserden sadece bir kaçıdır.

BURSEVÎ'NİN TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Tasavvufî tefsir denilince akla ilk gelen eserlerden birisi Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiridir. Bu tefsir kendi alanında yetkin olduğu gibi dirayet ve rivayet türlerinde de önde gelen eserlerden birisidir. Sadece spiritüel yorumlarda bulunmaz, aynı zamanda Arap dilini ve şiirini etkin bir kullanımla linguistik yorumlarda da bulunur. Diğer bir deyişle onun tefsiri morfolojik, leksikolojik ve etimolojik açıklamalarıyla tasavvufî alanda sivrilmiş ve farklılaşmış bir tefsirdir. Bunlara ek olarak, onu farklı kılan bir diğer özellik ise sadece Arapçayı değil Farsçayı da etkin bir şekilde kullanması ve Farsça tefsir ve beyitlere yer vermesidir (Bursevî, 1912).

Bursevî metot olarak tefsirinde önce dini emirleri, ardından tasavvufî yorumları zikretmiştir. Nisâ 36 ayeti hakkındaki tefsiri bunun güzel bir örneğini temsil eder (Nisa 36). Ayette geçen dini emirleri tek tek tefsir eden Bursevî hemen sonrasında onların tasavvufî yorumuna geçer. Onlardan bir tanesi ayette geçen "ihsan/iyilik (إِحْسَان)" kavramı üzerine yaptığı tasavvufî yorumdur, onun yorumu şu şekildedir: "Sadece maksat hasıl olup kul Allah'a (seyri sülûk ile) ulaşınca ana babaya, komşuya, arkadaşına ve yoksula ihsan/iyilik etme eylemi gerçekleşebilir. Çünkü ihsan/iyilik insanın değil Allah'ın sıfatlarından. Nitekim Secde 4 buna işaret eder: "Zira O, yarattığı her şeyi en güzel (ahsen) şekilde yaratmıştır." İnsanın sıfatlarından olan ise kötülüktür (Yusuf 53). Dolayısıyla bir kimseden iyilik ortaya çıkabilmesi için yaratıcısının sıfatlarına bürünmesi gerekir (Nisâ 79)." Görüldüğü gibi Bursevî iyilik yapma eylemini insanın potansiyelinin üstünde görmekte ve bu potansiyele ancak yaratıcısına yaklaştığında ulaşabildiğini iddia etmektedir. Aynı ayetin son bölümünde bahsedilen "مُحْتَنًا فَخُورًا" ifadesini ele alan müfessir bu kavrama da spiritüel bir yorumla yaklaşmıştır. Ona göre insan nefsinden sıyrılıp tümüyle yaratıcısına yönelmeli, onun ahlakı ile ahlaklanmalı, onun vasıflarına bürünmeli ve hatta nefsini onda yok etmelidir (fenafillah), ki ana babasına, akraba ve arkadaşlarına iyilikte bulunabilme yetisine sahip olabilsin. Onun yaptığı açıklamalar incelendiğinde anlaşılıyor ki nefsin arındırılması veya yaratıcıya giden yolda terbiye edilmesinin sebebi nefsin kötü sıfatların kaynağı oluşudur, mesela böbürlenmek ve kurumlu olmak bu vasıflardan bazılarıdır. Bu yüzden yaratıcı bu özelliklere sahip nefsi sevmez, nefis de yaratıcıyı sevmez, çünkü sevgi onun vasıflarından birisi değildir. Bursevî, nefsin sebep olduğu

dünyanın güzelliğini sevme, böbürlenme ve kötülüğe meyyal olma davranışlarının gizli şirke (şirk-i hafiye) düşürdüğüne kanaat getirmiş olmalı ki, peygamberin “şirk insanoğlunun içinde bir yerde gece karanlığında bir kaya üzerinde dolaşan karıncanın ayak izinden daha gizlidir (Hanbel, 1999, 32/384)” hadisini zikrederek bu davranışları şirk ile bağdaştırır.

Müfessirimizin diğer kaynaklardan aldığı ibareleri genellikle değiştirmeden verdiğini görürüz. Özellikle farsça ibareleri olduğu gibi nakletmeyi ve sonra kendi yorumlarını zikretmeyi tercih eder. Mesela Yahudilerin Tevrat'ın hükümlerine onu okuyarak ulaşmak yerine Hz. Muhammed'e danışmalarındaki ironiyi dikkat çeken Maide 43 ayetini tefsir ederken Mesnevi'den “ای بسا مرغی برنده دانه جو که” (tane arayan nice kuşlar vardır...) ile başlayan ifadeyi olduğu gibi nakletmiştir (Mesnevî, 2015, 3/365).

Bursevî spiritüel yorumlarını bazen يقول الفقير (*fakir der ki*) sözüyle dile getirmiştir. Mesela Enfal 63'ün tefsirinde şöyle söylemiştir: “Allah onu Salihlerden eylesin, bu (tefsiri yazan) fakir (İsmail Hakkı Bursevi) der ki...” (Bursevi, 1912, s. 328).

Müellifimiz tefsirinde sayısız yerde Farsça beyitler zikrederek, ayeti anlaşılır kılmaya çalışır. Söz gelimi Enfal 69'da geçen وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir” ifadesini tefsir etmek için Mesnevi'den şu beyti nakletmiştir:

تانکرید ابر کی خنند جمن نانکرید طفل کی جوشد لبین طفل... جون بر آرنند ازبشیمانانین انین عرش لردد ازانین المذنبین

“Bulut gözyaşı dökmedikçe çimenler gülmez, çocuk ağlamadıkça süt verilmez... pişman olanların tövbeleri arşı titretir.” Müellif bu beyti Allah'ın bağışlamasından bahseden غَفُورٌ رَحِيمٌ ifadesinin gerçekleşmesinin وَأَتَّقُوا اللَّهَ ifadesine bağlı olduğunu vurgulamak için zikretmiştir. Diğer bir deyişle ona göre yaratıcının affi ve mağfiretine erişmenin tek yolu tövbe ve pişmanlıkla sakınarak ona sığınmak ve sesini duyurmaya çalışmaktan geçer. Bu beyitte de görüldüğü gibi onun naklettiği Farsça şiirler çoğunlukla Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî*'sindedir. Bununla birlikte Hâfız-ı Şîrâzî'nin *Dîvân*'ı, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân ve Gülistân*'ı da onun yararlandığı diğer şiir divanlarıdır (Bosnevî, 2020).

1. Dirayet yönünden tefsiri

1.1 Lügat yönünden

Eserde ayetler bir veya birkaç kelime halinde ele alınarak hem sarf, nahiv, iştikak, i'rab gibi gramatik hem de mana yönünden tahlil edilmiştir. Müellif bu

hususta faydalandığı Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ı gibi kaynakları genellikle belirtmiş ve referans vermiştir. Bununla birlikte Arap şiirinden faydalanmış, kıraat çeşitlerine, kıraat farklarından doğan anlam farklılıklarına da yer vermiştir (Bursevî, 1912). Kur'an'ın mucizeliğine işaret ederek bu hususta kaynaklardan bolca malumat aktarmış, istiare, teşbih, mecaz ve kinaye gibi edebî sanatların yer aldığı ayetlerde bu konuya dikkat çekmiş, kasr, tahsis, hazf, îsâl gibi meâni konularına da işaret etmiştir (Namlı, 2008).

1.2 Tasavvuf yönünden

Eserin tasavvufi yönünü, büyük ölçüde tasavvufi tefsir ve eserlerden yapılan nakiller oluşturur. Müellifin bu konuda en önemli kaynağı Necmeddîn Dâye'nin *Bahrü'l-Hakâiki'üdr* (Necmeddîn Kubrâ, 2009). Tefsirin tasavvufi yönünün teşekkülünde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ve kendi şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin eserlerinden yapılan nakiller de önemli yer tutar (Bursevî, 1912). İlaveten Rûhu'l-Beyân'da ibretlik kıssa ve hikâyelere geniş yer verilmiştir. Zaman zaman kıssalar, doğruluk derecesine bakılmadan didaktik tarafı ve ibret alınacak yönleri düşünülerek nakledilmiştir. Bu özelliği sebebiyle eser vaizler için önemli bir kaynak olmuştur. Nitekim Zâhid Kevserî, vaizlerin kalplere incelik veren hikâyeler ihtiva etmesi sebebiyle Rûhu'l-Beyân'a çok önem verdiklerini söyler (Kevserî, 2002).

2.Rivayet yönünden tefsiri

Rivayet tefsirlerinde olduğu gibi bu eserde de Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahâbe ve tâbiinden gelen sözlerle tefsir edilmesi esasına uyulmuştur. Bu bağlamda ayetlerin iniş konjonktürünü belirten *esbâb-ı nüzule* temas edilmiş ve ayetin arka planı hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir. Klasik tefsirler ve kitaplardan yapılan alıntılar ve rivayetler uygun bir kompozisyon içerisinde sunulmuştur.

2.1 Kur'ânın Kur'ân ile Tefsiri

Bursevî, ele aldığı herhangi bir ayeti bir başka ayetin yardımı ile açıklamaya çalışmıştır. Böylece Kur'an'ın bir ayetini başka bir ayetten istifade ederek açıklamıştır. Meselâ; kâfirleri uyarmak ve müminleri müjdelemek için Mekke halkı arasından peygamber olarak zuhur eden Hz. Muhammed'i sihir ve büyücülükle suçlayan kâfirlerden bahseden Yunus suresi 2. ayetini tefsir ederken, Zuhuf suresi 31. ayetten yararlanmış (Bursevî, 1912). Önce, ayeti zikretmiş ardından onunla ilgili diğer ayetlerden pasajlar naklederek ele aldığı ayeti tefsir etmiştir.

2.2 Kur'ân'ın sünnet ile Tefsiri

Rûhu'l-Beyân'da nakledilen hadislerin önemli bir kısmı sahih olmakla birlikte zayıf ve mevzu kabul edilen rivayetlere de rastlanmaktadır. Bu yönüyle eser özellikle hadis âlimleri tarafından eleştirilmiştir. Abdülfettâh Ebû Gudde hadisleri çok defa senetsiz zikreden Zemahşerî, Beydâvî ve Ebüssuûd gibi müfessirlerin tefsirlerinde zayıf, münker veya mevzû hadisler olduğunu belirttikten sonra İsmail Hakkî'nın da hadis ilmine aşına olmadığını ifade eder (Gudde, 1964; Ebüssûd, 1971, Beydâvî, 2000). Muhaddislerce eleştirilen rivayetleri aktarıırken zaman zaman muhaddislerin (hadisçilerin) bu rivayetlerle ilgili görüşlerini de veren İsmâil Hakkî, hadis usulü kurallarını kabul etmekle birlikte sahih keşfi de hadis alma veya bir hadisin doğruluğunun tespitinde yeterli görmektedir. Öte yandan onun zayıf hadislerle amel edilebileceğine dair kuraldan istifade ettiği görülmektedir. Zayıf ve mevzû rivayetlerin tefsirinde yer almasında itibar ettiği kaynaklara güveninin tam olmasının da etkisi olduğu söylenebilir (Namlı, 2008).

2.3 Kur'ân'ın İsrailiyat ile Tefsiri

Eserde özellikle Yahudi peygamberlerinin kıssaları söz konusunu olduğunda İsrâiliyat kaynaklı bilgilere başvurulduğu görülmektedir. Mesela Nuh tufanından bahseden ayetleri (Ankebut 15; Hud 44) tefsir ederken Hz. Nuh'un yaşı, oğulları (Ham, Sam ve Yafes), tufanın oluş şekli ve süresi (kır gün) ve içindekilere dair verdiği bilgiler isrâiliyât kaynaklı görünmektedir (Bursevî, 1912).

CEZÂİRÎ'NİN TEFSİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

el-Mevâkıfîr-Rûhiyye ve'l-Fuyûzâtü's-Subûhiyye, Emir Abdulkâdir el-Cezâirî'nin Tasavvuf ve Tefsir alanında yazmış olduğu önemli eserlerden biridir. Tasavvuf alanında yetkin bir isim olan İbnu'l-Arabî'nin *Futûhatu'l-Mekkiyye*'sine benzerlik arz eden bu eser müellif tarafından Şam'da 1855-1883 yılları arasında kaleme alınmıştır. Rivayete göre, Emir Abdulkâdir el-Cezâirî, mecliste anlattıklarını bir kitap haline dönüştürmesini talep eden diğer ilimle meşgul olan arkadaşlarının ısrarıyla bu eserini kaleme almıştır. Şeyh Abdurrezzâk el-'Attâr'ın bunlardan birisi olduğu zikredilir. Attâr'ın girişimiyle el-Cezâirî eseri "*el-Mevâkıf*"ın telifine başlamış oldu.

el-Mevâkıf incelendiğinde eserin, Emir Abdulkâdir el-Cezâirî'nin öğrencilerine verdiği dersler, söylediği sözler, vaazlar ve kendisine gelen ilhamlardan ibaret olduğunu anlaşılır. Onun ilhamlarından oluştuğu için eserin telif ediliş yer ve zamanında farklılıklar da olduğu anlaşılmaktadır. Kimi zaman Mekke'de

iken, kimi zaman Medine’de iken, çoğunlukla da Şam’da iken gelen ilhamlar ve tasavvufi keşifler doğrultusunda kaleme alınmış olan eser 1883’te onun ölümüyle tamamlanmış ve 1911 yılında üç cilt olarak Kahire’de defalarca tahkik edilerek basılmıştır. Kahire’de yapılan son baskısı, müellifin hattıyla yazılmış asıl nüshaya uygun olarak düzenlenmiş ve tertip edilmiştir (el-Cezâirî, 2004; Kuran, 1988).

Emir Abdulkadir’in oğlu Emir Muhammed bu eser için “Başıyla, sonuyla, beyitleriyle... düzenli bir eserdir” demiştir. en-Nebhânî eser hakkında “*Emir Abdulkâdir kendine gelen ilhamları toplayarak onlara Mevâkıf adını vermiştir*” şeklinde yorumda bulunarak ondaki ilahi keşifler ve menkıbelere vurgu yapmıştır. Şekip Arslan’ın bu konudaki görüşü ise şöyledir: “*Son dönemde bir benzeri bulunmayan bir tefsirdir.*”(Nebhânî, 1991); Cezâirî, 1964; Stoddard, Lothrop,1922).

1. Dirayet yönünden tefsiri

el-Cezâirî içinde bulunduğu şartlar ve ruhsal durumun etkisiyle ayetler hakkında batını yorumlar yapmaktan çekinmemiştir. Keşf ve ilham yöntemini sıklıkla kullanan müfessirimiz her ayetin zahiri anlamının ardındaki batını anlamı ortaya çıkarmak maksadıyla tasavvufi yorumlarını zikretmiştir. Sıklıkla *Fütühâtu’l-Mekkiyye*’den faydalanan müellif tasavvufi yorumunu yaparken bu eserin tasavvufi istilahlarına başvurmuştur. Mesela; Muhammed 17. ayeti tefsir ederken *keşf, ızhâru’l-esrâr ve’l-bevâtın, ilme’l-yakin, ayne’l-yakin ve hakka’l-yakin* gibi tasavvuf istilahlarından yararlanmıştır (Cezâirî, 2004).

Cezâirî, tefsirinde pek çok kıssa, hikaye ve vaaza yer vermiştir. Herhangi bir kıssayı anlatırken önce o kıssa hakkındaki ayeti zikretmiş, ardından kıssa hakkında içine doğan ilham ve vahye göre yorumlarda bulunmuştur. Cezâirî’nin yaptığı yorumlar, tamamen o an ki ruhsal durumuna bağlı spontane yorumlardır. Genel olarak Klasik tefsirlerden olabildiğince az yararlanan Cezâirî, özellikle kıssa ve hikâyelerden bahseden ayetlerde kendi inisiyatifini kullanarak yorumlarda bulunmuş, nadiren klasik tefsirlere müracaat etmiştir. Ele aldığı kıssalar hakkında alışılmışın dışında bilgiler vererek yorumlarda bulunmuş ve kıssa hakkında çok farklı bir bakış açısı yaratmıştır. Her bir kıssa ve hikayenin kolayca anlaşılmanın arkasında yatan (batını) gizli manasına değinmiştir (Cezâirî, 2004).

Bu bağlamda “Ashâb-ı Kehf” kıssası hakkında yaptığı yorumlar örnek olarak verilebilir. *Mevâkıf*’daki kıssanın ana ayetleri olarak Kehf 9-18 arası ayetler zikredilmiştir. Şöyle ki: *أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا* “*Yoksa sen Mağara ve Kitap ehlini şaşılacak ayetlerimizden mi zannettin?*” ayetinden *لَوْ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا* “*Ey Muhammed Onları görmüş olsaydın, geri dönüp onlardan kaçardın, onlardan içini korku kaplardı*” ayetine kadar olan kısım

kıssanın ana ayetleri olarak kabul edilmiştir. Cezâirî, bu kıssa hakkında ayetleri yorumlarken, diğer müfessirlerden farklı olarak kıssanın arka planında yatan mesaja vurgu yapmış ve şunları dile getirmiştir: “Şunu bil ki, *Ashâb-ı Kehf*’in görünürdeki (zâhiri) kerametleri ve ortaya koyduğu harikalar sadece geçmiş ümmetler nezdinde ilginç ve şaşılacak olaylardandır. Meselâ; Yahudiler, *Ashâb-ı Kehf*’in kerametlerini o kadar büyüttüler ki Allah katında onların, bu kerametler nedeniyle, yüce derecelere sahip olduklarını iddia ettiler. Aynı şekilde işlerin görünen kısımlarına odaklanan insanlara göre de *Ashâb-ı Kehf*, keramet sahibi olup Allah katında üstün bir dereceye sahipti. Oysa ayet *أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا* “Yoksa sen Mağara ve Kitap ehlini şaşılacak ayetlerimizden mi zannettin?” diyor. (Demek ki, onlar keramet sahibi olsalar da şaşılacak kadar keramet sâhibi değiller, onlardan daha şaşırtıcı kerametleri olanlar var.) Bu ayette ki soru edatı “أم - yoksa” olumsuzluk bildiren bir sorudur. Yani, Yahudiler ve eski ümmetlerin zannettiği gibi zannetmeyin, çünkü onlar *Ashâb-ı Kehf*’in Allah’ın en şaşırtıcı ayetleri ve mucizelerinden olduğunu zannediyorlardı (Cezâirî, 2004).

Ashâb-ı Kehf’in kerametinin neden en şaşırtıcı keramet olmadığı konusunda Cezâirî şöyle söyler: “Allah, Hz.Muhammed’e *Ashâb-ı Kehf*’in, bir peygamberin şeriatı ve emirleri yoluyla değil, akıl ve düşünce yoluyla Allah’ın varlığı ve birliğine inandıklarını haber verdi. (İşte bu yüzden böyle iman sahibi grubun kerametlerinin en çok şaşılacak kerametlerden olması mümkün değildi.) Her ne kadar akıl yoluyla iman sâhibi olanlar iman sahibi olmayanlardan üstün olsalar da, şeriat ve kutsal kitap yoluyla iman etmiş olanlar yanında imanları eksiktir. Bir şeriat-kitap yoluyla iman etmiş olan kimse basiret (kavrayış) sahibiyken, akıl yoluyla iman etmiş olanlar basiret (kavrayış) bakımından daha kördürler. Çünkü akıl, Allah’ın evrende (dış dünyada- tabiatta) gösterdiği kendi tecellilerini-(yansımalarını) algılamaktan acizdir. Ayrıca yine akıl, Allah’ı kendi sınırları ve kuralları içine hapsedeceğinden dolayı, O’nu insanlara benzemekten alıkoymayacaktır. Çünkü aklın sınırlarına giren her şey kısmen insani ve tabii bir şey olup ilahi ve kutsal olmaktan çıkar. Şu bir gerçek ki; akıl için bir sınır vardır ve asla akıl bu sınırı aşmaz. Akıl şeref ve üstünlüğü, peygamberlerin Allah’tan aldıkları vahye uygun olmakla kazanır, çünkü akıl Allah’tan gelen ilhama uygun olmak zorundadır. Eğer bu şekilde akıl vahye uygun olursa, aklın sınırlarını vahiy belirleyeceğinden dolayı aklın aşamayacağı ve geçemeyeceği bir sınırdan söz edilemez” (Cezâirî, 2004).

Eğer bir Peygamber; herhangi bir bilginin, haberin veya olayın kendine ilham edilen vahiy ile çeliştiğini fark ederse hemen onun terk eder, tıpkı Musa peygamberin yaptığı gibi. Mûsâ peygamber Hızır’ın kendinden daha bilgili biri olduğunu bildiği için onun yaptıklarına karşı sabır gösterdi, ondan ayrılmadı.

Fakat aynı zamanda onun yaptıklarını kendi kitabı ve Allah'tan aldığı şeriatına uygun bulmadığı için kabul etmedi. Böylece görünürde Hızır'ı bırakmasa da aslında bırakmış oldu. İşin gerçeği şu ki Musa gibi her peygamber kendine vahyedilen şeriata uymayan bir şeyi görürse ondan uzaklaşır. Dolayısıyla Hz. Muhammed de eğer Ashâb-ı Kefh'in durumunu görmüş olsaydı, yani onların bir peygamberin şeriatı ile değil de akılları yoluyla iman ettiklerini anlasaydı mutlaka onlardan uzaklaşırdı. Bu kaçışın ve korkunun sebebi, Ashâb-ı Kefh'in yaratılışlarında- vücutlarında akıl almaz bir ihtişamın veya ürkütücülüğün olması değil, bir peygamberin şeriatı altında iman etmek yerine akıllarıyla iman etmiş olmalarıdır. Sonuç olarak Ashâb-ı Kefh her ne kadar keramet sahibi olsa da bir peygamberin sahip olduğu en yüksek dereceye sahip değildirler. Bu durum da gösterir ki keramet sahibi olmak manevi olarak yüce bir mevki sahibi olmak manasına gelmez. Cezâirî'nin deyimiyle bu şöyledir: *و هذا ادل دليل علي ان الكرامات – ما هي علي الأكمالية و الأقربية دلالات، و لا هي مخصوصة بذوي العنايات، فليس كل من ثبت ان جلت – تخصيصه كمل تخليصه و لا كل من حصلت له الكرامات كملت له الإستقامة Keramet sahibi olmak tam ve eksiksiz (Kâmil) bir insan olmak anlamına gelmez.* (Cezâirî, 2004).

Yukarıda zikredilen Ashâb-ı Kefh kıssasında görüldüğü gibi, Cezâirî ayetleri yorumlarken diğer müfessirlerin dikkat etmediği ince detaylara dikkat etmektedir. Meselâ bu kıssada, Ashâb-ı Kefh'ten kaçılmasının ve korkulmasının sebebini, onların korkutucu vücutlara sahip olmalarına değil, bir peygamberin şeriatı altında olmadan akılları yoluyla iman etmelerine bağlaması ayeti anlamada farklı bir ufuk açmıştır. Bu şekildeki yorumuyla diğer müfessirlerden ayrıldığını Cezâirî şu sözleriyle ifade etmiştir: *و ليس المراد فراره و رعبه من عظم خلقهم و تشويهاها، و نحو ذلك مما قاله الجمهور فانه بعيد جدا Onlardan kaçılması ifadesinden kastedilen Cumhurun dediği gibi onların yaratılışlarındaki ürkütücülük ve biçimsizlik değildir* (Cezâirî, 2004).

Cumhurdan olan Zemahşerî ve Taberî gibi önde gelen müfessirler doğal olarak bu ayeti çok farklı yorumlamışlardır. Çünkü onların tefsir metotları rivayetleri göz ardı etmez. Her ne kadar Zemahşerî, kendi aklını ve dirayetini kullansa da aciz kaldığı noktalarda rivayete başvurmuştur. Taberî ise rivayet yöntemin en meşhur figürüdür. Bu iki müfessire göre, Ashâb-ı Kefh'ten kaçış ve korkunun sebebi, ya onların saçları ve tırnaklarının uzunluğu, vücutlarının büyüklüğü ve mağaranın korkutucu dehşeti; ya da Allah'ın onlara verdiği şaşırtıcılık ve heybettir (Zemahşerî, 2009; Taberî, 2001). Böyle yorumlamalarının sebebi Muâviye ve İbn Abbas gibi sahabilerden gelen rivayetlerdir. Bir diğer sebep ise bu müfessirlerin, Cezâirî gibi, Kur'an-ı hissiyatı ve kalbiyle yorumlayan kimseler olmayıp; daha çok semantik, lügat, rivayet, hadis, kıraat ve akıl yoluyla yorumlayan kimseler

olmalarıdır. Sonuç olarak da böyle bir yorum farklılığının ortaya çıkması doğaldır.

Bu bağlamda onun nadiren de olsa sıklıkla müracaat ettiği bazı tefsir eserlerini burada dile getirmek faydalı olacaktır:

- 1- Kurtubî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*
- 2- Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), "*ed-dureru'l-mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*".
- 3- İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Cezâirî, 2004, I, 437).
- 4- İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Câmi'ul Beyân an Te'vili'l-Kur'an* (Cezâirî, 2004, I, 550).

2.Rivayet yönünden tefsiri

2.1 Kur'ânın Kur'ân ile

Cezâirî Kur'ân-ı Kerim ayetlerini açıklarken diğer ayetlerden yardım almıştır. Öncelikle "Mevkîf" olarak adlandırdığı her bölümün konusu olan ayeti zikreder, ardından ayet hakkında spiritüel yorumlarda bulunur. Bu spiritüel yorumları temellendirmek için Kur'ân'ın diğer ayetlerinden yararlanır ve onları spiritüel yorumlar doğrultusunda te'vil eder. Meselâ; 222.Mevkîf'te imanın ve hidayetin artması bahsi ile ilgili zikredilen ayet hakkında Cezâyirî diğer ayetlerden yardım alarak şöyle yorum yapmıştır: "*İmân ederek ve salih amel işleyerek hidayete erenler, hidayetlerini keşf yolu ile arttıracaklardır...*" (Muhammed, 47/17; Cezâyirî, 2004).

Yani Cezâyirî ayetteki iman ve hidayetin artmasını neye iman ettiğini keşfetmek ve yapılan salih amellerin sırlarına vakıf olmak olarak açıklamıştır. Bu açıklamayı şu iki ayetten yardım alarak ortaya koymuştur. Onlardan birisi *وَ اتَّقُوا اللَّهَ* (Bakara, 2/189) diğeri *وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ* (Bakara 2/282) ayetidir. Böylece Kur'ân'ın bazı ayetlerini ötekileri ile tefsir etmiştir.

Ona göre iman etmek kendine haber verileni tasdik etmektir ve sadece ilmi yakîn bir bilgidir. Allah mümini, iman edilen şey hakkında bilgilendirdiğinde (veyuallikumullah) , o zaman neye, niçin iman ettiğini anlayacağından dolayı imanı artar ve *ayne'l-yakin* bilgiye ulaşır. Bundan sonra Allah'tan sakınan müminin imanı keşf yoluyla *ayne'l-yakin* mertebesindedir. Çünkü Allah o müminin gözünden işlerin hakikatine dair perdeyi kaldırmış ona gerçek imanı bildirmiştir ve müminin imanı artmıştır. Sonuç olarak imanın ve hidayetin artması iman edilen şeylerin çoğalması değildir, iman hakkındaki bilginin kesinleşmesidir, yani keşfin artmasıdır. Artış peygamberin iman ile ilgili getirdiği hükümlerin sayısına bağlı değil, yaratıcının müminler için hikmetler ve hakikatler üzerindeki perdeleri kaldırmasına bağlıdır (Cezâirî, 2004).

Cezâirî Kur'ân-ı Kur'ân ile tefsir ederken kullandığı metotlardan birisi, ayet içerisinde geçen bazı önemli kavramlar üzerine durarak onları açıklığa kavuşturmadır. Bu kavramları açıklamak için kavramın geçtiği diğer ayetleri zikreder ve onları delil olarak kullanır. Meselâ; “küfr” kavramından bahseden 223.Mevkîf'te önce Kâfirûn suresindeki ilk iki ayeti (Kafirun, 1,2) konunun ana ayetleri olarak belirlemiş ardından “Allah kâfirleri hidayete erdirmez” (Mâide, 5/67) ayeti ile “Kâfirleri uyarsan da uyarmasan da birdir.”(Bakara, 2/6) ayetlerini zikretmiştir. Böylece elinde yeterince Kur'ânî delil bulunan Cezâirî “küfr” kavramını açıklayabilmiştir. Küfrün sözlük manasını zikrettikten sonra tıpkı şirk gibi onun da çeşitlerinin olduğunu haber vermiş, fakat onları tek tek bu Mevkîf'te dile getirmemiştir (Cezâirî, 2004, I, 394).

2.2 Kuranın Hadisler ile tefsiri

Cezâirî neredeyse bütün Mevkîfler'de görüşünü desteklemek için hadisleri ve rivayetleri delil olarak kullanmıştır. Meselâ; “Allah'tan korkmak” meselesini ele aldığı 224. Mevkîfte yöntem olarak diğer mevkîflerde olduğu gibi, önce konu ile ilgili olan وَلَمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ “Rabbi'nin makamından korkanlar için iki cennet vardır” (Rahman, 46) ana ayeti dile getirmiş, ardından bu ayetin okuyucunun zihninde daha iyi anlaşılması için وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ “Bu iki cennetin dışında iki cennet daha vardır”(Rahman, 62) ayetiyle açıklamasını desteklemiştir. Böylece Kur'ân-ı Kur'ân ile tefsir ederek 224. Mevkîf'e başlamıştır. Daha sonra Mevkîf'in ana ayeti olan “Rabbi'nin makamından korkanlar için iki cennet vardır” ayeti hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Şunu bil ki kullar iki kısma ayrılır: Birinci kısım Mutlu-iyi-itaatkâr insanlar (السعداء - السعداء), ikinci kısım âsi-kötü-şikayetçi-mutsuz insanlar (Eşkiyâ-الاشقياء). İyi-itaatkar insanlar ikiye ayrılır: cennetlik olan iyi insanlar (ashâb-ı yemîn), iman-amelde öne geçen ve Allah'a yaklaşanlar (مقربون سابقون). Kötü (asi) insanlarda korku yokken iyi insanlarda iki çeşit korku vardır: Bunlardan birisi Allah'ın büyüklüğü ve azametinden korkmak, ikincisi ateşi ve azabından korkmaktır. Birinci çeşit korku kişinin Allah'ı tanıma derecesine göredir, kim Allah'ı daha iyi tanırsa onun korkusu tam korkudur (فمن كانت معرفته أتم كان خوفه اكمل).” Cezâirî bu açıklamalara destek olsun diye Hz.Peygamberin bir hadisini delil olarak getirir: اني لاعرفكم بالله و اشدكم له خشية “Muhakkak ki ben Allah'ı sizlerden daha iyi tanıyor ve ondan daha çok korkuyorum.” (Sehâvî, 1979). Böylece Cezâirî itaatkar ve asi olmak üzere tasnif ettiği iki sınıfın varlığına peygamberin hadisini delil getirerek izah etmiş olur (Cezâirî, 2004, I, 396).

Cezâirî, konuyu daha iyi algılamak ve mevcut ayeti açıklığa kavuşturmak amacıyla başka hadiseler de başvurmuştur. Bu amaç doğrultusunda bu Mevkîf'te

mesele olan “iki cennet” mefhumuna Peygamber’in şu hadisi ışığında açıklık getirmiştir: “Gümüşten iki cennet vardır, bu iki cennetin kapları ve içindeki her şey gümüşten dir; altından da iki cennet vardır, bu iki cennetin de kapları ve içindekiler altındandır.” (el-Buhârî, 2006). Cezâiri, “iki cennet” hakkında görüşlerini aktardıktan sonra bu hadis sayesinde ayette ki “iki cennet” mefhumunu açıklığa kavuşturmuştur. Sonuç olarak Cezâirî Kur’ân’ı tefsir ederken hadislerden çokça yararlanmıştı. Yararlandığı hadisler ister güvenilir olsun ister olmasın konuyu açıkladığına inandığı her hadise yer vermiştir. Meselâ, zayıf olduğu söylenen ان الله يحب المفتن التواب “Allah tövbe eden fitneci kimseyi sever.” (Mevsilî, 1973). hadisini zayıf da olsa “Günahtan tevbe etme ve temizlenme”ye dair ayeti açıklamak için 241. Mevkıf’te kullanmıştır (Cezâiri, 2004).

Cezâirî’nin tefsirindeki hadis kaynaklarına bakıldığında, başta kütüb-i sitte (“Sahîhi’l-Buhârî”, “Sahîhi-Müslim”, “Süneni’t-Tirmizî”, “Sünen-i Ebû Dâvud”, “Sünen-i Nesâî”, “Sünen-i İbn Mâce”) ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsnedi* olmak üzere pek çok güvenilir hadis kaynağına başvurduğu görülür. Bunlar sağlam kaynaklar olsa da bunların dışında zikrettiği bazı hadis kaynakları onlar kadar sağlam ve güvenilir kabul edilmez. Fakat Cezâirî yine de gerekli gördüğü zaman bu zayıf kaynaklara başvurur. Çok güvenilir olmayan bu kaynaklardan bazıları şunlardır:

1- Ebû’l-Hasen Nüreddîn Ali b. Ebû Bekr el-Heysemî’nin (ö. 807/1405) “*Mecma’u’z-Zevâid ve Menba’u’l-Fevâid*” adlı eseri. Bu eser “Zevâid”den olup Kutub-i-Sitte’nin içermediği hadisleri bir araya getirmiştir, dolayısıyla içerisinde Mevkuf, Maktu’ ve Zayıf hadislerle rastlanmaktadır.

2- Ebu’l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî’nin (ö. 902/1497) “*Makâsıd’l-Hasene fi Beyâni mine’l-Ehâdisi’l-Müştehire*” adlı eseri. Bu kitap yaygın olan sahih, zayıf ve mevzu (uydurma) hadisleri bir araya toplayan eserdir. Bu zikredilen iki eser de bazı Ravileri (hadis nakleden kimseleri) yanlış yazdıkları için tashih edilmiştir (Yavuz, 2003).

3- Ali el-Kârî (ö.1014/1605) adı ile bilinen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî’nin “*el-Esrâru’l-Merfûa – el-Mevzû’âtu’l-Kübrâ*” adlı eseri, kimilerine göre içinde sahih hadis barındırsa da, mevzu (uydurma) hadisleri bir araya toplayan önemli bir eserdir. Halk arasında yaygın hadisleri bir araya getirme ve alfabetik sıraya göre hadisleri dizme bakımından “*el-Makâidu’l-Hüsna*” ile benzerlik gösterir (Kârî, 1971).

4- İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1141/1730)’nin “*Keşfu’l-Hafâ ve Muzîlu’l-İlbâs amme iştehere mine’l-Ehâdis alâ Elsineti’n-Nâs*” adlı eseri de, Cezâirî’nin “*el-Mevakıf*” adlı tefsir kitabında kullanılan önemli bir hadis kaynağıdır. İsminden

de anlaşılacağı gibi eser, halk arasında yaygın uydurma, zayıf ve sahih hadisleri bir araya toplamaktadır. Bu özelliğiyle Sehâvî'nin “*el-Mekâsîd*”, Ali el-Kârî'nin “*el-Esrâru'l-Merfû'a*”sı ve İbn Hacer el-Askalânî'nin “*el-Leâli'l-Mensûre*” adlı eseri ile benzerlik oluşturur. Bu kitabın amacı, halk arasında hadis diye yaygın olan rivayetlerden hangisinin sahih (doğru) hadis, hangisinin uydurma rivayet, vecize, atasözü, hikmetli söz olduğunu belirlemektir (Erul, 2002).

5- Muttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) “*Kenzu'l-Ummâl*” adlı eseri Cezâirî'nin tefsirinde kullanılan diğer bir önemli hadis kitabıdır. Bu eser, Suyûti'ye ait “*el-Cem'u'l-Cevâmi*”, “*el-Cem'u's-Sağîr*” ve “*Ziyâdetu'l-Câmi*” eserlerindeki rivayetleri fıkıh konularına göre alfabetik olarak sıralamıştır. Toplam 46.000 kusur hadis içermektedir.

el-Cezâirî'nin kullandığı diğer hadis kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

et-Taberânî, “*el-Mu'cemu's-Sağîr*”, “*el-Mu'cemu'l-Kebîr*” (Cezâirî, 2004, I, 275; I, 443).

el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Cezâirî, 2004, I, 462).

Ebü Dâvûd et-Tayâlîsî, *Müsnedi et-Tayâlîsi*

el-Kuzâî, *eş-Şihâb*

Ebü Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Bustî (ö. 354/965), *el-Müsnedü's-Sahîh*.

Kâdı 'Iyâz, *Kütâbu's-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*.

Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbüri (ö. 405/1014), *el-Müstedrek*, (Cezâirî, 2004, I, 571).

Zağlûl Râğîb Muhâmmmed en-Neccâr, “*Mevsûatu Etrâfi'l-Hadis*”

Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), “*Hilyetu'l-Evliyâ*”, “*Mağrifet's-Sahâbe ve Fedâilihim*”.

Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), “*el-Muvattâ*”.

Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, “*es-silsiletu's-Sahîha*”.

Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), “*Fethu'l-Bâri*”.¹

İKİ MÜFESSİRİN KIYASLANMASI

1. İttifak Ettikleri Noktalar

Her iki müfessir de Kur'an'ın, yine Kur'an ayetleri ile tefsirine önem vermiştir. Bu sebeple bazen aynı konuyu açıklarken benzer ayetlerden yardım almışlar ve aynı açıklamalarda bulunmuşlardır. Meselâ; "Kur'an'ın indiği gece" hakkında vahyedilen Duhân sûresi 3. ayetini açıklarken her iki müfessir de Kadir suresinin ayetlerinden istifade etmiş, "انا انزلناه" ifadesindeki "hu" zamirini "Kur'an" olarak yorumlamış, kadir gecesinde evliyalara gösterilen kerametlerden bahsetmiştir (Bursevî, 1912; Cezâirî, 2004).

Her iki müfessir de, yukarıdaki ayeti açıklamak için hadislerden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Fakat her birisi ayeti tefsir etmek için farklı hadisleri delil olarak getirmiştir. Meselâ; Cezâirî kadir gecesinin önemine vurgu yapmak için şu hadisleri zikrederken: "إن الشمس تطلع صبيحتها و لا نور لها" "*Güneş o gecenin sabahında doğar ama parlaklık olmaz.*" (Taberânî, 2010) من قام ليلة القدر ايمانا و احتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه "Kim kadir gecesini iman ederek ve nefsi muhasebede bulunarak geçirirse tüm günahları af olur." (Buhârî, 2006); Bursevî, zaman ve mekânın kudsiyeti ve değerine vurgu yapmak için şu hadisi zikretmiştir: ان الله غفر لأهل العرفات و ضمن منهم "Allah Arafat vakfesi yapanları affeder ve onların borçlarına kefil olur." (Bursevî, 1912; Cezâirî, 2004)

Hem *Rûhu'l-Beyân* hem de *Mevâkıf* tasavvufî tefsirlerden olmaları nedeniyle pek çok vaaz, menkıbe ve hikâye içerir. Bu menkıbe ve hikâyelerle insanlara bazı ahlaki ve edebî mesajlar vermek isterler. Her zaman iyiye, doğruya ve ahlaklı olmaya yönelik öğütler ile içeren bu iki eser hem Kur'an kıssalarından hem de halk dilinde meşhur olmuş hikaye ve menkıbelerden yararlanır. Özellikle Kur'an'da zikredilen kıssaları anlatırken ve yorumlarken, insanlar için bunlardan çıkartılması gereken öğütler ve ibretler olduğuna işaret ederler. (Bursevî, 1912; Cezâirî, 2004, I, 280). Ele aldıkları ortak kıssalardan en meşhuru Hz. Mûsa ve Hızır kıssasıdır. Bilgili bir insanı (mürşidi) temsil eden Hızır ile onun bilgisine inanan ve tabi olan bir kimseyi temsil eden Musa (mürid) arasında geçen kıssayı zikreden her iki müfessir Hızır ile Musa arasında geçen bu diyalogdan insanlar için bazı dersler çıkarır. Sözelimi Musa'nın sabırsızlığına vurgu yapan her iki müfessir, kişinin kendisinden daha bilgili bir insanın tavsiye ve emirlerine uyması ve sabırsızlık göstermemesi gerektiğinin altını çizer. (Bursevî, 1912; Cezâirî, 2004).

2.İhtilaf Ettikleri Bazı Noktalar

İhtilaf ettikleri noktaların başında ayetlerin tefsirinde takip edilen tertip gelmektedir. Cezâyirî ayet tertibine riayet etmediği gibi sure tertibini de büyük oranda ihmal eder. O, bir sıra gözetmeksizin herhangi bir ayet hakkında kendine gelen ilhamları tefsir olarak kaleme alır. Bunun neticesinde *mevkîf* diye isimlendirilen konu başlıklarından oluşan bölümler oluşur. Oysa Bursevî klasik müfessirlerin izlediği gibi ayet ve sure tertibine riayet ederek mevcut Kur'an'ın ayet dizilimine göre onu baştan sona tefsir eder. Konu başlığını kendisi değil sıradaki ayet belirler bu yüzden Cezâirî'nin tefsirinde olduğu gibi bir *Mevâkıf*lara rastlanmaz.

Onları birbirinden ayıran diğer bir husus lügavî tefsirdir. İki müfessir linguistik açıklamalara ağırlık verme oranı bakımından birbirinden ayrılır. Bursevî, klasik müfessirler gibi sürekli olarak ayetleri gramatik açıdan tahlile tâbi tutmuş ve onları **sarf**, **nahiv**, **i'rab** ve **ıştikak** gibi pek çok açıdan incelemiştir. Cezâirî ise bu tür sözlüksel, etimolojik ve semantik açıklamalara nadiren ihtiyaç duymuş ve onlara pek az yer vermiştir. Meselâ Cezâirî Nisâ sûresi 129. ayeti işlerken leksikolojik açıklamalara girmeden, hadis ve diğer ayetler ışığında mevcut ayeti ve konuyu yorumlamaya çalışmıştır (Cezâirî, 2004). Bursevî ise başta kendi yorumları olmak üzere tefsirinde yer verdiği mutasavvıf ve müfessirlerin açıklamalarına ek olarak ayetlerde geçen kelimelerin semantik ve gramatik açıklamalarına bolca yer vermiştir. Meselâ ilgili ayette geçen “فَتَذَرُوهَا” ifâdesi hakkında şöyle bir gramatik açıklamada bulunmuştur: مجزوم عطف على الفعل قبله “*Bu fiil cezm edilmiştir ve önce ki fiile atfedilmiştir*” (Bursevî, 2004).

Her iki müfessir de pek çok şiir kaleme almış ve tefsirinde hem kendi hem diğer şairlerin şiirlerine yer vermiştir, fakat şiirlerin dili ve kaynakları bakımından birbirinden ayrılmışlardır. Mesela, Bursevî hem farsça hem Arapça şiirlerden faydalansa da tefsirinde çoğunlukla Farsça şiirlere yer vermiştir. Farsça şiirleri genellikle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Meşnevî'si, Hâfız-ı Şîrâzî'nin Dîvân'ı, Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân ve Gülistân'ı, Molla Câmî'nin eserleri gibi kaynaklardan nakletmiştir. Şiirler oğlu Emir Muhammed Paşa tarafından “*Nüzhetu'l-Hâtır fi Garîzi'l-Emir Abdulkadir*” adlı kitapta toplanan Cezâirî ise farsça şiirlere yer vermemiş; kendi şiirleri, bazı şairlerin ve mutasavvıf büyükleri olan Muhyiddîn İbn Arabî, es-Seyyid Ahmet er-Rufâî, Hâkim et-Tirmizî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî, Abdülkerim Cîlî, İbn Ataullah İskenderî ve Sadreddîn Konevî'nin şiirleri ile yetinmiştir (Cezâirî, 2004). Meselâ; Cezâirî, Allah'ın münezzeh oluşunun ne manaya geldiğinin açıklandığı 193. Mevkîfte Muhyiddîn İbn Arabî'nin şu şiirine yer vermiştir:

ان قلت ان الحق عنك منزّه فطريق شرعك أنه ملموس
و منزّه أيضا بشرعك فاتبّر في الحالتين فعقلك المبخوس

KAYNAKÇA

- Ali el-Kâri, Ebû'l-Hasen Nüreddin Ali b. Muhammed Sultan el-Herevî (1971). *el-Esrâru'l-Merf'u'a fî Ahbârî'l-Mevzû'a*. Beyrût: Dâru'l-Emânet.
- Ayni, M. A. (1928). İsmail Hakkî'ya dâir bir tetkik hülâsası. *DİFM*, 9, 108-131.
- Beydâvî, K. N. Ebû Saîd (2000). *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*. Beyrut: Dâru'r-Reşit.
- Bosnevî, S. (2020). *Şerh-i Divân-ı Hâfız*. thk. İbrahim Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Cu'fî (2006). *el-Câmî'u's-Sahih*. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd.
- Bursevî, İ. H. (1912). *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, İstanbul: Der Saâdet.
- Bursevî, İ. H. (2020). *Tamâmü'l-Feyz fî Bâbi'r-Ricâl*. trc. Ramazan Muslu&Ali Namlı, İstanbul:Türkiye Yazma Eserler Kurulu.
- Cezâirî, E. A. (2004). *el-Mevâkifî'r-Rûhiyye ve'l-Fuyûzâtü's-Subûhiyye*. I-II. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cezâirî, Muhammed b. Emir Abdulkâdir (1964). *Tuhfetu'z-Zâir fî Târihi'l-Cezâir*. thk. Memduh Hakkı. Beyrut.
- Erul, B. (2002). "Keşfu'l-Hafâ". *DİA*, (25), 320,321.
- Gudde, A. E. (1964). *et-Ta'li'âtü'l-âfile 'ale'l-Ecvibeti'l-fâzıla*. (Leknevî, el-Ecvibetü'l-fâzıla içinde).132-135.
- Hanbel, A. (1999). *Müsened*, thk. Şuay el-Arnaût&Muhammed Nuaym el-Ariksûsî. Beyrut: Dâru Risâle.
- Keversî, M. Z. (2002). *Mâkâlatu'l-Keversî*. Kahire: Memleketu't-Tevfikîyye.
- Kuran, E. (1988). "Abdulkâdir el-Cezâirî". *DİA*, (1), 232-233.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (2015). *Mesnevî-i Ma'nevî*. trc. Derya Örs & Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ Ahmet b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (1973). *Müsned-i Ebi Ya'lâ*. Beyrût: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâsî.
- Namlı, A. (2008). "Rûhu'l-Beyân". *DİA*. İstanbul, (23), 102-106.
- Nebhânî, Y. İ. (1991). *Câmi' Kerâmâti'l-Evliyâ*, Beyrut: el-Mektebetu's-Sekâfiyye.
- Necmeddîn Kubrâ, İmâm A'med b. Ömer. *Ta'wilâtü'n-Necmiyye ('Aynu'l-'ayât)*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Sehâvî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân (1979), *el-Mekâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîri mine'l-Ahâdisi'l-Müştehirati 'ala'l-Elsineti*, thk. Abdullah Muhammed es-Siddîk, Yay., Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Stoddard, L. (1922). *The new world of İslam*, London: Chapman and Hall.
- Şeyhulislam, Ebussuûd, M. (1971). *İrşâdü'l-'alîs-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Riyad: Mektebetu Riyadî'l-Hadîse.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî (2010). *el-Mu'cemu'l-Kebîr*. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye.

Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler VI

- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîlu'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru Hicr.
- Yavuz, A. (2003). "el-Mekâsidu'l-Hasene". *DİA*. İstanbul, (27), 422-423.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Cârullah (2009). *el-Keşşâf*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife.

Son notlar

1 SON NOTLAR

el-Cezâiri'nin kullandığı diğer kaynaklar

Hatîb el-Bağdâdî, "*Târihu Bağdâd*".

El-Meydânî, Mecma'u'l-Emsal (arap deyimleri)

Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, Akletu'l-Mustevfiz ; el-Futûhâtu'l-Mekkiyye

Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 571/1176), "*Tehzîbi Tarihi Dimeşk*".

Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî (ö. 256/870), "*et-Târihu'l-Kebîr*".

Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), "*et-Târih*".

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), "*Şer-i Şevâhidi'l-Muğni*".

İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360), "*Muğni Lebîb*".

Ahmed bin Hüseyin el-Beyhaki'nin (ö. 458/1066), "*el-Esmâ ve's-Sifât*".

Amr b. Ali İbnü'l-Fârız, "*Divânu İbnu'l-Fârız*".

Ebü Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Alî el-Ensârî (ö. 699/1300), "*Meşâriku envâri'l-kulûb ve mefâtihu esrâri'l-guyûb*" (Tasavvuf konusunda ilâhî aşk ve aşıkların hallerine dâir bir eser).

Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseyinî (ö. 1205/1791) "*İthâfûs-sâdeti'l-müttaķin bi-şerhi esrâri İhyâi Ulûmi'd-Dîn*".

Abdülazîz b. Mes'ûd b. Ahmed ed-Debbâğ el-Hasenî el-Bekrî (ö. 1132/1720) -Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî (ö. 1156/1743), "*el-İbrîz*". (Tasavvuf alanında).

Kur'ân-ı cezâyir'i yorumlarken kullandığı yöntem (başka ayet ve hadisleri görüşüne delil getirmesi)

Bölüm 2

HAVACILIKTA RİSK ALGISI VE RİSK TOLERANSI¹

Ezgi Berte ERME²
Ahmet Ferda ÇAKMAK³

GİRİŞ

Risk evrensel bir kavramdır. Ancak, bazı durumlar ve eylemler diğerlerine göre daha belirgin şekilde risk taşımaktadır. Ticari havacılıkta uçak genellikle en güvenli ulaşım şekli olarak kabul edilmesine karşın, taşıdığı riskler devamlı artan konumdadır ve riskin boyutu belirsizdir (O’Hare, 1990). Genel kabul görmüş bir tanımla risk: “Bir tehlike ile karşılaşılması durumunda gerçekleşecek olan yaşam kaybı veya yaralanma olasılığı” anlamına gelmektedir (Hunter, 2002).

Risk, gönüllü veya gönülsüz olabilmektedir. Gönüllü risk, bireylerin üstlenmeyi seçtiği risktir (Lyng, 1990). Hava yoluyla seyahat etmek, ölüm veya yaralanma riskine gönüllü maruziyeti temsil ederken, nükleer bir enerji santrali veya havaalanına yakın yaşamak, kontrolsüz radyasyon veya uçak kazası gibi bazı beklenmedik durumlarla karşılaşma riskini barındıran gönülsüz maruziyeti temsil etmektedir. Birçok risk türü için, belirli riskleri taşıyan nüfus grupları vardır. Tehlikenin önemli bir zaman dilimi boyunca var olup olmadığına ve etkilerinin birikici olup olmadığına bağlı olarak maruziyet olasılığı riski sürekli, periyodik ve birikici hale getirmektedir (Janic, 2000).

Sanders & McCormick (1993), risk teriminin bir tehlike ile karşılaşma olasılığını belirtmek için kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Ancak Slovic, Fischhoff & Lichtenstein (1980), bu kullanımı risk algısının yaşam kaybı ve yaralanma olasılığının bir kombinasyonu tarafından belirlendiğini öne süren farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Pauley, O’Hare & Wiggins (2008), bu bakış açısının gelişmesinin, genel havacılığın yüksek risk taşıyan doğası ve

¹ Bu çalışma Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Doktora Programı altında gerçekleştirilen tez çalışması ile ilgilidir.

² Doktora Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, ezgiberte@outlook.com, ORCID iD: 0009-0006-3047-6247

³ Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, cakmak@beun.edu.tr, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon AD, ORCID iD: 0000-0002-5686-716X

katı düzenleyici kurallarının varlığı nedeniyle pilotların sağlam risk yönetimi uygulamaları gerçekleştirebilmeleri açısından son derece önemli olduğunu ileri sürmektedir.

Havayolu şirketlerinin ve onların bünyesinde çalışan pilotların emniyeti sağlamak için riskleri etkin bir şekilde yönetmekten sorumlu olması nedeniyle, risk yönetimine ilişkin becerilerin ölçülmesi ve eğitilmesi gerekmektedir. Bu noktada risk yönetiminin temel bileşenleri olan risk algısı ve risk toleransının risk alma davranışını yönlendirdiğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır (Ji & ark., 2011; O'Hare & Wiegmann, 2003; Wickens, 1992; Slovic & ark., 1981; Xi & ark., 2020). Havayolu operasyonları açısından değerlendirildiğinde riskin, operasyonun doğasında bulunması nedeniyle uçuş ekibi tarafından basitçe görmezden gelinemeyecek bir unsur olduğu açıktır. Bu amaçla risk algısı ve risk toleransı kavramları hakkında bilgi edinmek; bunları kontrol etmek için proaktif adımlar atmak; var olan riskleri kabul etmek ve bunları etkili bir şekilde yönetmek için karar verme becerilerini geliştirmek oldukça önemlidir.

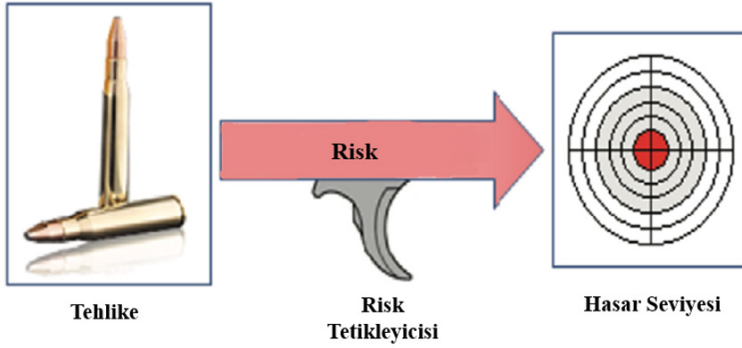
Bu araştırmalar ışığında, ilgili bölümde havacılıkta risk ve risk yönetimi operasyonel açıdan ele alınmakta olup; risk yönetiminin iki önemli unsuru olan risk algısı ve risk toleransı, havacılık eğitimlerinin ve uçuş operasyonlarının başarısı açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin teori ve varsayımlardan yola çıkarak detaylı olarak açıklanmaktadır.

HAVACILIKTA RİSK KAVRAMI

Son yıllarda, sivil havacılığın hızla gelişmesiyle birlikte, müşterilerin hava taşımacılığına olan talebi giderek artmaktadır. Havayollarının uçuş faaliyetleri, çok sayıda karmaşık faktörü içeren büyük ölçekli bir sistem mekanizmasına sahiptir. Bu nedenle, havayolu işletmelerinin operasyonel riskleri değerlendirmeleri ve bu riskler için doğru kontrol yöntemleri geliştirmeleri daha da zor bir hale gelmektedir (Oui & ark., 2020).

Risk yönetimi, bir organizasyonun yeteneklerini tehdit eden risklerin tanımlanması, analizi ve ortadan kaldırılması ve/veya kabul edilebilir seviyeye indirilmesi için müdahale edilmesidir. Tehlike ve risk terimleri genellikle birbirlerinin yerine kullanılsa da basit bir örnek bu iki terim arasındaki farkı açıklamaktadır. Pist üzerindeki kar uçaklar için kayma tehlikesi oluşturmakta ve pist temizlense bile tehlike ortadan kalkmaz; ancak risk en aza indirilmektedir. Riskin en aza indirilmesi ise uçuş emniyeti için oldukça önemlidir (Pila & ark., 2014). ICAO (2009)'a göre emniyet terimi, "zararın kişilere veya mülke

verilme riskinin, sürekli bir tehlike belirleme ve risk yönetimi süreci aracılığıyla kabul edilebilir bir seviyeye indirilip, bu seviyede tutulması durumu” olarak tanımlanmaktadır. Kısaca, tehlikenin sonuçlarının olasılık ve ciddiyet açısından değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme, tahmin edilen en kötü durumu referans almaktadır. Bu doğrultuda etkili emniyet yönetimi uygulamaları geliştirmek için, tehlikenin ve emniyet riskinin ne olduğu konusunda net bir ayrımaya ihtiyaç vardır. Şekil 1’de risk ve tehlike ilişkisi resmedilmektedir.

Şekil 1. Risk ve Tehlike İlişkisi

Uçuş operasyonlarında ortaya çıkabilecek olan tehditler, risk tetikleyicileri yoluyla potansiyel riskleri harekete geçirmektedir. Bu noktada risk yönetimi uygulamaları, bir pilotun sahip olması gereken önemli beceriler arasındadır (AOPA, 2004). Uçuş ekiplerinin, tehlike tanıma ve risk değerlendirme yoluyla uygun kararlar alarak riskleri yönetmesi gerekmektedir. Genel havacılığın birçok tehlike barındıran; ticari havacılıktan daha yüksek kaza ve ölüm oranına sahip olan; yüksek riskli bir faaliyet olduğu bilindiği üzere, risk yönetimine ilişkin tüm başarısızlıklar emniyet için bir tehdittir. Risk algısı ve risk toleransı risk yönetiminin kilit bileşenleridir (Hunter, 2002).

Risk algısı, bir tehlike ile ilişkilendirilen riskin, birey veya çevreden algılanmasını ifade etmektedir. Risk toleransı ise, belirli bir durumda bireyin kabul etmeye istekli olduğu risk miktarıyla ilgilidir (Pauley & O’Hare, 2006). O’Hare ve Wiegmann (2003), bireylerin risk alma davranışlarının risk algısı ve risk toleransı ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Kötü hava koşullarında uçan pilotlar, başka bir havalimanına yönlendirilen pilotlar ile karşılaştırıldıklarında risk algularında farklılıklar olduğu bulunmuştur. Kötü hava koşullarında uçan pilotlar, bu durumu farklı bir bölgeye yönlendirilmekten daha riskli bulmalarına rağmen kötü hava koşullarında uçmaya devam ederek risk toleransına sahip

olduklarını göstermişlerdir. Benzer şekilde March ve Shapira (1987)'nin "üstlerin, riskleri doğru bir şekilde algılayamadıkları için riskli eylemleri takip ettiği" görüşü pilotların davranışları ile uyum içindedir. Dinamik durumlarda pilotların bilgiyi güncelleme ihtiyacını fark edemeyip; değişen koşullarla ilişkilendirilen riskleri küçümsemeleri veya durumu yönetme yeteneklerini abartmaları nedeniyle riski doğru şekilde algılayamamaları söz konusudur.

Uçuş sırasında algılanan riskler hakkında yapılan bir araştırma, riskin sadece uçuş emniyeti ile ilgili olmadığını; pilotların yolcu memnuniyeti, yakıt tüketimi ve eylemlerin yasallığı konularında da endişe duyduklarını göstermektedir. Araştırma literatürü de bu çeşitliliği desteklemektedir. Uçuş operasyonlarında fiziksel, mesleki, ekonomik, sosyal ve psikolojik gibi risk türleri olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu riskler, aynı durumda ortaya çıkabilmekte ve karşı karşıya gelebilmektedir (Jacoby & Kaplan, 1972; Nygren, 1995). Şöyle ki, kötü hava şartları nedeniyle varış yerine ulaşma noktasında yaşanan gecikmeler için farklı risk türlerinden söz etmek mümkündür. Bu durumda riskler, üretkenlik (yolcuların gitmek istedikleri yere ulaşma) ve emniyet (yakıtın tükenme olasılığı) gibi faktörleri içermektedir. Uçuş ekibi tarafından verilen kararlar, bu riskleri dengelemeyi ve beklenmedik durumlar karşısında alınacak tedbirleri belirlemeyi gerektirmektedir. Buradan hareketle, risk sayısı arttıkça karar verme problemlerinin daha karmaşık hale geldiği düşünülmektedir (Orasanu & Davison, 2001). Risk algısının doğru değerlendirilmesinin ve yönetilmesinin gerekliliği üzerinde çok sayıda araştırma mevcuttur. Araştırmalar doğrultusunda risk algısı kavramı, bu bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

Risk Algısı

Risk algısı, tehlikeli uçuş durumlarıyla ilgili olarak tanınması gereken önemli bir beceridir. Bu algı, pilotların havacılık ortamından kaynaklanan karmaşık bilişsel gereksinimleri aşmalarını sağlamaktadır. Risk algısını, bir durumda mevcut olan riski ayırt etme yeteneği olarak tanımlamakta mümkündür. Bu beceri, dış çevrenin ve bireysel kapasitenin doğru bir şekilde değerlendirilmesiyle de ilgilidir (Hunter, 2002). Gelişen durumları küçümsemek veya bireysel kapasiteyi abartmak, riskin yanlış algılanmasına yol açmaktadır. Diğer meslekler ile karşılaştırıldığında uçuş ekiplerinin uçuş risklerinin olasılıklarını daha doğru bir şekilde değerlendirmeleri daha olasıdır. Bu nedenle, risk algısı havacılık kazalarının önlenmesi açısından önem taşımaktadır.

DeJoy (1992), sürücüler ile ilgili yaptığı bir çalışmada risk algısı formülasyonlarının "Algılanan risk seviyesinin risk alma davranışına aracılık

ettiğini; bu nedenle düşük algılanan risk seviyelerinin riskli sürüşler ile ilişkilendirilebileceğini” belirtmektedir. Jonah (1986) ise, risk almanın istemle ilişkilendirilmediğini belirtmektedir. Bu noktada risk alma davranışı kişinin ne yaptığının farkında olup olmamasıyla ilgili değildir. Öyle ki, genç sürücülerin riskli durumları tanıma olasılıklarının daha düşük olması nedeniyle riskleri daha sık aldıkları yönündeki görüşü destekleyen ampirik kanıtlar bulunmaktadır. Tehlike algılama yeteneği açısından ele alındığında, daha genç sürücülerin potansiyel tehlikeleri daha az tehlikeli olarak değerlendirdiği düşünülmektedir.

Risk algısı, bir durumun içsel riskini tanıma olarak da ifade edilmektedir. Bu nedenle hem durumsal hem de kişisel özelliklerden etkilenmektedir. Riskin yüksek ve düşük olarak değerlendirilmesi kişiden kişiye farklılık göstermektedir (Hunter, 2002). Bu doğrultuda, bulutların varlığı ve düşük görüş mesafesi, olağan meteorolojik koşullar altında uçmaya alışkın bir pilot için yüksek risk taşıırken; aynı koşullar altında deneyimli bir pilota için ise çok düşük bir riski temsil etmektedir (Elander, West & French, 1993). Risk algısının, temel olarak iç ve dış unsurların doğru bir şekilde değerlendirilmesini içeren bilişsel bir etkinlik olduğu düşünülmektedir.

Risk algısının iç ve dış durumsal değerlendirmeler ile ilişkisine ilaveten, bireysel karar verme ile yönlendirildiği de bilinmektedir (Taylor & Snyder, 2017). Buna ilaveten, kişilik ve bireysel kapasite ile yakından ilişkilidir (Ji & ark., 2018). Bu ilişki diğer faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde uçuş emniyetini önemli derecede etkilemektedir.

Pilotların (O’Hare, 1990) ve diğer araç (denizyolu, demiryolu, karayolu) sürücülerinin (Trankle, Gelau & Metker, 1990), sürüş risklerini algılama noktasındaki başarısızlıkları olay ve kazalara katkıda bulunmaktadır. Riskleri doğru bir şekilde algılayamamaları sonucunda kaçınma veya diğer risk azaltıcı önlemlerin alınmaması olay ve kazaların temel nedeni olarak görülmektedir. Bu durum risk algısı ile emniyetli operasyon davranışı arasındaki ilişkinin gücünü doğrulamaktadır (You, Ji & Han, 2013). Tehlikeli olaylara katılma davranışı ile risk algısı arasındaki negatif ilişkinin varlığı ise, tehlikeli hava olaylarını deneyimlemiş pilotların bu durumu daha az riskli olarak değerlendirdiğini ve genel havacılık emniyeti ile ilgili olumsuzları yanlış algıladıklarını göstermektedir (Hunter, 2006).

Tehlikeli uçuş durumlarında risk algısı, bir pilotun risk hakkında kendi anlayışına göre belirli bir değerlendirme yapmasını sağladığı için hayati öneme sahiptir. Yüksek riskli bir görevde, pilotların riski doğru bir şekilde değerlendirmeleri gerekmekte; riskin yanlış değerlendirilmesi ya da abartılması,

değişen derecelerde tehlike ile sonuçlanmaktadır. Yüksek bir risk algısı seviyesi, pilotun durumu optimal şekillerde değerlendirmesi ve buna uygun hareket etmesi ile sonuçlanmaktadır (Ji & ark., 2018).

Risk algısı, özellikle ciddiyet ve endişe olmak üzere iki faktörle negatif bir ilişki içindedir. Bu nedenle, Operasyonel tehlikelerin algılanması ve endişenin azaltılması önem taşımaktadır. Bir riskin yüksek algılandığı ve risk toleransının düşük olduğu durumlarda yüksek bir risk azaltma endişesi ortaya çıkmaktadır. Algılanan riskin büyüklüğü ve endişe üzerinde yarattığı etki ve risk toleransını düşürmektedir (Fischhoff, Bostrom & Quadrel, 2000). Bu nedenle risk toleransı kavramının risk algısı ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bir sonraki başlıkta, risk toleransı detaylı olarak açıklanmış olup, risk algısı ile olan ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Risk Toleransı

Risk toleransı, riskten kaçınma eğiliminin ve bir hedefe yönelik şekillendirilen kişisel değerlerin yönlendirdiği bir olgudur. Belirlenen Organizasyonel ya da operasyonel hedefler, ortalamanın üzerinde risk toleransı seviyelerinin taşındığının bir göstergesidir. Öznel bakış açısı ile düşünüldüğünde, yüksek risk toleransının yüksek riskli davranışlara yol açacağı açıktır. Risk almaya istekli olan bireylerin, risk almaya istekli olmayan bireylerden daha fazla risk tolere ettiği bilinmektedir (O'Hare 1990). Nesnel bakış açısı ile düşünüldüğünde ise risk almaya gönüllü olunmasa da risk toleransı risk alma yeteneği tarafından yönlendirilmektedir (Knecht & Fraizer, 2015). Buna ilaveten risk toleransının cinsiyet, gelir durumu, kültür (Griffin & ark., 2012), eğitim ve medeni durum (Kannadhasan, 2015) gibi çok sayıda kişisel faktörden etkilendiği ileri sürülmektedir.

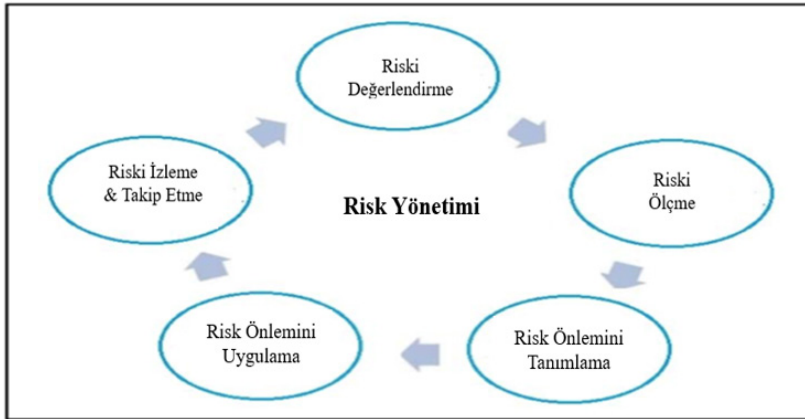
Risk toleransı, çok sayıda içsel ve dışsal faktör tarafından şekillenmekte ve kişinin karar verme sürecini etkilemektedir. Etkileşimcilik prensibine dayanarak, risk alma davranışı kişilik de dahil olmak üzere birçok faktör ile etkileşim halindedir. Bu doğrultuda, bireylerin eğilimleri ortaya çıkan durumlar karşısında verecekleri tepkilerde önemli rol oynamaktadır (Mischel, 1971).

Kişilik özelliği olarak risk toleransı, emniyetten sorumlu olan ve her gün sayısız riskle karşı karşıya olan pilotlar için önemli bir konudur. Yüksek risk toleransı, pilotların kendilerini tehlikeye maruz bırakan ve kaza olasılığını artıran eylem planlarını seçmelerine neden olmaktadır. Risk alan pilotların (örn. olumsuz hava koşullarında uçuş) bu tür riskler almamış pilotlara kıyasla risk toleranslarının daha yüksek olduğu bilinmektedir (Ji & ark., 2011).

Hunter (2002), risk algısını riski tanıma ve değerlendirme yeteneği olarak tanımlarken, risk toleransını kabul edilebilir görülen risk seviyesi olarak tanımlamıştır. O'Hare & Wiegmann (2003) ise pilot karar verme sürecinde risk algısı ve risk toleransını öngörücü faktörler olarak belirlemiştir. Ancak risk toleransının kişilik özelliği açısından kavramsallaştırılması daha uygundur. Öyle ki, Noel ve Şükran günlerinde uçuş görevinden dönen pilotların risk almaya daha istekli oldukları ortaya konmuştur (Driskill & ark., 1998).

Risk toleransı, öznel ve nesnel olarak iki bakış açısıyla ele alınmaktadır. Öznel bakış açısı isteklilik ve hazır olma ile ilgiliyken, nesnel bakış açısı yetenek, belirsizlik, risk miktarı ve bu miktarın ne kadarının tolere edileceği ile ilgilidir (Wang, Zou & Li, 2016).

Risk toleransı, risk yönetiminde kritik rol oynamaktadır. Risk değerlendirmesi, risk yönetimi sürecinin çekirdeğidir ve potansiyel risklerin olası etkilerine dair karar vericilere geliştirilmiş bir anlayış sunarak, risklerin en aza indirilmesi için en uygun yaklaşımın seçilmesini sağlamaktadır (ISO, 2009). Başka bir ifadeyle, risk değerlendirmesinin çıktısı, risk temelli karar verme için bir girdidir (KarimiAzari & ark., 2011). Risk tanımlama ve risk analizinden sonra gerçekleştirilen risk değerlendirmesi, bir riskin kabul edilebilir ve/veya tolere edilebilir olup olmadığının belirlenmesi için uygulanmaktadır. Tolere edilemeyen kısım için ise riske karşı önlemlerin alınması ve durumu izleme davranışı ile süreç sonlandırılmaktadır. Şekil 2'de risk yönetimi sürecine yer verilmektedir.

Şekil 2. Risk Yönetimi Döngüsü

Risk algısı ve risk toleransı risk yönetimi için oldukça önemlidir. Uçuş operasyonlarının başarısı açısından pilotların risk algılarının yüksek, risk

toleranslarının ise durum değerlendirmesi yapma ve riskin en aza indirilmesi amaç edinilerek beklenen düzeyde olması gerekmektedir. Bu noktada risk algısı ve risk toleransının eğitim programlarına dâhil edilerek başta uçuş ekibi olmak üzere, tüm havayolu ve havalimanı çalışanlara bu algıları yönetme becerisinin kazandırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Operasyonel Açıdan Risk Algısı ve Risk Toleransının Önemi

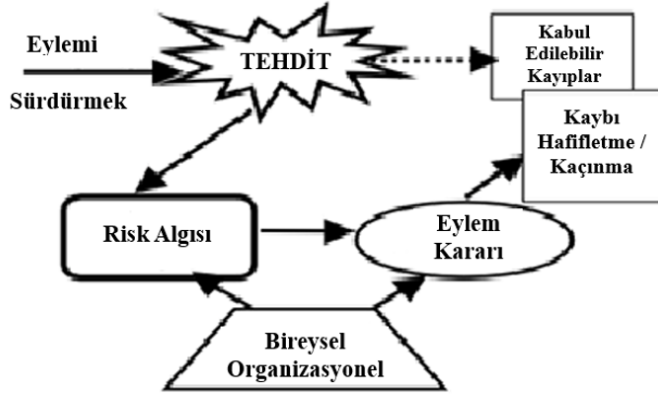
Risk algısı, tehlikeli uçuş durumlarıyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken önemli bir beceridir. Bu algı, pilotların havacılık ortamının dayattığı karmaşık bilişsel gereksinimleri aşmalarını sağlamaktadır. Risk algısını: Mevcut riskleri doğru bir şekilde sezmeye yardımcı olan bilişsel bir beceri olarak tanımlamak mümkündür. Bu beceri, dış durumun ve bireysel kapasitenin doğru bir şekilde değerlendirilmesini içermektedir. Diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında, pilotlar belirli uçuş risklerinin olasılıklarını daha doğru bir şekilde değerlendirme eğilimi göstermektedir. Bu nedenle, risk algısı havacılık kazalarını önleme noktasında kritik rol oynamaktadır (Hunter, 2002).

Pilotların, algıladıkları risk ile içsel eşikleri arasındaki uyumsuzluk nedeniyle risk almaya eğilimli oldukları bilinmektedir. Aynı risk seviyesi için düşünüldüğünde, niyetleri olmamasına karşın risk seven pilotların daha fazla risk alma davranışı sergiledikleri görülmüştür (Fuller, 2004). Dolayısıyla, mental iş yükü, risk durumlarında performansı ölçmek ve değerlendirmek için önemli bir gösterge haline gelmiştir. Uçuş esnasında gergin bir performans sergileme, kaza olasılığını artırmaktadır. Ayrıca, değişen koşullara sağlama noktasındaki başarısızlıklar, risk dengesini bozmakta ve hatalara neden olmaktadır. Dolayısıyla, mental iş yükü seviyesini uygun bir aralıkta tutmak emniyeti sağlamak için yararlı olmaktadır. Ayrıca, riske neden olabilecek davranışlar sergileyen pilotları belirlemek ve buna yönelik eğitimler önermek de uçuş emniyeti açısından önem teşkil etmektedir (Gao & Wang, 2020).

Risk algısı ve risk yönetimi, pilotlardan beklenen temel beceriler arasındadır. Risk algısı, durumsal farkındalığın ilk adımı olarak, çevresel riskleri tanıma yeteneğini yansıtmaktadır. Birçok çalışma, risk algısının öznel ölçümüne odaklanmıştır (Wachinger & ark., 2010; O'Hare, 1990). Pilotlar görevleri gerçekleştirirken baskı hissetmeleri durumunda, tüm dikkatlerini o göreve odaklamaktadır. Bu durumun emniyeti istikrarsızlaştırdığı ve kazalara neden olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalar, çevresel risklere duyarlılık ile uçuş emniyeti performansı arasında yakından ilişki olduğunu kanıtlamaktadır (Pauley, O'Hare & Wiggins, 2008; O'Hare, 1999). Bu nedenle, risk duyarlılığı pilotlar için

hayati öneme sahiptir ve zihinsel iş yükünü uygun bir seviyede tutmak önemlidir (Fooker & Schaffner, 2016).

Uçuş operasyonlarında karşılaşılan en yaygın risk türleri arasında; üretkenlik, ekonomik ve mesleki risk yer almaktadır. Üretkenlik riski, pilotlar için her gün karşılaşılan bir durum olan uçuş gecikmeleriyle ilgilidir. Havayolu firmalarının, pilotlarda dahil olmak üzere tüm havayolu çalışanlarına zamanında kalkış ve varış yapmaları için baskı uyguladığı bilinmektedir. Bu durum, üretkenlik riskine neden olmaktadır. Benzer şekilde, her uçuş için yakıt tüketimi gibi ekonomik unsurlar da göz önünde bulundurulmaktadır. Fırtınaların etrafından sapmak veya kule gecikmelerini telafi etmek için hızı artırmak ekonomik sonuçlar doğurarak ekonomik riskleri beraberinde getirmektedir. Profesyonel riskler ise, pilotların hukuki gereklilikleri esnetecek eylemler sergilemesi veya yasal düzenlemeleri durumsal şartlara bağlı olarak yorumlaması ile ortaya çıkmaktadır. Pilotların farklı durumlarda farklı risk türleri ile karşılaştığı bilinmektedir. Öyle ki, emniyeti sağlama noktasında gelişen ekonomik risk toleranslarının emniyet riskine ilişkin algılarına bağlı olduğu ispatlanmıştır. Emniyete ilişkin tehditlerin “konfor alanlarının yakınında veya ötesinde” bulunması durumunda, emniyeti sağlamayı temel amaç edinerek ekonomik ve üretkenliğe ilişkin kayıpları kabul edecek planlara yöneldikleri ortaya konulmuştur (Orasanu, Fischer & Davison, 2002). Emniyet riskinin daha az ciddi olarak değerlendirilmesi durumunda ise, mevcut planlarını değiştirerek uçuş emniyetine yönelik tehditleri azaltırken havayolu firmasının ekonomik ve üretkenlik hedeflerini de karşılamaya yönelik eylemler sergiledikleri görülmektedir. Bu karar planları, özellikle belirsiz ve dinamik değişen koşullarla karakterize edilen durumlarda risk değerlendirmesinin içsel öznelliğine işaret etmektedir (Gunther, 2001). Bireylerin riski nasıl algıladıkları temelde subjektiftir. Tehdide olan aşinalıklar ve deneyimler, potansiyel olumsuz sonuçlardan kişisel olarak etkilenme düzeyi, sonuçların yakınlığı ve durum üzerindeki kontrol hissi gibi faktörler bu algıyı şekillendirmektedir (Huber, 1997; Slovic, 1987; Yates & Stone, 1992). Aşağıda yer alan Şekil 3'te risklerin algılanması ve bunu takip eden karar süreçlerine yer verilmektedir.

Şekil 3. Tehdit-Risk-Eylem Döngüsü

Wiggins (2014), riskle ilgili verilen kararlar açısından belirli bilişsel yetkinliklerin gelişiminin kritik olduğunu öne sürmektedir. Risk algısı ile tehlikeli olayların meydana gelmesi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Pauley, O'Hare & Wiggins (2008), pilotların risk algıları ve tehlikeli olaylar arasındaki zayıf içsel ilişki (içsel yeteneklerdeki zayıflık) ne kadar büyükse, pilotların karıştığı tehlikeli olayların sayısının da o kadar fazla olduğunu ileri sürmektedir. Bu bulgu, içsel süreçlerin havacılık karar verme sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Buna ilaveten, Ji & ark. (2018), durum değerlendirme ve proaktif kişilik ilişkisinde risk algısının aracı rol taşıdığını ortaya koymuştur.

Karar verme hataları, ölümcül hava kazalarının önde gelen bir faktörü olarak belirlenmiştir. Risk değerlendirmesi ile ilgili başarısızlıklar bu kararlara önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Jensen & Benel, 1977). Risk algısı, endişe ve risk toleransının yanı sıra emniyet önceliği ile de ilişkilendirilmektedir. Daha yüksek bir emniyet önceliği, risk azaltma önlemleri için büyük talepleri karşılamayı gerektirmektedir (Rundmo & Nordfjærn, 2013). Organizasyonlarda emniyet ile ilgili yapılan tüm çalışmalar, bu gruplardaki yönetim ve çalışan önceliklerinin risk ve kaza önleme davranışları açısından önemli olduğunu göstermiştir (Cohen, 1977; Rundmo, 1996; Smith & ark., 1978).

SONUÇ

Havacılık olay ve kazalarında insan faktörü ciddi bir öneme sahiptir. Emniyet unsuruna gereken önemin verilmemesi, insan faktöründen kaynaklanan hava kazalarının temel nedeni olarak gösterilmektedir. Emniyeti sağlama noktasında havayolu firmaları tarafından çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu önlemler arasında

ilk olarak uçuş ekiplerine verilen operasyonel eğitimler (simülasyon, ekip kaynak yönetimi vb.) yer almaktadır. Emniyet ve risk yönetimindeki başarıların hava kazalarının ciddiyetinin azaltılması konusunda etkili olduğu bilindiği üzere, risk yönetiminin temel bileşenleri olan risk algısı ve risk toleransının doğru yönetilmesi kritik öneme sahiptir.

Tehlikeli durumlarda pilotlar için hayati öneme sahip olan risk algısı, karar verme süreçleri açısından temel öncül olarak kabul edilmektedir. Dış çevreyi ve kişisel yetenekleri değerlendirerek, pilotların mevcut riskleri tanımlarını sağlamaktadır (Hunter, 2002). Hunter (2002), pilotların tehlikeli olaylara katılımını araştıran bir çalışmada yüksek riskli hava olaylarını hafife alan bireylerin daha fazla tehlikeli olay deneyimlediği sonucuna ulaşmıştır. Yine başka bir çalışmada, Hunter (2006), uçuş niteliklerinin risk algısında farklılıklar yarattığını ortaya koymuştur. Buna ilaveten, Drinkwater & Molesworth (2010), belirli lisans tipi açısından daha fazla deneyime sahip pilotların (örneğin, ticari ve hususi pilot lisansı), daha az deneyimli meslektaşlarına göre algılanan risk düzeylerinin daha düşük olduğunu belirtmiştir.

Tutumlar ve duygular risk algısında önemli bir rol oynamaktadır (Finucane & ark., 2000; Finucane, Peters & Slovic, 2003; Loewenstein & ark., 2001). Duygular, bireylerin bir durumun risk ve faydalarını değerlendirmeleri üzerinde etkilidir (Finucane & ark., 2000). Risk algısı ve risk toleransının, endişe ve aşinalık duyguları tarafından yönlendirildiği bilinmektedir (Slovic, Fischhoff & Lichtenstein, 1985). Slovic (2000), endişe ve aşinalık duygusunun, risk algısıyla ilişkili olduğunu savunmaktadır. Bireyin hissettiği korkunun yoğunluğu ve riske yabancılığı algılanan risk düzeyini artırmaktadır. Bireylerin daha acılı ve uzun süren ölümlere duyduğu korkunun yoğunluğu genellikle sürüş esnasında duyduğu endişe ve korkudan daha büyük olmaktadır (Pauley, O'Hare & Wiggins, 2008). Finucane & ark. (2000), risk değerlendirmelerine ilişkin verilen kararların duygular aracılığıyla alındığında risk ve fayda arasındaki negatif ilişkiyi doğruladığını ileri sürmektedir. Bu sonuç, tehlike ve risklerin değerlendirilmesinde duygusal bileşenlerin rolünü kanıtlamaktadır.

Risk algısı ve risk toleransı açısından “kontrol odağı” kavramı önem taşımaktadır. Kontrol odağı, Rotter (1954)'in sosyal öğrenme teorisinden gelmektedir. İnsanların yaşadıkları durumların sonuçlarının kendi kontrolleri altında olduğunu algılama derecesini ifade etmektedir. Bu kontrol, kişinin kendi çabalarından (iç) veya kişinin kontrolü dışındaki çevresel güçlerden (dışsal) etkilenen bir dizi beklentiden oluşmaktadır. İçsel kontrol odağına sahip bireyler, bir durumun sonucu üzerinde kontrole sahip olduklarını algılayarak; dışsal

kontrol odağına sahip bireyler, sonuçları şans veya diğer insanların eylemleri gibi dış faktörler ile ilişkilendirmektedir. Yüksek içsel kontrol odağına sahip pilotların, havacılık kazalarının riskini daha yüksek algılamaya ve emniyetli davranışlar sergilemeye yatkın olduğu; buna karşılık, yüksek dışsal kontrol odağına sahip pilotların, havacılık kazalarının riskini daha düşük algılamaya yatkın olduğu bilinmektedir (You & ark., 2013).

Risk algısı ile risk toleransı arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Bir bireyin belirli bir durumun sunduğu tehlike seviyesini düşük algılama durumu, o tehlikeye ilişkin riskli davranışlara olan eğilimini göstermektedir (Hunter, 2002). Rundmo (1996), algılanan riskin stres faktörü aracılığıyla risk alma davranışını etkilediğini ileri sürmektedir. Öyle ki, risk toleransı gibi, bir kişinin risk algısı da birden fazla faktörden etkilenmektedir (Lehmann, Haight & Michael, 2009). Bu faktörler arasında yer alan en önemli unsur kişiliktir. Risk toleransı bir kişilik özelliğidir (Ji & ark., 2011) ve mevcut literatür, sorumluluk sahibi olma ve uyumluluk gibi kişilik özelliklerinde daha yüksek puan alan bireylerin risk alma davranışlarının daha düşük olduğunu göstermektedir. Dışadönüklük ve nevrotiliklik gibi kişilik özelliklerinde daha yüksek puan alan bireylerin ise hızlı kararlar, ani davranışlar ve daha fazla risk alma ihtiyacına sahip olduğu görülmektedir (Bouyer & ark., 2001; Slovic, 1987). İlâveten bu bireylerin, hedeflere ulaşmak için sonuçları daha az düşünerek; eyleme odaklandığı ve spontane kararlar alma eğiliminde olduğu ortaya konulmuştur (Shoemaker, 2010; Thunholm, 2004). Risk toleransının algılanan riskin kabul edilebilir kısmını temsil ettiği düşünüldüğünde, dışa dönük ve nevrotilik özellikler taşıyan bireylerin risk toleranslarının yüksek; sorumluluk ve uyumluluk özellikleri taşıyan bireylerin ise risk toleranslarının daha düşük olacağı açıktır.

Risk algısı, proaktif kişilikle yakından ilişkilidir. Proaktif kişilik, değişime hazırlıklı olma, mevcut kaynakları bu doğrultuda yönetme ve değişimi kabullenme yeteneği olarak adlandırılmaktadır. Bu noktada, proaktif kişiliğe sahip bireylerin daha güçlü bir risk algısı taşıdığı savunulmaktadır (Ji & ark., 2018). Seibert, Crant & Kraimer (1999), proaktif kişiliğe sahip bireylerin iş durumlarını kontrol etme ve çevresel koşulları anlama konusunda başarılı olduklarını savunmaktadır. Crant (2000), proaktif kişiliğe sahip bireylerin ilgili görevlere ilişkin bilgi arama, iş planları oluşturma ve engellerle karşılaşıldığında direnme gibi davranışlar sergileme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, uçuş niteliği açısından proaktif kişilik pozitif bir özelliktir. Yapılan araştırmalar, proaktif davranışın uçuş emniyeti üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Artan proaktivitenin, risk yönetimi tekniklerinin geliştirilmesi açısından önem

taşıdığı düşünülmektedir (Batt & O'Hare, 2005; Kontogiannis & Malakis, 2009). Cacciabue & ark. (2015), havacılıkta risk algısını ve emniyeti artırmayı amaçlayan bir proaktif entegre risk değerlendirme tekniği sunarak, teoride ve pratikte proaktifliğin önemine vurgu yapmaktadır.

Sosyal bilişsel yaklaşımda; tutum, algılanan risk, sosyal normlar ve algılanan davranışsal kontrol gibi değişkenler sıkça riskli davranışların belirleyicilerini incelemek için kullanılmıştır (Parker & ark., 1995; Rutter & ark., 1995). Özellikle, son yıllarda havacılıkta tehlikeli tutumlar ile ilgili konular dikkat çekmektedir. Tehlikeli tutum, riskle bağlantısı bulunan kişilerin, durumların veya olayların belirli bir duruma yanıt verme eğilimine ilişkin motivasyonel yatkınlığı ifade etmektedir. Bu tutumlar genellikle bireylerin düşünce ve davranışlarını etkilemekle birlikte; eğitimler aracılığıyla iyileştirilebilmektedir (Ji & ark., 2011).

Risk algısının uçuş eğitimlerine katkı sağlayacağına ilişkin varsayımlar; proaktif kişilik, risk algısı ve bilişsel esnekliğin (yeni koşullara bilişsel olarak adapte olmak) eğitim alan öğrencilerin durumsal değerlendirmeleri üzerindeki etkisini araştıran bir çalışma ile netleşmiştir. Elde edilen sonuçlar, proaktif kişiliğin uçan kursiyerlerin durumsal değerlendirmesi üzerinde hem doğrudan hem de risk algısı tarafından aracılık edilen dolaylı bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Doğrudan etkinin ise bilişsel esneklik tarafından modere edildiği ortaya konulmuştur. Bu sonuç, bilişsel esnekliğin pilot öğrencilerin proaktif kişilik ve durumsal değerlendirmeleri arasındaki ilişkiyi zayıflattığı yönündedir (Ji & ark., 2018).

Havacılıkta kişilik tipleri, risk algısı, risk toleransı, emniyetli davranış ve karar alma davranışları arasındaki ilişki, 1950'lerden beri incelenmektedir. Bu incelemelerden, hava trafik kontrolörleri, pilotlar, emniyet açısından kritik olan tüm havalimanı personellerinin seçimi ve işe alımında faydalanılmaktadır (King & ark., 2003; Taylor, 1952). Kişilik, emniyetli davranışları, risk alışkanlıklarını, operasyonel karar alma süreçlerini, takım performansını ve iş etiğini etkilemektedir (McMurtrie & Molesworth, 2017). Bireylerin benzersiz kişilik özellikleri, deneyimler, ilişkiler, önyargılar ve duygular gibi faktörlerin kodlandığı özel kişisel deneyimlerinden gelişmektedir (Goldberg, 1999). Bu zihinsel yapılar, risk algısını ve karar verme sürecini etkileyen uzun süreli belleğe kaydedilmekte ve sonuç olarak davranış ve eylemleri belirlemektedir (Winter & ark., 2021). Karar verme havayolu taşımacılığı açısından en kritik unsurdur. Alınan yanlış kararların feci sonuçlara yol açtığı bilindiği üzere, karar belirleyicileri arasında yer alan risk algısı ve risk toleransına ilişkin davranışların standart havayolu eğitimleri yoluyla emniyeti destekler nitelikte geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu noktada,

havayollarının bireylerin algıladıkları risk miktarının kabul edilebilirliği, kabul edilen bu risklerin emniyeti ne şekilde etkileyeceğini ve bir avantaja dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğini belirlemeye yönelik gerçekleştirilen havayolu faaliyetlerini desteklemenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

KAYNAKÇA

- AOPA-Aircraft Owners and Pilots Association (2004). *The power of professionals annual report*.
- Batt, R. & O'Hare, D. (2005). Pilot behaviors in the face of adverse weather: A new look at an old problem. *Aviation, Space, And Environmental Medicine*, 76(6), 552-559.
- Bouyer, M., Bagdassarian, S., Chaabanne, S. & ark. (2001). Personality correlates of risk perception. *Risk Analysis*, 21(3), 457-466. Doi: 10.1111/0272-4332.213125
- Cacciabue, P. C., Cassani, M., Licata, V. & ark. (2015). A practical approach to assess risk in aviation domains for safety management systems. *Cognition, Technology & Work*, 17, 249-267.
- Cohen, A. (1977). Factors in successful occupational safety programs. *Journal of Safety Research*, 9(4), 168-178.
- Crant, J. M., & Bateman, T. S. (2000). Charismatic leadership viewed from above: The impact of proactive personality. *Journal of Organizational Behavior*, 21(1), 63-75.
- DeJoy, D. M. (1992). An examination of gender differences in traffic accident risk perception. *Accident Analysis and Prevention*, 24(3), 237-246. Doi: 10.1016/0001-4575(92)90003-2
- Drinkwater, J. L., & Molesworth, B. R. (2010). Pilot see, pilot do: Examining the predictors of pilots' risk management behaviour. *Safety Science*, 48(10), 1445-1451. Doi: 10.1016/j.ssci.2010.07.001
- Driskill, W. E., Weismuller, J. J., Quebe, J. C., & ark. (1998). *Evaluating the decision-making skills of general aviation pilots*. Report No. DOT/FAA/AM-98/7. FAA, Office of Aerospace Medicine, Washington, D.C.
- Elander, J., West, R., & French, D. (1993). Behavioral correlates of individual differences in road-traffic crash risk: An examination of methods and findings. *Psychological Bulletin*, 113(2), 279-294. Doi: 10.1037/0033-2909.113.2.279.
- Elkhweldi, M. A., & Elmabrouk, S. K. (2015). Aviation risk management strategies: Case study. *5th International Conference on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM)*, 3-5 Mart, Dubai, Birleşik Arap Emirliği.
- Finucane, M. L., Alhakami, A., Slovic, P., & ark. (2000). The affect heuristic in judgments of risks and benefits. *Journal Of Behavioral Decision Making*, 13(1), 1-17. Doi: 10.1002/(SICI)1099-0771(200001/03)13:1<1::AID-BDM333>3.0.CO;2-S
- Finucane, M. L., Peters, E. & Slovic, P. (2003). Judgment and decision making: The dance of affect and reason. In S. L. Schneider & J. Shanteau (Eds.), *Emerging perspectives on judgment and decision research* (pp. 327-364). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fischhoff, B., Bostrom, A. & Quadrel, M. J. (2000). Risk perception and communication. In T. Connolly, H. R. Arkes & K. R. Hammond (Eds.), *Judgment and decision making: An interdisciplinary reader* (2nd ed., pp. 479-499). Cambridge University Press.

- Fooker, J. & Schaffner, M. (2016). The role of psychological and physiological factors in decision making under risk and in a dilemma. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 10(2). Doi: 10.3389/fnbeh.2016.00002
- Fuller, C. & Drawer, S. (2004). The application of risk management in sport. *Sports Medicine*, 34(6), 349–356. Doi: 10.2165/00007256-200434060-00001
- Gao, S, & Wang, L. (2020). Effects of mental workload and risk perception on pilots' safety performance in adverse weather contexts. In engineering psychology and cognitive ergonomics. *Cognition and Design: 17th International Conference, EPCE 2020, Held as Part of the 22nd HCI International Conference, HCII 2020*, Copenhagen, Denmark, July 19–24, 2020, Proceedings, Part II 22 (pp. 278-291).
- Goldberg, L. R. (1999). A broad-bandwidth, public-domain, personality inventory measuring the lower-level facets of several five-factor models. In I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt, & F. Ostendorf (Eds.), *Personality psychology in europe*, Vol. 7 (pp. 7-28). Tilburg: Tilburg University Press.
- Griffin, D. W., Li, K., Yue, H. & ark. (2012). How does culture influence corporate risk-taking. *Journal of Corporate Finance*, 23, 1-40. Doi: 10.2139/ssrn.1563778
- Gunther, D. (2001). A new training program in threat and error management. *11th International Symposium on Aviation Psychology*, 5-8 Mart, Columbus, Ohio, USA.
- Huber, O. (1997). Beyond gambles and lotteries: Naturalistic risky decisions. In R. Ranyard, W. R. Crozier & O. Svenson (Eds.), *Decision making: Cognitive models and explanations* (pp. 145-162). London: Routledge.
- Hunter, D. R. (2002). *Risk Perception and Risk Tolerance in Aircraft Pilots*. Washington: FAA (Federal Aviation Administration).
- Hunter, D. R. (2006). Risk perception among general aviation pilots. *The International Journal of Aviation Psychology*, 16(2), 135–144. Doi: 10.1207/s15327108ijap1602_1
- ICAO-International Civil Aviation Organization (2009). Doc 9859, Safety Management Manual.
- ISO (The International Organization for Standardization) (2009). *31000: 2009 Risk Management – Principles and Guidelines*. International Organization for Standardization, Geneva, Switzerland.
- Jacoby, J. & Kaplan, L. B. (1972). The Components of Perceived Risk. *Proceedings of the Annual Conference of the Association for Consumer Research*, 10, 382-393.
- Janic, M. (2000). An assessment of risk and safety in civil aviation. *Journal of Air Transport Management*, 6(1), 43-50. Doi: 10.1016/S0969-6997(99)00021-6
- Jensen, R. S., & Benel, R. A. (1977). Judgment evaluation and instruction in civil pilot training (No. FAA-RD-78-24 Final Rpt.).
- Ji, M., Yang, C., Li, Y., & ark. (2018). The influence of trait mindfulness on incident involvement among Chinese airline pilots: The role of risk perception and flight experience. *Journal of Safety Research*, 66, 161-168. Doi: 10.1016/j.jsr.2018.07.005
- Ji, M., You, X., Lan, J., & ark. (2011). The impact of risk tolerance, risk perception and hazardous attitude on safety operation among airline pilots in China. *Safety Science*, 49(10), 1412-1420. Doi: 10.1016/j.ssci.2011.06.007
- Jonah, B. A. (1986). Accident risk and risk-taking behaviour among young drivers. *Accident Analysis & Prevention*, 18(4), 255–271. Doi: 10.1016/0001-4575(86)90041-2
- Kannadhasan, M. (2015). Retail investors' financial risk tolerance and their risk-taking behaviour: The role of demographics as differentiating and classifying factors. *IIMB Management Review*, 27(3), 175–184. Doi: 10.1016/j.iimb.2015.06.004

- KarimiAzari, A., Mousavi, N., Mousavi, S. F., & ark. (2011). Risk assessment model selection in construction industry. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 9105–9111. Doi: 10.1016/j.eswa.2010.12.110
- King, R. E., Retzlaff, P. D., Detwiler, C. A., & ark. (2003). Use of personality assessment measures in the selection of air traffic control specialists (No. DOT/FAA/AM-03/20). United States. Department of Transportation. Federal Aviation Administration. Office of Aviation. Civil Aerospace Medical Institute.
- Knecht, W. R., & Frazier, E. (2015). Pilot's risk perception and risk tolerance using graphical risk-proxy gradients. Report No. DOT/FAA/AM-15/9. FAA, Office of Aerospace Medicine, Washington, D.C.
- Kontogiannis, T., & Malakis, S. (2009). A proactive approach to human error detection and identification in aviation and air traffic control. *Safety Science*, 47(5), 693-706. Doi: 10.1016/j.ssci.2008.09.007
- Lehmann, C. C., Haight, J. M., & Michael, J. H. (2009). Effects of safety training on risk tolerance: An examination of male workers in the surface mining industry. *Journal of SH&E Research*, 4(3), 1-22.
- Loewenstein, G. F., Weber, E. U., Hsee, C. K., & ark. (2001). Risk as feelings. *Psychological bulletin*, 127(2), 267-286. Doi: 10.1037/0033-2909.127.2.267
- Lyng, S. (1990). Edgework: A social psychological analysis of voluntary risk taking. *American Journal of Sociology*, 95(4), 851-886. Doi: 10.1086/229379
- March, J. G., & Shapira, Z. (1987). Managerial perspectives on risk and risk taking. *Management Science*, 33(11), 1404-1418. Doi: 10.1287/mnsc.33.11.1404
- McMurtrie, K. J., & Molesworth, B. R. (2017). The variability in risk assessment between flight crew. *The International Journal of Aerospace Psychology*, 27(3-4), 65-78. Doi: 10.1080/24721840.2017.1400387
- Mischel, W. (1971). *Introduction to personality*. Holt: Rinehart & Winston.
- Nygren, Y. E. (1995). *Effective risk perception and the communication of risk in flight crew decision making*. Presentation at American Society of Electrical Engineers meeting at NASA Ames Research Center.
- O'Hare, D. (1999). Safety is more than accident prevention: Risk factors for crashes and injuries in general aviation. *Human Performance In General Aviation*, 265-290.
- O'Hare, D., & Wiegmann, D. A. (2003). *Continued VFR flight into IMC: Situational awareness or risky decision-making?* Final Report. Washington, DC: Federal Aviation Administration.
- O'Hare, D. (1990). Pilots' perception of risks and hazards in general aviation. *Aviation, Space, and Environmental Medicine*, 61(7), 599-603.
- Orasanu, J., & Davison, J. (2001). The role of risk in aviation decision making: How pilots perceive and manage flight risks. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 45(2), 58–62. Doi: 10.1177/154193120104500213
- Orasanu, J., Fischer, U., & Davison, J. (2002). Risk perception: A critical element of aviation safety. *IFAC Proceedings Volumes*, 35(1), 49-58. Doi: 10.3182/20020721-6-ES-1901.01639
- Parker, D., West, R., Stradling, S., & ark. (1995). Behavioural characteristics and involvement in different types of traffic accident. *Accident Analysis & Prevention*, 27(4), 571-581. Doi: 10.1016/0001-4575(95)00005-K

- Pauley, K., & O'Hare, D. (2006). Measuring risk tolerance in general aviation pilots. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, 50(21), 2350–2353. Doi: 10.1177/154193120605002111
- Pauley, K., O'Hare, D., & Wiggins, M. (2008). Risk tolerance and pilot involvement in hazardous events and flight into adverse weather. *Journal of Safety Research*, 39(4), 403-411. Doi: 10.1016/j.jsr.2008.05.009
- Piľa, J., Adamčík, F., Korba, P., & ark. (2014). Safety hazard and risk in Slovak aviation regulations. *Supplement*, 61(1-2), 27-30.
- Qiu, S., Yao, D., Wang, Z., & ark. (2020). Research on airline operational risk management and control method. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 715. Doi: 10.1088/1757-899x/715/1/012053
- Rotter, J. B., (1954). *Social learning and clinical psychology*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Rundmo, T. (1996). Associations between risk perception and safety. *Safety Science*, 24(3), 197-209. Doi: 10.1016/S0925-7535(97)00038-6
- Rundmo, T., & Nordfjærn, T. (2013). Predictors of demand for risk mitigation in transport. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 20, 183-192. Doi: 10.1016/j.trf.2013.04.004
- Rutter, M., Champion, L., Quinton, D., & ark. (1995). Understanding individual differences in environmental-risk exposure. In P. Moen, G. H. Elder, Jr., & K. Lüscher (Eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (pp. 61–93). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10176-002>
- Sanders, M. S., & McCormick, E. J. (1993). *Human factors in engineering and design* (7th edition). McGraw-Hill Book Company.
- Seibert, S. E., Crant, J. M., & Kraimer, M. L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 416-427. Doi: 10.1037/0021-9010.84.3.416
- Shoemaker, L. K., Kazley, A. S., & White, A. (2010). Making the case for evidence-based design in healthcare: A descriptive case study of organizational decision making. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*, 4(1), 56-88. Doi: 10.1177/19375867100040010
- Slovic, P., Lichtenstein, S., & Fischhoff, B. (1979). Images of disaster: perception and acceptance of risks from nuclear power. In G. Goodman (Eds.), *Impacts and risks of energy strategies: Their analysis and role in management* (pp. 223-245) New York: Academic Press.
- Slovic, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 236, 280–285.
- Slovic, P. (2000). What does it mean to know a cumulative risk? Adolescents' perceptions of short-term and long-term consequences of smoking. *Journal of Behavioral Decision Making*, 13(2), 259-266. Doi: 10.1002/(SICI)1099-0771(200004/06)13:2<259::AID-BDM336>3.0.CO;2-6
- Slovic, P., Fischhoff, B., & Lichtenstein, S. (1985). Characterizing perceived risk. *Perilous Progress: Managing the Hazards of Technology*, 91-125.
- Slovic, P., Fischhoff, B., Lichtenstein, S., & ark. (1981). Perceived risk: Psychological factors and social implications and discussion. *Proceedings of the Royal Society: A Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(1764), 17–34. Doi: 10.1098/rspa.1981.0073
- Smith, M. J., Cohen, H. H., Cohen, A., & ark. (1978). Characteristics of successful safety programs. *Journal of Safety Research*, 10(1), 5–15.

- Taylor, M. V. (1952). *The development and validation of aptitude tests for the selection of personnel for positions in the field of air traffic control*. Pittsburgh, PA: American Institute for Research.
- Taylor, W. D., & Snyder, L. A. (2017). The influence of risk perception on safety: A laboratory study. *Safety Science*, 95, 116–124. Doi: 10.1016/j.ssci.2017.02.011
- Thunholm, P. (2004). Decision-making style: Habit, style or both?. *Personality and individual differences*, 36(4), 931-944. Doi: 10.1016/S0191-8869(03)00162-4
- Tränkle, U., Gelau, C., & Metker, T. (1990). Risk perception and age-specific accidents of young drivers. *Accident Analysis & Prevention*, 22(2), 119–125. Doi: 10.1016/0001-4575(90)90063-q
- Wachinger, G., Renn, O., Bianchizza, C., & ark. (2010). *Risk perception and natural hazards*. CapHaz-Net WP3 Report.
- Wang, J., Zou, P. X. W., & Li, P. P. (2016). Critical factors and paths influencing construction workers' safety risk tolerances. *Accident Analysis & Prevention*, 93, 267–279. Doi: 10.1016/j.aap.2015.11.027
- Wickens, C. D. (1992). *Engineering psychology and human performance*. New York: HarperCollins.
- Wiggins, M. W. (2014). Differences in situation assessments and prospective diagnoses of simulated weather radar returns amongst experienced pilots. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 44(1), 18-23. Doi: 10.1016/j.ergon.2013.08.006
- Winter, S. R., Keebler, J. R., Lamb, T. L., & ark. (2021). The influence of personality, safety attitudes, and risk perception of pilots: A modeling and mediation perspective. *International Journal of Aviation, Aeronautics, and Aerospace*, 8(2). Doi: 10.15394/ija-aa.2021.1594
- Xi, Y., Zhang, Q., Hu, S., & ark. (2020): The effect of social cognition and risk tolerance on marine pilots' safety behaviour. *Maritime Policy & Management*, 48(1), 1-18. Doi: 10.1080/03088839.2020.1847338
- Yates, J. F., & Stone, E. R. (1992). The risk construct. In J. F. Yates (Ed.), *Risk-taking behavior* (pp. 1-25). Wiley.
- You, X., Ji, M., & Han, H. (2013). The effects of risk perception and flight experience on airline pilots' locus of control with regard to safety operation behaviors. *Accident Analysis & Prevention*, 57, 131–139. Doi: 10.1016/j.aap.2013.03.036

Bölüm 3

SAĞLIĞIN KORUNMASI, GELİŞTİRİLMESİ VE İLGİLİ ULUSLARARASI BİLDİRGELER

Ebru İLTER¹
Nesrin AKCA²

GİRİŞ

Sağlık kavramı, tanımlanırken zorlanılan ve oldukça karmaşık kavramlardan bir tanesidir; tartışıldığı tarihsel çağa ve tanımlandığı kültüre göre farklılıklar göstermektedir (Somunoğlu, 1999). Daha önceki çağlarda ve geleneksel bakış açısında sağlık, sadece hastalığın olmaması ile sakatlığın olmaması olarak düşünülmüş ve o şekilde tanımlanmıştır. Bu düşünceyle birlikte hastalık kavramına dikkat çekilmiş, bireylerin ve toplulukların sağlıklı olma hali bu düşünceye bağlanmış, hastalık belirtisi olmayan aynı zamanda herhangi bir sakatlığı olmayan bireylerin sağlıklı olduğuna kanaat getirilmiştir (Kıraç & Öztürk, 2019). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ise “sağlık, yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak tam bir iyilik durumu” olarak tanımlanmıştır ((a) <https://www.who.int>).

Aynı zamanda sağlık kavramı çevresel etmenlerin yönetilmesiyle hastalıkların önüne geçmeyi ve kişinin kendi potansiyelini maksimum seviyede kullanma ve iyi olma olarak da tanımlanmaktadır. Geçmiş zamanlarda sağlıklı olmak sağ olmak olarak görülmüş, bedenen bütünlük hali var olmanın koşulu olarak kabul edilmiştir (Çimen, 2015). 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanununun 2. maddesine göre de “Sağlık; yalnız hastalık ve maluliyetin yokluğu olmayıp bedenen, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik hali” şeklinde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 1961). İyilik hali kavramı bireysel olarak veya toplumsal olarak değişebilmektedir. İyilik hali kişilerin inandığı değerlere göre farklılık göstermektedir. Kişilerin iyi olma hallerinin aşamalarını anlamlandırabilmeleri ailesinden, sosyal statüsünden ve içinde bulunduğu toplumdan etkilenmektedir.

¹ Bilim Uzmanı, ebruilterhacettepe@ hotmail.com, ORCID iD: 0000-0003-4281-0178

² Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, nesrininan@yahoo.com, ORCID iD: 0000-0001-5546-1443

Sağlık kavramı, resmi tanımlar ve resmi olmayan tanımlar olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Resmi tanım, sağlıkla ilgili uzman kişilerce yapılan tanımdır. Resmi tanım da pozitif ve negatif tanım olarak ikiye ayrılır (Somunoğlu, 1999). Örneğin sağlık kavramı pozitif manada iyi, verimli ve çalışmaya istek duyulma halidir (Kıraç & Öztürk, 2019). Resmi olmayan sağlık tanımı ise sağlık alanında uzman olmayan kişilerce sağlığın algılanmasıdır. Bireylerin gün geçtikçe sağlık algıları değişiklik gösterebileceği gibi ülkeler arasında da bu değişim gözlenmektedir (Somunoğlu, 1999).

Ayrıca sağlık kavramının literatürde üç ana başlık olarak değerlendirildiği de görülmektedir (Kıyıcı, 2019);

- Pozitif olarak, sağlıklı ve iyilik hali içerisinde olmak,
- Negatif olarak, hastalığın vücutta olmayışı,
- İşlevsel olarak, günlük yaşamını idame ettirebilecek faaliyetleri yapabilme.

SAĞLIĞIN KORUNMASI

Koruma kavramı istenmeyen herhangi bir olayla karşılaşılması için planlama yapılması ve bu plan doğrultusunda hareket etmek olarak ifade edilmektedir. Sağlığın korunması ise hastalıkların ilerlemesine engel olmayı veya yaralanmaların önüne geçmeyi hedeflemektedir. Tıp alanında bireylerin sağlığının korunması hastalık üzerine yoğunlaşan bir olgudur. Böylece sağlığın korunması adına yapılan tüm işlemler hastalıkları veya rahatsızlıkları önler. Alınan önlemler tüm insanları kapsamamakla birlikte risk altında kalan insanları kapsamaktadır (Kıyıcı, 2019). Sağlığın korunması; birincil, ikincil, üçüncül ve dördüncül koruma olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Birincil Koruma

Birincil koruma; hastalıkların oluşmasını önlemeyi amaçlayan koruyuculuk çeşididir. Birincil korumanın amaçları risk oluşturan elementleri denetleyerek hastalık insidansını kontrol altına almak, sağlıklı olan bireylerde herhangi bir hastalık veya zarar oluşunun önüne geçmektir (Dikici & Şahin, 2013; Ortanca, 2021). Yalnızca enfeksiyonlara karşı korumayı amaçlayan tedavi yöntemini değil, davranışlarda meydana gelen farklılıkları da içermektedir. Birincil korumanın en tipik örneği enfeksiyonlara karşı aşılama (Dikici & Şahin, 2013). Birincil koruma da hedef alınan grup tüm toplumdur, bu çalışmalarda esas metod sağlık eğitimidir. Birincil korumada sağlığın korunmasının yanında sağlığın geliştirilmesi daha önemlidir. Bireylerin sağlık seviyelerinin artırılması açısından sağlık eğitimi verilmelidir (Özdemir, 2012). Sağlık eğitiminde bilgi aktarımının yanında sağlığı

geliştirebilmek için beceri, güven ve motivasyon gibi faktörler de önemlidir. Bu yüzden sayılan faktörlerin özendirilmesi de gerekir. Sağlık eğitimi içerik olarak sosyal ve ekonomik şartlara, çevresel faktörlere, kişisel risk sayılabilecek etmenlere bağlı olarak bireylerin risk davranışlarına, sağlık sistemlerini nasıl kullanabileceği hakkındaki bilgileri barındırır. Geçmiş dönemlerde sağlık eğitimi daha çok toplumsal olarak hazırlanma ve bu desteği kapsayan çok geniş çerçevede ele alınmıştır. Bütün bu yöntemler sağlığın geliştirilmesi konusunun içerisinde ancak sağlık eğitimiyle aralarındaki farkı hissettirebilmek için sağlık eğitimi kavramının daha dar kapsamda tanımlanması tavsiye edilmektedir (World Health Organization, 1998).

İkincil Koruma

İkincil Koruma; erken tanı ve bu tanılarla ilgili olan taramaları kapsamaktadır. İkincil sağlık koruma hizmetleri hastalıkların önlenmesi amacını içeren birincil korumanın yetersiz kalması halinde devreye girmektedir. Hastalıkların oluşmasında ya da hastalıkların belli olmaya başladığı hallerde tanı, teşhis ve tedavi uygulamalarının tümüdür (Çakıcı & Yücel, 2019). İşitme ve görme bozuklukları, kanser taramalarının yapılması, tansiyonun belirlenebilmesi için kan basıncı değerlerinin kontrol edilmesi gibi örnekler verilebilir (Öztürk & ark., 2016).

Üçüncül Koruma

Üçüncül koruma; hastalık belirtilerini göstermeye başladıktan sonra kişilerin iyileştirilmesi olarak ifade edilir. Hastalık sonrasında gelişebilecek olan kötü durumlardan kurtulma veya olası bir ölüm riskinde ölümün olabileceğince geciktirilmesi anlamına da gelmektedir. Ayrıca kişilerin hayatta olduğu süre boyunca daha sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sağlanmasına yönelik yapılan çalışmalarda bu koruma yöntemi içerisinde yer almaktadır (Çimen, 2015; Sevil & Bayram Değer, 2019). Bireylerde gelişen hastalıktan kaynaklanan, işini yapmasına engel veya herhangi bir sakatlık hali oluşmuş ise yeni yaşam şekline adaptasyon sağlayabilmesi için rehabilitasyon gerekli olabilmektedir. Bu süreçte yapılacak tüm faaliyetler üçüncül koruma yöntemi içerisinde değerlendirilmektedir (Bilir, 2003).

Dördüncül Koruma

Dördüncül koruma; hasta bireyleri doktorların yapabileceği tıbbi müdahale hatalarından ve gereksiz ilaç kullanımından koruma biçimine denilmektedir (Öztürk & ark., 2016). Bu kavramı ilk defa Fransızca bir yayında, Belçikalı aile hekimi Marc Jamouille kullanmıştır. 1995 yılında gerçekleşen WONCA

(Dünya Aile Hekimleri Örgütü) kongresinde “önce zarar verme” kavramının güncellenmiş hali olarak dördüncül koruma kavramı sunulmuştur. Aynı zamanda 2003 yılında dördüncül koruma kavramı, WONCA'nın aile hekimleri için olan sözlüğünde yayınlanmıştır. Bahsedilen sözlükteki tanımda “aşırı medikalizasyon riskindeki hastayı ve toplumu tanımlamak, medikal istilalardan onları korumak ve onlara bilimsel ve etik olarak kabul edilebilir bakım prosedürlerini sağlamak için yapılan eylemdir” şeklinde ifadeler yer verilmiştir (Akdeniz & Kavukçu, 2017). Bu koruma bireylere sağlıklı ilgili karışıklıkta kılavuz rolü görünken, aile hekimliğinin temelinde yer alan savunuculuk ilkesiyle de benzerlik göstermektedir. Böylece bireylerin gereksiz sayılan tarama ve tedavi hizmetlerinden korunması amaçlanmaktadır (Ortanca, 2021).

SAĞLIĞIN GELİŞTİRİLMESİ

Sağlığın geliştirilmesi; kişileri, kurum ve kuruluşları haberdar etmeyi, etki altına almayı ve destek olmayı böylelikle ruhsal olarak ve fiziksel olarak sağlıkları etkileyen hususlarda kişilerin daha etkili olmayı ve sorumluluk almalarını bekleyen bir dizi yöntemler bütünüdür. Kişilerin sağlığını etkileyen fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan tüm davranışları sağlıklı hayat şekli davranışları içerisindedir. Sağlıklı hayat şekli, kişilerin sağlığı üzerinde etkili olan ve kişinin kendi sorumluluğunda olan davranışları olarak ifade edilmektedir. Ayrıca sağlık, kişilerin sağlıklarının korunması ve bu sağlıklı halinin devam edilmesinde önemli olduğu gibi temel bir haktır (Değerli & Yiğit, 2020).

Sağlık sorumluluğu; beden, psikolojik ve sosyal açıdan mevcut konumunun korunması amacıyla kişilerin kendi üzerine düşen vazifeleri tamamlaması olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kişilerin sağlıkları hakkındaki davranışlarının sorumluluğu yine kişilerin sorumluluğundadır. Başka bir tanımda ise sağlık sorumluluğu kişilerin düzenli spor yapması, kilo endeksinin kontrol altında tutması, alkol kullanmak veya sigara içmek gibi zararlı alışkanlıklara sahip olmaması, rutin sağlık kontrollerinin vaktinde yaptırması ve doktor önerilerini de dikkate alarak kişinin daha sağlıklı hissetmesi ve sağlık harcamasının azalması olarak ifade edilmektedir. Sağlığını geliştirmek amacıyla çaba gösteren bireyler sağlık sorumluluğunun da farkındadır. Sağlık sorumluluğuyla sağlığın geliştirilmesiyle arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı ve DSÖ ile birlikte hazırlanan “Çok Sektörlü Sağlık Sorumluluğu İşbirliği 2023” gayelerinde geçen kişisel bakımın gelişebilmesi amacıyla kişisel sağlığın korunması ve geliştirilmesi için sorumluluk alması kamu/toplum desteği ile

denetleme mekanizmalarına zorlanmadan ulaşan toplumun meydana gelmesi amaçlanmıştır (Demir Avcı, 2016).

Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, insanların sağlıkları üzerindeki kontrollerini artırmalarını ve sağlıklarını iyileştirmelerini sağlama sürecidir. Tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal refah durumuna ulaşmak için, bir birey veya grup, ihtiyaçlarını karşılama ve çevreyi değiştirme veya çevreyle başa çıkma isteklerini tanımlayabilmeli ve gerçekleştirebilmelidir. Bu nedenle sağlık, yaşamın amacı değil, günlük yaşam için bir kaynak olarak görülmektedir. Sağlık, fiziksel kapasitelerin yanı sıra sosyal ve kişisel kaynakları da vurgulayan pozitif bir kavram olduğundan dolayı, sağlığın teşviki ve geliştirilmesi sadece sağlık sektörünün sorumluluğunda değildir, aynı zamanda sağlıklı yaşam tarzlarının da ötesine geçerek refaha ulaşmaktır.

Sağlık için temel koşullar ve kaynaklar; barış, barınma, eğitim, gıda, gelir, istikrarlı bir ekosistem, sürdürülebilir kaynaklar, sosyal adalet ve eşitliktir. Sağlıkta iyileştirme, bu temel önkoşullarda güvenli bir temel gerektirir. Sağlığı geliştirme eylemi, sağlığın savunulması yoluyla bu koşulların elverişli hale getirilmesini amaçlar. Aynı zamanda sağlığın teşviki ve geliştirilmesi, sağlıkta eşitliğin sağlanmasına odaklanır. Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi eylemi, mevcut sağlık durumundaki farklılıkları azaltmayı ve tüm insanların tam sağlık potansiyellerine ulaşmalarını sağlamak için eşit fırsatlar ve kaynaklar sağlamayı amaçlar. Destekleyici bir ortamda güvenli bir temel, bilgiye erişim, yaşam becerileri ve sağlıklı seçimler yapmak için fırsatlar içerir. İnsanlar, sağlıklarını belirleyen şeyleri kontrol edemedikçe, sağlık potansiyellerini tam olarak gerçekleştiremezler (World Health Organization, 1986).

Yine 1977 yılında Cenevre’de gerçekleştirilen Dünya Sağlık Asamblesi’nde sosyal eşitlik kavramı üzerinde durulmuş, sağlığın geliştirilebilmesi için bir şart olarak görülmüştür. 1978 yılında Alma-Ata Bildirgesinde de DSÖ tarafınca, birinci basamak sağlık hizmetlerinin ileri düzeyde gelişim gösterebilmesi ve sosyal adalet kavramından hareketle bütün ülkelerde ulaşılması hedeflenen sağlık düzeylerinde kilit rol üstlendiği belirtilmiştir (Bahar Özvarış, 2009). 1980’li yıllarda sağlığın teşvik edilmesi ve sağlığın geliştirilmesi kavramlarına dikkat çekilmiş, devletin sağlık politikalarıyla, popüler medya ve şirketler tarafından bu kavramlarla ilgilenilmiştir (Aydın, 2019).

Yirmi birinci yüzyılın sağlık amaçlarında da sağlığın geliştirilmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Sağlığın geliştirilmesi kavramı, sağlık hizmetlerine yapılan harcamaların artış göstermesi ile hem sağlık çalışanlarının hem de vatandaşların

ilgisini çekmiştir. 1980’li yılların sonlarında pozitif sağlık hali için halk, sağlığın geliştirilmesiyle alakadar olmuş bunun sonucunda da “sağlıklı yaşam programları” planlanmıştır. Sağlığın geliştirilmesi yalnızca hastalığın önlenmesi değil, kişilerin uzun süre ve standartların yüksek olduğu bir yaşam sürebilmek için davranışlarının şekillendirilmesidir. Ayrıca bu kavram kişilerde sağlıklı yaşam ve adaptasyon duygusunu tetikleyerek, kişilerin enerjisini arttırmaktadır. Sağlığın geliştirilmesi kişinin sağlığını arttırması ve bireysel sağlığı hakkında denetleme gücünü elde etmesi şeklinde ifade edilmektedir (Bahar & Açıl, 2014).

Geçmişten günümüze devam eden sağlık problemlerine çözüm bulabilmek için uluslararası sağlık topluluklarının bir araya gelmesiyle sağlık bildirgeleri yayımlanmıştır. Sağlık bildirgeleri; sağlık sorunlarına ortak çözüm arayışlarının sonucunda ortaya çıkan ve çoğu uluslararası anlaşma niteliğine sahip olan belgelerdir.

Alma-Ata Bildirgesi

Kazakistan’da 1978 yılında yayımlanan bildirmede temel sağlık hizmetleri üzerinde durulmuştur. Bildirmede bütün ülkelerden gerek ulusal politika gerekse strateji ve çalışma programları yapmaları, bu sebeple de tüm kaynaklardan faydalanmaları beklenmiştir (Madenoglu Kıvanç, 2015). Temel sağlık hizmetlerinde ve yirmi birinci yüzyılda “Herkes İçin Sağlık” amaçlarında; kişilerin hayat boyu sağlıklarının korunması ve sağlığın geliştirilmesinde üzerlerine düşen sorumluluğun farkında olmaları için kişilerin eğitilmelerinin önemine vurgu yapılmıştır (Özplut, 2010).

Lizbon Bildirgesi

Bu bildirme 1981’de hasta hakları üzerine hazırlanan uluslararası ilk belgedir. Bildirmenin içeriğinde baskı altında kalmayan bir doktor tarafından muayene edilme, hastanın istediği doktoru tercih edebilmesi, hastanın makul düzeyde bilgi aldıktan sonra tedavi edilmek istemesi veya istememesi, hasta mahremiyetine saygı duyulması, yine hastanın teselli bulmak için talepte bulunma alternatifi ve onurlu bir vaziyette ölmeyi isteme hakkı ileri sürülmektedir (Madenoglu Kıvanç, 2015; Aydemir & Özhan, 2011).

Ottawa Sözleşmesi

1986 yılında Kanada’da gerçekleştirilen Ottawa Konferansı uluslararası alanda ilk konferans olma özelliğiyle dünya genelinde kabul edilmeye başlamıştır. Bu konferansta sağlığın geliştirilmesi ve teşviki kavramları açıklanmıştır (Aydın, 2019). Konferansta (World Health Organization, 1986):

- Sağlıklı kamu politikası alanına geçmek ve tüm sektörlerde sağlık ve eşitlik konusunda açık bir siyasi kararlılığı savunmak;
- Zararlı ürünler, kaynakların tükenmesi, sağlıksız yaşam koşulları ve ortamlar ile kötü beslenmeye yönelik baskılara karşı koymak; kirlilik, mesleki tehlikeler, konut ve yerleşimler gibi halk sağlığı konularına odaklanmak;
- Toplumların kendi içindeki ve arasındaki sağlık uçurumuna yanıt vermek ve bu toplumların kural ve uygulamalarının sağlıkta yarattığı eşitsizliklerle mücadele etmek;
- İnsanları, maddi ve diğer yollarla ailelerini ve arkadaşlarını sağlıklı tutmalarını destekleyecek ve sağlayacak temel sağlık kaynağı olarak kabul etmek ve toplumu, sağlıklı yaşam koşulları ve refahı konularında temel ses olarak kabul etmek;
- Sağlık hizmetlerini ve kaynaklarını sağlığın geliştirilmesi yönünde yeniden yönlendirmek; gücü diğer sektörlerle, diğer disiplinlerle ve en önemlisi bizzat insanlarla paylaşmak;
- Sağlığı ve onun sürdürülmesini büyük bir sosyal yatırım ve zorluk olarak kabul etmek ve yaşam tarzlarındaki genel ekolojik meseleyi ele almak konuları üzerinde durulmuştur.

ADELAİDE TAVSİYELERİ

Avustralya'da 1988 yılında ikincisi düzenlenen uluslararası Sağlığı Geliştirme Konferansı'nda "Sağlıklı Halk Politikası" konusu görüşülmüştür. Bu politikada sürdürülebilir sağlıklı yaşam sağlanması ve tüm eşitsizliklerin giderilmesi başlıca önerilerdendir. Gıda ve beslenme, sigara kullanımı ve alkol kullanımına ek olarak kadın sağlığı gibi konuların desteklenmesine önem verilmiştir (Madenoğlu Kıvanç, 2015). Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi eylem alanı olarak (World Health Organization, 2009);

- Sağlıklı kamu politikası oluşturmak,
- Destekleyici ortamlar yaratmak,
- Kişisel becerileri geliştirmek,
- Topluluk eylemini güçlendirmek ve
- Sağlık hizmetlerini yeniden yönlendirmek konuları belirlenmiştir.

Sundsvall Sağlığı Destekleyen Çevreler Bildirgesi

1991 yılında gerçekleşen bu konferansta sağlığın geliştirilmesi için yapılması gerekenlerin daha anlaşılır olduğu görülmüştür. Konferansta fiziki çevrenin insan sağlığı üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Çevre kavramından

yalnızca etrafımızda yer alan yapılardan söz edilmemektedir. Çevre kavramının ideolojik, mali, kültürel, sosyal, ruhsal ve politik yönleri de bulunmaktadır (Bahar Özvarış, 2009). Sağlıkın geliştirilebilmesi için ayrıca meslek, alınan eğitim, sağlıklı beslenme, yaşanılan mesken, içinde bulunulan yakın çevre, ulaşım, sosyal teşvikler ve sunulan sağlık hizmetlerine önem verilmesi konularına dikkat çekilmiştir (Bahar Özvarış, 2009; Dağdeviren, 2010).

Kopenhag Bildirgesi

DSÖ üyeleri, 1994'te Kopenhag'da sağlık politikalarını değerlendirmek üzere toplanmışlardır. Toplantı sonrası yayımlanan bildirmede Avrupa'da sağlık alanıyla ilgili yapılan eleştirilere yer verilmiştir. Ayrıca sağlık alanında değişimlerin olması gerektiğine kanaat getirilmiştir (Madenoğlu Kıvanç, 2015). DSÖ'nün Herkes İçin Sağlık hedefleri, 1998 senesinde yine Kopenhag'da 48. si düzenlenen Avrupa Bölgesi Komitesi Toplantısı'nda "Sağlık 21" başlığıyla "21. yüzyılda 21 Hedef" olarak güncellenmiştir. Yirmi bir başlıkta ortaya konulan hedeflerin 2020 yılına kadar gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Böylece DSÖ tarafından, örgüte üye olan ülkelerden Herkes İçin Sağlık kapsamında amaçlarını, stratejilerini ve politikalarını belirlemeleri talep edilmiştir. Türkiye'de yine aynı sene 21. yüzyılda Herkes İçin Sağlık hedeflerini belirlemiş ve bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için stratejiler geliştirmiştir (Bahar Özvarış, 2009).

Amsterdam Bildirgesi

1995'te "Avrupa Hasta Hakları Bildirgesi" şeklinde yayımlanmıştır (Madenoğlu Kıvanç, 2015). Haberleşmenin önemine ve yetişkinlerin özel hayatına saygı ile gizliliğine önem verilmesi konuları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur (Şentürk, 2020).

Bali Bildirgesi

Yine 1995'te Endonezya'da "Dünya Tabipleri Birliği Hasta Hakları Bildirgesi" adıyla yayımlanmıştır (Madenoğlu Kıvanç, 2015). Hastaların rahat bir şekilde sağlık hizmeti alma hakkı, muayene olabilmek için istediği doktoru seçebilme de özgür olması, hastanın kendi sağlığıyla ilgili konularda seçimde bulunabilmesi, bilgi talep edebilmesi, hasta mahremiyeti ve özel hayata saygı, sağlık alanında eğitim alabilmesi, yasal olarak karar verebilecek yetkisi olmayan hasta, şuuru kapalı hasta, onur hakkı, inandığı dinle ilgili destek talep edebilmesi gibi konularda hastaların haklarının olduğu görüşülmüştür. Bu bildirme, insan haklarıyla ilgili olan diğer bildirmelere göre, hastanın yasal olarak karar verme yetkisi olmasa da mantık çerçevesinde karar verdiği takdirde itiraz edilmemesi, sağlık eğitiminin bir

hak olduğu ve doktorun, tedavi sürecinde şuurunu kapalı ve intihar denemeleri olan hastayla ilgili nasıl bir yol izleyeceği konuları bakımından farklılık göstermektedir (Şentürk, 2020).

Jakarta Bildirgesi

Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesine İlişkin Dördüncü Uluslararası Konferans, gelişmekte olan bir ülkede düzenlenen ve sağlığın teşviki ve geliştirilmesini desteklemeye özel sektörü dahil eden ilk konferanstır (World Health Organization, 1997). 1997 yılında gerçekleştirilen konferansta uluslararası planlamaların yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda ülkelerin sosyal ve ekonomik olarak kalkınması için sağlığın gerekliliğine, temel insan hakkı olduğuna da değinilmiştir. Sağlığın geliştirilmesi süreci ise bireysel sağlıkla ilgili olarak denetimlerinin artırılmasıyla gelişim gösterebileceği ve bu sürecin ilerleyebilmesi için sağlığı etkileyen faktörlerin öneminden bahsedilmiştir (Bahar Özvarış, 2009).

Ljubljana Bildirgesi

1996 yılında gerçekleşen konferansta Avrupada yaşayan halktan sağlık hizmetlerinden yararlanamayanlar için neler yapılabileceği ile ilgili toplanılmıştır. Çözüm önerileri olarak sağlıkta reformlara ihtiyaç olduğu, insan onuruna önem verilmesi gerektiği, meslek etiği, dayanışma ve adil bir sistem olması gerektiği konularında fikir birliğine varılmıştır (Demir Bayram, 2021). Ayrıca toplumsal olarak da sağlık hizmetinin esasının toplam olduğunu bilmek, kaliteli sağlık hizmeti sunmak, sağlığın finansmanında zorlanmayacağı bir sistem geliştirmek ve birinci basamak olarak adlandırılan sağlık hizmetlerine odaklanmak gibi ilkeler benimsenmiştir. Tüm bu ilkelerin yanı sıra idari ilkeler olarak da söz edilen; toplumsal tercih ve önceliklere yön verilmesi, sağlık politikalarının ve sağlık hizmetlerinin sunumlarının gözden geçirilerek geliştirilmesi, yönetim faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve tecrübe edilen uygulamalardan faydalanılması gibi ilkeler de yer almaktadır (Altay, 2007).

Meksika Bildirgesi

Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesine İlişkin Beşinci Küresel Konferans vesilesiyle 2000 yılında bu Bildiriyi imzalayan sağlık bakanları bir araya gelmiştir. Sağlığın teşviki ve geliştirilmesini yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası politika ve programlarda temel bir öncelik olarak konumlandırmak; sağlık için ortaklıkları güçlendiren ve genişleten sağlığın teşviki ve geliştirilmesi eylemlerinin uygulanmasında, tüm sektörlerin ve sivil toplumun aktif katılımının sağlanmasında öncü rol üstlenmek;

gerekirse DSÖ ve ortaklarının bu alandaki uzmanlığından yararlanarak, sağlığın teşviki için ülke çapında eylem planlarının hazırlanmasını desteklemek; sağlığı teşvik eden ulusal ve uluslararası ağlar kurmak veya güçlendirmek; Birleşmiş Milletler kuruluşlarının kalkınma gündemlerinin sağlık üzerindeki etkilerinden sorumlu olmalarını savunmak; DSÖ Genel Direktörünü, Yürütme Kurulunun 107. oturumuna sunduğu rapor amacıyla, yukarıdaki eylemlerin yerine getirilmesinde kaydedilen ilerleme hakkında bilgilendirilmesi kabul edilmiştir (World Health Organization, 2009). Bu konferansta sağlığa erişimde eşitsizlikler, yaşam kalitesi, toplum içindeki sağlık farklılıklarının giderilmesi, ulusal ve uluslararası sağlığı geliştirici ve iyileştirici stratejiler oluşturulması ve ulusal alanda yapılan planlamaların stratejilerle uyumlu olmasına dikkat çekilmiştir (Dağdeviren, 2010).

Bangkok Şartı

Sağlığı etkileyen faktörlerin belirlenebilmesi için yapılması gerekenleri tespit etmek amacıyla 2005 yılında “Küreselleşmiş Bir Dünyada Sağlığı Geliştirme Konferansı” gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda; sağlık belirleyicilerinden bahsedebilmek için gerekli çalışmaların yapılması ve bu konuda yatırımlarda bulunmak, insan haklarını da unutmadan sağlığın savunuculuğunu yapmak, sağlık bilgisi, bu bilginin oluşturulabilmesi için araştırılması ve paylaşımı, sağlığı geliştirme etkinlikleri, önder olma, politika hazırlama ve sağlığı iyileştirebilme hususlarında kapasite ortaya koyma, bireylerin sosyal adalet ilkesinden hareketle sağlık eşitsizliğinin önlenmesi için yasalarda değişiklik yapma ve sağlığı geliştirme faaliyetleri kapsamında harekete geçebilmek için gerek özel, gerek yerel çerçevede gerekse de uluslararası platformlarla işbirliği içerisinde bulunulması gerektiği gibi tavsiyelerde bulunulmuştur (Bahar Özvarış, 2009).

Tallinn Şartı

Avrupa Bölgesi'ne üye ülkelerin ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulların değişikliğine bağlı olarak, sağlık sistemlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla 2008 yılında Estonya'da düzenlenmiştir. DSÖ Avrupa Üye Ülkeleri ve ortakların bu konferansta aynı fikirde olduğu başlıklar şu şekildedir (Şentürk, 2020);

- Toplumsal refaha ulaşabilmek için sağlık alanında iyileştirme yapılması gerektiği,
- Toplumun kötü sağlık şartlarından dolayı ekonomisinin bozulmasının normal karşılanmaması gerektiği,

- Sağlık sistemleri kavramının; koruyucu sağlık hizmetleri, sağlığın teşviki ile sağlıkla ilgilenen başka alanları da etkileme hedeflerine odaklanan çalışmaların kapsadığı,
- Hata kabul etmeyen sağlık sistemi anlayışının sağlığın geliştirilmesi ve teşviki için son derece önemli olduğudur.

Konferansta daha önceki raporlardan yola çıkarak sağlık hizmetlerinin sunumundaki özelleştirmeler konusunda ortak sonuçlar elde edildiği tespit edilmiştir. Bu yüzden sağlık hizmetlerindeki özelleştirmeler üzerine inceleme başlatılmıştır (Demir Bayram, 2021).

Nairobi Konferansı

2009'da Nairobi'de düzenlenen 7. Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Küresel Konferansı, sağlığı teşvik edenlere nereden geldiklerini ve nereye gittiklerini değerlendirmeleri için başka bir fırsat sağladı. Daha önceki konferanslarda olduğu gibi, DSÖ'nün ev sahipliğinde, ancak bu kez küresel sağlık için ilk fırsatı sağlayan Kenya Cumhuriyeti ile ortaklaşa yapıldı (Catford, 2010). Katılımcılar boşlukları ve bunların kapatılmasında sağlığın teşviki ve geliştirilmesinin rolünü ((b) <https://www.who.int>; Dağdeviren, 2010):

- Topluluk güçlendirme,
- Sağlık okuryazarlığı ve sağlık davranışı,
- Sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi,
- Ortaklıklar ve sektörler arası eylem,
- Sağlığın teşviki ve geliştirilmesi için kapasite oluşturma şeklinde 5 ana başlıkta incelemişlerdir.

Malta Belgesi

2012 yılında DSÖ Avrupa Bölge Komitesi'nin altmış ikinci oturumu 51 ülkenin temsilcilerinin katılımıyla Malta'da gerçekleştirildi (World Health Organization, 2012). Müşterek uygulama alanını betimleyen Sağlık 2020 ifadesine, DSÖ'ye üye 53 ülke tarafından karar kılınmıştır (Şentürk, 2020). Sağlık 2020, sağlık eşitsizliklerini gidermeye, sağlığın sosyal belirleyicilerini ele almaya ve sistematik önlemeyi teşvik etmeye vurgu yaparak, insanların sağlığında önemli bir fark yaratma potansiyeli en yüksek olan stratejileri ve müdahaleleri teşvik etmelidir. Ayrıca önleme ekonomisini incelemeli, sağlığa yatırım yapmanın faydalarına dair net kanıtlar sunmalı ve politika yönergelerini ana hatlarıyla belirtmelidir (World Health Organization, 2012).

Şanghay Bildirisi

En son, “Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde Sağlıkın Teşvik Edilmesi: Herkes İçin Sağlık” başlıklı 9. Küresel Konferans, sağlıkın teşvik edilmesi ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi arasındaki kritik bağlantıları vurguladı. Şanghay Deklarasyonu, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri konusunda ülkelerin eylemlerini hızlandırmak için cesur siyasi müdahaleler çağrısında bulunurken, hükümetlerin sağlıkın teşviki ve geliştirilmesinin dönüştürücü potansiyelinden yararlanabileceği bir çerçeve sunmaktadır ((c) <https://www.who.int>).

SONUÇ

Bu çalışmada; sağlık kavramı, sağlık korunması ve geliştirilmesine yönelik kavramsal bilgiye yer verilmiştir. Ayrıca; geçmişten günümüze devam eden sağlık problemlerine çözüm bulabilmek için uluslararası sağlık topluluklarının bir araya gelmesiyle hazırlanan sağlık bildirgelerine değinilmiştir. Sağlık geliştirilmesi; var olan koşula, toplumdaki değişime ve dünyadaki küresel gelişime bağlı olarak değişkenlik gösterir. Ayrıca sağlık; sosyo-ekonomik, bireysel, çevresel, kültürel, eşitsizlikler, dijitalleşme, küreselleşme, sağlık politikaları ve stratejileri gibi birçok unsur etkilemektedir. Toplum sağlığının geliştirilmesi için sağlık politikalarının doğru seçilip, uygulanması gerekmektedir. Ülkeler, daha iyi sağlık koşulunu sağlayabilmek için uygun sağlık stratejilerini belirlemelidir. Sağlık geliştirilmesi amacıyla, dünyada uluslararası sağlık topluluklarınca hedefler belirlenip, konferanslar yapılarak çeşitli bildirgeler yayınlanmaktadır. Bu kapsamda; sağlık korunması ve geliştirilmesi yönünde sağlık stratejileri belirlenirken sağlık profesyonellerince ilgili önlemler alınmakta ve sağlık bildirgeleri bu konuda önemli rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, M. & Kavukçu, E. (2017). Dördüncül koruma: önce zarar verme. *Turkish Journal of Family Practice/Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 21(2), 74-81.
- Altay, A. (2007). Sağlık hizmetlerinin sunumunda yeni açılımlar ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, (64), 33-58.
- Aydemir, İ. & Özhan, A. (2011). Hasta hakları uygulamalarının hasta ve yakınları tarafından değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 22(1), 85-104.
- Aydın, N. (2019). Sağlık teşviki ve geliştirilmesi. *Black Sea Journal of Health Science Dergisi*, 2(1), 21-29.
- Bahar, Z., & Açıl, D. (2014). Sağlık geliştirme modeli: kavramsal yapı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(1), 59-67.

- Bahar Özvarış, Ş. (2009). Üreme sağlığı ve aile planlaması. İçinde Aslan, D. (Edt.), Halk sağlığı ile ilgili güncel sorunlar ve yaklaşımlar (ss. 80-85). Ankara: Ankara Tabib Odası.
- Bilir, N. (2003). Yaşlılıkta sağlığın korunması ve koruyucu hekimlik. ss.17-20, Ankara: Hacettepe Üniversitesi GEBAM Yayını.
- Catford, J. (2010). Implementing the nairobi call to action: Africa's opportunity to light the way. *Health promotion international*, 25(1), 1-4.
- Çakıcı, A. B. & Yücel, İ. (2019). Halk sağlığı ve sosyal hizmet. *Public Health and Social Work*.
- Çimen, Z. (2015). Kronik Hastalığı Olan Yaşlı Bireylerde Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlık Algısı İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. *Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, İzmir.
- Dağdeviren, Z. (2010). Şanlıurfa İl Merkezindeki Lise Öğrencilerinin Sağlığı Geliştirme Davranışları ve İlişkili Faktörler. Yüksek Lisans Tezi. *Harran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Şanlıurfa.
- Değerli, H. & Yiğit A. (2020). Sağlığın korunması ve geliştirilmesinde bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranış düzeyinin belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(27), 573-586.
- Demir Avcı, Y. (2016). Kişisel sağlık sorumluluğu. *TAF Preventive Medicine Bulletin Dergisi*, 15(3), 256-266.
- Demir Bayram, S. (2021). Sağlık kamu hizmetinin dayanağı olan ve sağlık hakkını güvence altına alan düzenlemeler ile ilkeler. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2), 175-240.
- Dikici, M. F. & Şahin, M. K. (2013). Periyodik sağlık muayenesinde risk değerlendirmesi. *Türkiye Klinikleri J FamMed-Special Topics Dergisi*, 4(5), 29-36.
- Kıraç, R., & Öztürk, Y. E. (2019). Sağlık ve hastalık. İçinde Dalkılıç, M. (Edt.), *Scientific Developments*, (ss. 382-389). Ankara: Gece Akademi Yayıncılık.
- Kıyıcı, H. (2019). Sağlığın Korunması ve Geliştirilmesinde Bireylerin Sağlık Hizmetlerine Yönelik Algularının Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarına Etkisi: Isparta İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta.
- Madenoğlu Kıvanç, M. (2015). Evrensel sağlık bildirgeleri ve Türkiye'de sağlık reformları. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2(3), 162-166.
- Ortanca, D. (2021). Trakya Üniversitesi Son Sınıf Lisans Öğrencilerinin Sağlık Algısı ile Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Uzmanlık Tezi. *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı*, Edirne.
- Özdemir, A. R. (2012). Sağlıkta Dönüşüm Programında Aile Hekimliği Uygulaması ve Hasta Memnuniyet Düzeyi: Kilis İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli.
- Özpuat, F. (2010). Sağlığın korunması ve geliştirilmesinde hemşirenin çağdaş bir rolü: eğitici kimliği. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, *Sempozyum Özel Sayısı*. *Bildiriler*, 293-297.
- Öztürk, A., Özenç, S., Canmemiş, S. ve Bozoğlu, E. (2016). Yaşlılık döneminde koruyucu sağlık bakımı. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(1).
- Resmi Gazete, (1961). 224 sayılı sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi hakkında kanun. *RG Sayısı*, 10705.
- Sevil, Ü. ve Bayram Değer, V. (2019). Geriatriye disiplinler arası yaklaşım. İçinde H. Kaçan (Edt.) Geriatriye sağlık hizmetlerinin planlanması (ss. 117- 131). İstanbul: Güven Plus Grup A. Ş. Yayınları.

- Somunoğlu, S. (1999). Kavramsal açıdan sağlık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 4(1), 52-62.
- Şentürk, C. (2020). Türkiye’de Sağlıkın Geliştirilmesi Kapsamında Sektörler Arası İşbirliği Çalışmaları. Yüksek Lisans Tezi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas.
- World Health Organization. (a) (<https://www.who.int/about/accountability/governance/constitution> Erişim Tarihi: 06.01.2024).
- World Health Organization. (b) (<https://www.who.int/teams/health-promotion/enhanced-wellbeing/seventh-global-conference> Erişim Tarihi: 04.12.2022).
- World Health Organization. (c) (https://www.who.int/health-topics/health-promotion#tab=tab_1 Erişim Tarihi: 06.12.2022).
- World Health Organization. (1986). *Ottawa charter for health promotion, 1986*. Regional Office for Europe.
- World Health Organization. (1997). *The Jakarta declaration: on leading health promotion into the 21st century*.
- World Health Organization (1998). Sağlıkın teşviki ve geliştirilmesi sözlüğü (Çev: T.C. Sağlık Bakanlığı). Ankara: Anıl Matbaacılık.
- World Health Organization (2009). Milestones in health promotion: Statements from global conferences.
- World Health Organization. (2012). *Report of the sixty-second session of the WHO Regional Committee for Europe*.

Bölüm 4

YEŞİL FİNANS PERSPEKTİFİNDEN HAVACILIKTA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Yaşar ŞAHİN¹

GİRİŞ

Günümüzde, çevresel sürdürülebilirlik giderek artan bir endişe kaynağı haline gelmiş, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve doğal yaşamın kirlenmesi gibi sorunlar, dünya genelinde, küresel çapta sürdürülebilirlikle ilgili çözüm arayışlarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda, yeşil finans kavramı, finansal karar alma süreçlerinde çevresel ve sosyal etkileri göz önünde bulundurarak sürdürülebilirliği teşvik etmeyi amaçlayan önemli bir finansman kaynağı haline gelmiştir. Havacılık sektörü, bu sürdürülebilirlik çabalarında özel bir öneme sahiptir. Hava taşımacılığı, dünya çapında bireylerin ve ürünlerin ulaşım ihtiyaçlarını karşılamak için kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, bu sektörün büyümesi karbon emisyonları, enerji tüketimi ve çevresel etkileri gibi konularda önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, havacılık sektörünün sürdürülebilirlikle ilgili mevcut zorluklarla başa çıkması, daha çevreci bir yapıya sahip olması ve yeşil finans ilkelerini benimsemesi zorunlu hale gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, havacılık sektöründe yeşil finansın uygulanmasının sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini incelemektir. Havacılık sektöründe yeşil finans yoluyla sağlanan kaynaklar, sektördeki çevresel etkileri azaltmayı, enerji verimliliğini artırmayı ve doğal kaynakları daha sürdürülebilir bir şekilde kullanmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, havacılık sektöründe yeşil finansın potansiyeli ve bu alandaki önemli gelişmeler ve havacılık endüstrisindeki yeşil finans uygulamaları çalışmada ele alınarak, sürdürülebilirlik açısından potansiyel fırsatlar ve zorluklar değerlendirilmiş, yeşil finansın havacılık sektöründeki önemine ve gelecekteki rolüne yönelik öneriler sunulmuştur.

¹ Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, yasarsahin@trabzon.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-5205-3054.

HAVACILIK SEKTÖRÜ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÖNEMİ

Havacılık sektörü bireyleri ve ürünleri birbirine bağlayan küresel ulaşım sistemleri içinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Teknolojik ve ekonomik gelişmeler doğrultusunda günümüz dünyasında havacılık sektörünün önemi ve yaygınlığı her geçen gün daha da artmakta, ulaşım yöntemleri içinde sahip olduğu pay da büyümektedir. Ancak sektörün ve şirketlerin büyümesi, özellikle sera gazı emisyonları açısından havacılık sektörünün çevresel etkilerine yönelik endişeleri de artırmış, bu endişeler doğrultusunda havacılıkta sürdürülebilirlik kavramı önemli bir ilgi alanı olarak ortaya çıkmıştır (Kharazishvili & ark., 2022). Bu doğrultuda toplumsal endişeleri gidermek, sektöre olan güveni güçlendirmek, havacılık endüstrisinde sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için çeşitli girişimler ve stratejiler geliştirilmiştir (Rambaud & ark., 2021).

Araştırmacılar, tükeneceği öngörüsü ve yeryüzündeki tüm canlıların yaşamını tehdit etmesi sebebiyle fosil yakıtlar yerine ulaşılabilir, sürdürülebilir ve çevreyle dost alternatif enerji kaynakları arayışına girmiştir. Alternatif enerji kaynakları yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları doğal, geri dönüştürülebilir ve çevre dostu enerji kaynaklarıdır. Evlerde, işyerlerinde, ısıtma-soğutma sistemlerinde yani yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanıldığı her yerde kullanılabilirler (Şahin & Ergün, 2023). Yenilenebilir enerji, tüm sektörlerde olduğu gibi havacılık sektöründe de sürdürülebilirliğin sağlanmasında hayati bir rol oynamakta, fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltmaya yardımcı olmakta ve karbon ayak izini azaltmayı içermektedir. Bu kapsamda havacılık sektöründe, güneş, rüzgâr ve biyoyakıt gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yaparak daha sürdürülebilir ve düşük karbonlu bir geleceğe ulaşmak mümkün hale gelebilecektir.

Havacılık sektöründe yenilenebilir enerjiye geçiş, çevresel sürdürülebilirlik açısından çok önemli olmasının yanı sıra ekonomik açıdan da önemli faydalar sağlayacaktır. Yenilenebilir enerji, fosil yakıtlara olan bağımlılığı ve karbon emisyonlarını azaltarak havacılık endüstrisinde sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir etken olup, sektörün fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltarak işletme maliyetlerini düşürebilir, değişken yakıt fiyatlarından kaynaklanan riskleri azaltabilir ve yenilenebilir enerji sektöründe istihdam yaratılması ve ekonomik büyüme için yeni fırsatlar yaratabilmektedir. Havacılık sektöründe sürdürülebilir ve yenilenebilir enerjinin benimsenmesi, daha çevre dostu ve düşük karbonlu bir geleceğe katkı sağlayarak, alternatif jet yakıtlarına ve yenilenebilir enerjiye yatırımlar yoluyla karbon emisyonlarını azaltabilecek ve sektörün iklim değişikliği üzerindeki etkisini hafifletebilecektir (Johnson & ark., 2022).

Havacılık endüstrisi sera gazı emisyonlarını ve iklim değişikliğini önemli ölçüde ve olumsuz yönde etkilemektedir. Sektörün çevresel etkisini azaltmak için endüstrinin sürdürülebilir uygulamaları ve teknolojileri benimsemeye odaklanması gerekmekte, yenilenebilir jet yakıtları ve teknolojik gelişmeler sürdürülebilir havacılığa ulaşmak için önem taşımaktadır (Kubit & ark., 2020). Ayrıca havacılık endüstrisinin, yer operasyonları ve havalimanı altyapısı için güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına öncelik vermesi daha çevre dostu ve sosyal açıdan sorumlu bir sektör için gerekli olup havacılık sektörünün daha yeşil bir geleceğe geçişi için hayati öneme sahiptir (Zhang & ark., 2016).

Atık malzemeler gibi sürdürülebilir kaynaklardan elde edilen yakıtlar, fosil yakıtlara kıyasla karbon emisyonlarını önemli ölçüde azaltma potansiyeline sahiptir, sürdürülebilir havacılık yakıtlarının geliştirilmesi ve benimsenmesi, endüstrinin fosil yakıtlara bağımlılığının azaltılmasına, karbon emisyonlarının azaltılmasına ve havacılık için daha sürdürülebilir bir geleceğe katkıda bulunulmasına yardımcı olmada önemli ölçüde etkili olacaktır (Chen & ark., 2021). Günümüzde diğer sektörlerde olduğu gibi havacılık sektörü de iklim değişikliği üzerinde ortaya çıkardığı olumsuz etkiyi azaltmaya yönelik tedbirler almayla karşı karşıyadır. Sektördeki sürdürülebilirlik için yenilenebilir enerji ve çevreye duyarlı uygulamalarının havacılık sektörüne entegre edilmesiyle daha çevre dostu ve sosyal sorumluluk bilincine sahip bir sektöre ulaşılması zorunludur. Böylece sektörün karbon emisyonlarının azaltılması, yakıt güvenliğinin sağlanması ve daha sürdürülebilir bir geleceğe geçiş bu bütünleşme ile mümkün hale gelebilecektir. Bu entegrasyon, havacılık sektörünün çevresel etkisini azaltma ve daha sürdürülebilir bir geleceğe ulaşma çabalarının temel bileşenleridir (Morgan & ark., 2019). Ancak bu entegrasyonun sağlanabilmesi büyük çaplı projeler ve yüksek yatırım maliyetleri gerektirmekte olup bireysel yatırımcıların tasarruflarının sisteme çekilmesi yanında kurumsal yatırımcıların ve çevreye duyarlı fonların sisteme adapte edilmesi gerekmektedir.

YEŞİL FİNANS VE HAVACILIK SEKTÖRÜ

Finans piyasalarında, kapsamı doğa dostu, çevreyi korumayı amaçlayan finansal ürünleri ifade etmek için yeşil finansman terimi kullanılmaktadır. Yeşil finans, finans kuruluşları tarafından doğaya saygılı, çevre dostu ürün, hizmet ve projelerin kullanıcılarına avantaj sağlayacak şekilde finanse edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Finansal kurumlar çevre dostu ürünlerin, teknolojilerin ve yatırımların kurulması, kullanılması ve teşvik edilmesini sağlayarak ekonomik

avantaj sağlamakla birlikte yatırımcıların ve kullanıcıların çevre bilincinin artırılmasını hedeflemektedirler (Kuloğlu & Öncel, 2015). Aynı zamanda halkla ilişkiler faaliyetleri kapsamında doğayı korumaya ve temiz enerji kullanımına verdikleri finansal destekler ile sektörde popüler olmayı ve bilinçli müşterilere ulaşmayı da amaçlamaktadırlar.

Havacılıkta sürdürülebilir büyüme için elde edilebilecek kaynaklardan biri günümüzde ilgi çeken yöntemlerden biri olan yeşil finans uygulamalarıdır. Yeşil finans, çevre dostu proje ve faaliyetleri destekleyen finansal girişim ve yatırımları tanımlamakta kullanılan bir terim olup havacılık sektörü açısından, sürdürülebilir havacılık yakıtlarına, enerji tasarruflu uçaklara, altyapıya ve sektörün çevresel etkisini azaltan diğer girişimlere yapılan yatırımları ifade etmektedir (Hooda & Yadav, 2023). Yeşil finans uygulaması yeşil finansal araçlar olarak adlandırılan yeni finansal enstrümanlar kullanılarak bireysel ve kurumsal müşterilere uzun vadeli finansman sağlanarak gerçekleştirilmektedir. Yeşil finansal araçların kullanılmasında temel amaç kullanıcıya sunulan uzun vadeli finansal kaynakların büyük ölçekli kurumsal müşteriler için çevre faydası sağlayacak yatırım projelerinde, bireysel müşteriler için ise doğaya katkı sağlayacak ürünlerde kullanımını sağlamaktır. Sürdürülebilir finans veya yeşil yatırım olarak da bilinen yeşil finans, finansal kaynakların çevresel faydası yüksek projelere tahsis edilmesini amaçlamaktadır. Yeşil finans, yenilenebilir enerji projelerinin geliştirilmesi ve uygulanmasına finansal destek sağlayarak havacılık endüstrisinde de sürdürülebilirliğin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Sürdürülebilir havacılığa yapılacak yatırımlar sektörün çevresel hedeflere ulaşabilmesi için önem taşımakta, bu yatırımların gerçekleştirilebilmesinde finansal kuruluşlardan elde edilebilecek ve yeşil finans olarak adlandırılan yatırım yöntemleri sürdürülebilir bir havacılık sektörüne geçişin desteklenmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Çevreye duyarlı enerji teknolojilerinin geliştirilmesi ve yaygın olarak kullanılabilmesi, sürdürülebilir havacılık yöntemlerinin uygulanmaya başlanması ve karbon emisyonlarının azaltılması gibi projelere finansal kaynakların sağlanmasını içermektedir. Bu tür projelere finansman ve mali teşvikler sağlamayı hedefleyen yeşil finans yoluyla yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması hızlandırılarak, yakıt verimliliği ve sektörün ortaya çıkardığı karbon ayak izinin azaltılması da mümkün olabilecektir.

Bu bağlamda havacılık sektörünün, yeşil finansmandan yararlanarak sadece sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmakla kalmayıp ekonomik büyümeyi ve sosyal kalkınmayı da teşvik edebileceğini söylemek mümkün olmaktadır (Rambaud & ark., 2021). Bu doğrultuda havayollarının ve havalimanlarının daha temiz enerji

kaynaklarına geçiş yapmasına ve çevresel etkilerini azaltmasına imkan tanıyarak yenilenebilir enerjinin kullanılması daha sürdürülebilir ve dayanıklı bir enerji sisteminin oluşturulmasına yardımcı olabilecektir (Aksoy & ark., 2022). Ayrıca havacılık sektöründe yeşil finansman, yenilenebilir enerji projeleri için gerekli sermaye akışını kolaylaştırarak, havacılıkta yenilenebilir enerjiyi desteklemek için gereken yeni teknolojilerin ve altyapının araştırılmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik fonların kullanılabilirliğini sağlayabilecektir. Yeşil finans uygulamaları, havacılık şirketlerinin ve paydaşlarının yenilenebilir enerji, enerji verimliliği ve emisyon azaltma girişimlerini destekleyen projeler için finansmana erişmesine imkan sağlamakta, bu uygulamalar yalnızca havacılık sektörünün çevresel sürdürülebilirliğine katkıda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda finansal kuruluşların daha yeşil bir ekonomiye geçişi desteklemesi ve buna katılması için fırsatlar da sağlamaktadır.

Havacılık sektörünün yeşil finansman uygulamalarını da kullanarak yenilenebilir enerjiyi benimsemesi yalnızca sektörün sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemekle kalmayıp iklim değişikliğiyle mücadele ve sera gazı emisyonlarının azaltılmasına yönelik küresel ölçekli uygulamalara da katkıda bulunacaktır. Bu nedenle havacılık sektörünün sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilmesi ve çevresel etkilerini azaltabilmesi için sürdürülebilir yakıtların ve yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesine öncelik vermesi büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilirlik, yenilenebilir enerji ve yeşil finans, havacılık sektörünün iklim değişikliğine çözüm bulma, karbon emisyonlarını azaltma ve daha çevre dostu ve sürdürülebilir bir geleceğe geçiş çabalarının önemli unsurları olup havacılık sektöründe sürdürülebilirlik, fosil yakıtlara olan bağımlılığın azaltılması, karbon emisyonlarının azaltılması ve daha çevre dostu ve sürdürülebilir bir geleceğin teşvik edilmesi için yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesine ve yeşil finansmanın desteklenmesinde önem arz etmektedir (Aksoy & ark., 2022).

Yeşil teknolojiler, yeşil projeler ve yeşil endüstriler için olanak sağlayan yeşil finans, bölgesel ekonomilerin sürdürülebilir kalkınmasını teşvik etmede ve çevreye duyarlı bir havacılık endüstrisi yaratmada önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde havacılık sektöründe yeşil finansmanın kullanılması; sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek, karbon emisyonlarını azaltmak ve çevre dostu uygulamaları desteklemek için önemli bir seçenek olarak yer almakta, havacılık sektörü şirketleri sürdürülebilir kalkınma projeleri vasıtasıyla çevresel önlemler almaya önem vermektedirler (Kharazishvili & ark., 2022).

Bu doğrultuda, yeşil finansman kapsamında elde edilen kaynaklar ile çevresel teknolojilere yatırım yapma, hava trafik yönetim sistemlerini iyileştirme, alternatif yakıtları keşfetme ve sektör genelinde daha sürdürülebilir uygulamalara erişebilmek mümkün olmakta, havacılık sektöründe, sürdürülebilirliğe öncelik verme ve çevreye duyarlı yönetim stratejileri izlenebilmektedir (Migdadi, 2018). Çevresel duyarlılığın yüksek olduğu yeşil finans uygulamaları, sürdürülebilirliğin önemini farkında olan ve çevresel etkilerini azaltmaya yönelik stratejilerin uygulanması yönünde aktif olarak çalışmakta olan havacılık sektörü işletmeleri için de sürdürülebilir kalkınmanın teşvik edilmesinde, karbon emisyonlarının azaltılmasında ve çevre dostu uygulamaların desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Al Sarrah & ark., 2021).

HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ ÇEVRESEL GELİŞMELER VE ZORLUKLAR

Havacılık sektöründe sürdürülebilir büyümenin sağlanmasında çevreye duyarlı teknolojilerin kullanılması zorunluluk haline gelmiştir. Sektörün bu yapıya sahip olabilmesi için öncelikle araştırma ve geliştirmeye yatırım yaparak emisyonları azaltan, kullanılan enerjinin verimliliğini artıran ve sektörün çevresel etkilerini en aza indiren yenilikçi çözümler üretmesi, yakıt verimliliğini artıracak tasarımlar ve teknolojiler geliştirilmesi gibi bileşenler önem kazanmıştır. Ayrıca hükümetler ve sistemi düzenleyen kurumlar havacılık sektöründe sürdürülebilirliği, yenilenebilir enerji kullanımını ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik edici politika ve kuralları hayata geçirerek yeşil havacılık teknolojilerine sağlayacakları yatırım teşvikleri ile sektörün sürdürülebilir bir yapıya sahip olmasında etkin bir role sahip olmaktadır.

Sürdürülebilir havacılığın sağlanması için, ilgili tüm paydaşların işbirliğinin ve kolektif çabalarının sağlanması gerekmektedir, bu kapsamda hükümetler, havacılık şirketleri, hizmet üreticiler ve yolcular da dâhil olmak üzere ilgili tüm paydaşların işbirliği zorunlu hale gelmektedir (Baxter, 2022). Böylece havacılık sektörü için sürdürülebilir bir gelecek mümkün hale gelerek iklim değişikliği gibi pek çok çevresel sorun ile mücadeleye katkı sağlanabilecektir. Havacılık sektöründe yer alan şirketlerin sürdürülebilirlik elde edebilmesinde mevcut altyapı, araç ve donanımlarını yenilemek, maliyet stratejileri geliştirmek ve alternatif yakıt kaynaklarının kullanımına yönelmek büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla sektörün oluşturduğu olumsuz çevresel etkilerin önemli ölçüde azaltılması ve daha yeşil bir gelecek için faaliyetler yürütebilmesi için yenilikçi teknolojilerden yararlanarak ve sürdürülebilir uygulamaları hayata geçirmesi gittikçe zorunlu bir hal almaktadır. Sektörde yer alan işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliği

sağlamak ve çevresel faktörlere dikkat gösteren bir yapıya uygun hale gelebilmesi için teknolojik ilerlemeler, politika destekler yanında ortak amaçlar taşıyan ve destekleyici finansal uygulamalara ulaşabilmesi de mutlak faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde havacılık sektörü, sera gazı emisyonları yoluyla çevresel bozulmayı önemli ölçüde negatif yönde etkilemekte olup, sektörün endüstrinin karbon ayak izini azaltmak için sürdürülebilir uygulamaları, yenilenebilir enerji kaynaklarını ve yeşil finans girişimlerini benimsemesi çok önemlidir (Pinheiro Melo & ark., 2020).

Havacılık sektöründe sürdürülebilirliği sağlamak için biyoyakıtlar gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesi oldukça önemlidir (Carreon & Zhu, 2022). Ayrıca havalimanları fiziksel yapıları sayesinde çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve uygulanması açısından büyük potansiyele sahiptir (Nam, 2019). Yenilenebilir enerji üretim teknolojilerinin havalimanlarına kurulması yalnızca karbon ayak izini azaltmakla kalmayıp, aynı zamanda havalimanı operasyonları üzerinde de minimum etkiye sahip olabilecektir. Ayrıca, havalimanlarında yenilenebilir enerji kaynaklarının faaliyete geçmesiyle enerji güvenilirliği artıracak böylece geleneksel şebeke altyapısına bağımlılığın da azaltılması mümkün olacaktır. Sonuç olarak havacılık sektöründe fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılması, karbon emisyonlarının azaltılması ve çevre dostu ve sürdürülebilir bir geleceğin elde edilebilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesine ve yeşil finans yatırımlarının desteklenmesine dayanmaktadır.

Havacılık sektörü çevresel faktörlere duyarlı yeşil havacılığa geçişte birçok zorluk ve fırsatla karşı karşıyadır. Temel zorluklardan biri, sürdürülebilir havacılık uygulamalarının ve teknolojilerinin kullanımıyla ilgili yüksek maliyetlerdir. Ancak bu maliyetler, daha düşük yakıt tüketimi ve daha düşük karbon emisyonları gibi uzun vadeli faydalarla dengelenebilmektedir. Diğer bir zorluk ise sürdürülebilir havacılık yakıtlarının sınırlılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca havacılık sektörü; hükümetler, araştırma merkezleri ve finans kurumları gibi diğer paydaşlarla da işbirliği ve ortaklık fırsatlarına sahiptir. Bu paydaşlar birlikte çalışarak yeniliği teşvik edebilir, bilgi ve kaynakları paylaşabilir ve sürdürülebilir havacılık çözümlerinin geliştirilmesi ve uygulanması için destekleyici koşulları sağlayabilirler. Genel olarak sürdürülebilirliği, yenilenebilir enerjiyi ve yeşil finansmanı havacılık sektörüne entegre etmek, sektörün çevresel etkisini ele almak için gerekli bir çabadır (Will & ark., 2016).

Ayrıca sürdürülebilir havacılık teknolojilerinin ve alternatif enerji kaynaklarının havacılık sektöründe uygulanmasının karbon emisyonlarını tamamen ortadan kaldıramayacağını da bilinmesi önemlidir (Carreon & Zhu,

2022). Bununla birlikte, endüstrinin karbon ayak izini önemli ölçüde azaltabilme ve iklim değişikliğini önlemede genel hedeflere katkıda bulunabilmektedir (Pinheiro Melo & ark., 2020). Bu bağlamda havacılık sektörü, sürdürülebilir uygulamalardan yararlanarak ve yenilenebilir enerji çözümlerine yatırım yaparak, düşük karbon ekonomisine geçişte önemli bir rol oynayabilme ve diğer sektörlere örnek oluşturabilme potansiyeline sahip olup, sektörün sürdürülebilir bir geleceğe ulaşmasında yenilenebilir enerji ve yeşil finansman büyük önem taşımaktadır.

Ek olarak, havacılık sektöründe sürdürülebilir girişimlere mali destek ve teşvik sağlamak için hükümetler, sektör paydaşları ve finansal kurumlar arasındaki işbirliği zorunlu hale gelmektedir. Kamu sektörü ile özel sektör arasındaki ortak faaliyetler, teşvik edici devlet politikaları ve hükümetler ve finansal kuruluşlar tarafından sağlanacak destekler havacılık sektöründe sürdürülebilirliğin desteklenmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Sonuç olarak sürdürülebilirlik, yenilenebilir enerji ve yeşil finans, havacılık sektörünün çevresel etkisini azaltma ve daha verimli bir dönüşüme geçiş çabalarının ayrılmaz bileşenleridir.

HAVACILIK SEKTÖRÜNDE YEŞİL FİNANSIN EKONOMİK ETKİLERİ

Yeşil finans, sürdürülebilir havacılık girişimlerine finansal destek sağlayarak, finansal engellerin aşılmasına yardımcı olabilir ve havacılık endüstrisinde çevre dostu uygulamaların benimsenmesini teşvik ederek, sadece çevreye fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yeni iş fırsatları ortaya koymak ve sektörde inovasyonu teşvik etmek gibi olumlu ekonomik etkiler sağlayabilecektir. Ayrıca yeşil finans, çevresel sürdürülebilirliğe ve sosyal sorumluluğa öncelik veren sürdürülebilir yatırımcıların yatırımların da sektöre çekilmesini sağlayabilmekte, bu da havacılık şirketleri için finansal istikrarın ve dayanıklılığın artmasına ve aynı zamanda sürdürülebilir projeler için sermayeye erişimin kolaylaşmasına yardımcı olabilmektedir. Çevre duyarlılığı yüksek tasarruf sahiplerinin kaynaklarının sisteme dâhil edilebilmesi için de sektörde yeşil finans uygulamalarının kullanılması günümüzde ayrı bir önem kazanmakta ve farkındalık yaratmaktadır.

Yeşil finansmanın havacılıkta uygulanması, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve düşük karbonlu ekonomiye geçiş gibi iklimle ilgili hedeflere ulaşılmasına da katkıda bulunmaktadır. Genel olarak, sürdürülebilir uygulamaların, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve yeşil finansmanın havacılık sektöründe entegrasyonu, çevresel etkinin azaltılması, iklim değişikliği sorunlarının ele alınması ve sektörde uzun vadeli sürdürülebilirliğin sağlanması açısından küresel bir öneme sahiptir. Ayrıca yenilenebilir yakıtların, daha teknolojik uçuş ekipmanlarının havacılık

sektöründe kullanımını geliştirmek ve teşvik etmek için küresel ölçekli çabalar sarf edilmesi, bu doğrultuda finansal kaynakların sağlanması yeşil finansman yöntemiyle ulaşılabılır hale gelmektedir (Gegg & Wells, 2017).

Günümüzde yenilenebilir enerji kaynaklarının havacılık sektörüne entegrasyonu, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ve sektörün çevresel etkisinin azaltılmasına önemli ölçüde katkıda bulunacağı gayet açıktır. Diğer sektörler gibi havacılık sektörü de, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak daha düşük maliyetle daha çevreci bir yapıya sahip olmakta, daha sürdürülebilir ve düşük karbonlu bir geleceğe geçiş yapabilme imkânına kavuşmaktadır. Bu geçiş için sektörün yenilenebilir enerji projelerinin geliştirilmesi ve uygulanmasında gerekli finansmanı sağlayabilecek yeşil finans kaynaklarının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Paydaşların, havacılık sektöründe sürdürülebilirliği, yenilenebilir enerjiyi ve yeşil finansmanı benimsemesi yalnızca sektörün çevresel ayak izini azaltmakla kalmayacak, ekonomik büyümeyi ve sosyal kalkınmayı da teşvik edecektir (Kharazishvili & ark., 2022).

Genel olarak yenilenebilir enerji ve yeşil finans, havacılık sektörünün çevresel etkilerini en aza indirmeyi amaçlarken sektörün daha çevre dostu ve ekonomik açıdan daha uygun bir endüstriye dönüştürülmesinde temel bileşenlerdir. Özetle sürdürülebilirlik, yenilenebilir enerji ve yeşil finans, havacılık sektörünün daha sürdürülebilir ve düşük karbonlu bir geleceğe geçişinde hayati rol oynamakta olup, sürdürülebilirlik ilkelerinin, yenilenebilir enerji teknolojilerinin ve yeşil finansmanın havacılık sektörüne entegrasyonu, uzun vadeli çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliğe ulaşmak için temel oluşturmaktadır. Havacılık sektörü de sürdürülebilir kalkınmaya öncelik vermeli ve daha sürdürülebilir ve düşük karbonlu bir geleceğe geçişi yönlendirmek için yenilenebilir enerjiyi entegre ederek, enerji tasarrufu sağlayan teknolojileri uygulayarak ve yeşil finansmanı benimseyerek çevresel etkisini azaltmak için geleceğe yön verici adımlar atmalıdır (Edenhofer & ark., 2013).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz dünyasında gittikçe artan çevresel endişeler küresel çapta etkili olmaya başlamıştır. Çevre kirliliği, küresel ısınma, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunlar sürdürülebilirliğin önem kazanmasına ve işletmeleri bu doğrultuda planlamalar yapmaya yöneltmiştir. Tüm sektörlerde olduğu gibi havacılık sektöründe de çevresel endişeleri giderici önlemler alınması gerekliliği ortaya çıkmış, önleyici yatırımların maliyeti ve finansal kaynak elde etmede ortaya

çıkabilecek güçlükler önem kazanmıştır. Bu doğrultuda çevresel amaçlara uygun yatırımların finansmanı için kullanılabilen yeşil finans yöntemi etkili bir yöntem olarak görülmeye başlanmıştır.

Havacılık sektöründe yeşil finansın sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini incelemeyi ve gelecekteki adımlar için öneriler sunmayı amaçlayan bu çalışma doğrultusunda havacılık sektöründe yeşil finans uygulamalarının sürdürülebilirlik performansını artırabileceği ve havacılık sektörünün sürdürülebilirlik alanındaki çabalarının tüm paydaşlar tarafından desteklenmesi gerektiği görülmüştür. Yeşil finansın etkili bir şekilde uygulanması, karbon emisyonlarının azaltılması, yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesi ve atık yönetiminin iyileştirilmesi gibi çevresel faktörlerde belirgin ilerlemelere yol açabilecek, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik açısından da önemli faydalar ortaya koyabilecektir. Ancak, bu alanda daha fazla ilerleme kaydedilmesi ve daha kapsamlı çözümler geliştirilmesi gerekmektedir. Yeşil finans yatırımları ile havacılık sektörünün karbon emisyonlarını azaltma, enerji verimliliğini artırma ve doğal kaynakları daha etkili bir şekilde kullanma gibi alanlarda önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, yeşil finansın havacılık sektöründe daha geniş bir şekilde benimsenmesi ve etkili bir şekilde uygulanması için küresele çapta daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, havacılık endüstrisinde yeşil finansın etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemesi ve bu alanda daha kapsamlı çalışmalar yapılması, sektörün çevresel etkilerinin değerlendirilmesi açısından faydalı olacaktır. Özellikle, yeşil finansın havacılık sektöründeki farklı paydaşlar üzerindeki etkileri ve uzun vadeli sürdürülebilirlik performansı üzerindeki etkileri de dikkate alınarak araştırılmalıdır.

Sonuç olarak, havacılık sektöründe yeşil finansın sürdürülebilirlik çabalarını desteklemek ve endüstriyi daha çevresel ve sosyal açıdan sorumlu hale getirmek için önemli bir araç olduğu görülmektedir. Ancak, bu finansman yönteminin daha da geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için daha fazla işbirliği ve çaba gerekmektedir. Bu bağlamda başta finansal kurumlar olmak üzere işletmeler, hükümetler, akademik kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları arasında daha fazla işbirliği ve koordinasyon sağlanması önemlidir. Yeşil finansın havacılık sektöründe daha yaygın bir şekilde benimsenmesi, hem çevresel hem de ekonomik açıdan daha sürdürülebilir bir geleceğe doğru atılan önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, T., Yüksel, S., Dınçer, H., Hacıoğlu, Ü. & Maialeh, R. (2022). Complex fuzzy assessment of green flight activity investments for sustainable aviation industry, *IEEE Access*, 10, 127297-127312. <https://doi.org/10.1109/access.2022.3226584>
- Al Sarrah, M., Ajmal, M. M. & Mertzanis, C. (2021). Identification of sustainability indicators in the civil aviation sector in Dubai: A stakeholders' perspective, *Social Responsibility Journal*, 17(5), 648-668. <https://doi.org/10.1108/SRJ-06-2019-0203>
- Baxter, G. (2022). Assessing the carbon footprint and carbon mitigation measures of a major full-service network airline: A Case study of Singapore Airlines, *International Journal of Environment, Agriculture and Biotechnology*, 7(5), 81-107. <https://doi.org/10.22161/ijeab.75.9>
- Carreon, J. & Zhu, Q. (2022). *Achieving sustainability in aviation*. UC San Diego: Undergraduate research hub. Retrieved from <https://escholarship.org/uc/item/1nb743pr>
- Chen, K., Seo, D. & Canteenwalla, P. (2021). The effect of high-temperature water vapour on degradation and failure of hot section components of gas turbine engines, *Coatings*, 11(9), 1061, 1-26. <https://doi.org/10.3390/coatings11091061>
- Edenhofer, O., Seyboth, K., Creutzig, F. & Schlömer, S. (2013). On the sustainability of renewable energy sources, *Annual Review of Environment and Resources*, 38, 169-200.
- Gegg, P. K. & Wells, V. K. (2017). UK macro-algae biofuels: A strategic management review and future research agenda, *Journal of Marine Science and Engineering*, 5(3), 32, 1-18. <https://doi.org/10.3390/jmse5030032>
- Hooda, S. K. & Yadav, S. (2023). Green finance for sustainable aviation: Stakeholder perspectives and systematic review, *International Journal of Professional Business Review*, 8(5), 31, 1-45.
- Johnson, J. U., Carpenter, M., Okeke, N. E., Nnabuiife, S. G. & Mai, N. (2022). Investigation of water droplet size distribution in conventional and sustainable aviation turbine fuels, *SAE International Journal of Fuels and Lubricants*, 15(3), 315-331. <https://doi.org/10.4271/04-15-03-0016>
- Kharazishvili, Y., Kwilinski, A., Bugayko, D., Hryhorak, M., Butorina, V. & Yashchishyna, I. (2022). Strategic scenarios of the post-war recovery of the aviation transport sustainable development: The case of Ukraine, *Virtual Economics*, 5(3), 7-30. <https://doi.org/10.34021/ve.2022.05.03>
- Kubit, A., Trzepieciński, T., Krasowski, B., Slota, J. & Spišák, E. (2020). Strength analysis of a rib-stiffened glare-based thin-walled structure, *Materials*, 13(13), 2929, 1-23. <https://doi.org/10.3390/ma13132929>
- Kuloğlu, E. & Öncel, M. (2015). Yeşil finans uygulaması ve türkiyede uygulanabilirliği, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 2-19.
- Migdadi, Y. K. A. (2018). Identifying the best practices of airlines' green operations strategy: A cross-regional worldwide survey, *Environmental Quality Management*, 28(1), 21-32. <https://doi.org/10.1002/tqem.21575>
- Morgan, T., Youkhana, A., Turn, S. Q., Ogoshi, R. & Garcia-Pérez, M. (2019). Review of biomass resources and conversion technologies for alternative jet fuel production in Hawai'i and tropical regions, *Energy & Amp; Fuels*, 33(4), 2699-2762. <https://doi.org/10.1021/acs.energyfuels.8b03001>

- Nam, V. H. (2019). Green sustainable airports: The deployment of renewable energy at Vietnam airports. Is that feasible?. *Journal of Mechanical Engineering Research and Developments*, 42(5), 61-65.
- Pinheiro Melo, S., Barke, A., Cerdas, F., Thies, C., Mennenga, M., Spengler, T. S. & Herrmann, C. (2020). Sustainability assessment and engineering of emerging aircraft technologies-challenges, methods and tools, *Sustainability*, 12,1-26, 5663. <https://doi.org/10.3390/su12145663>
- Rambaud, S. C., Pascual, J. L. & Rodríguez, J. C. M. (2021). Sustainability in the aerospace sector, a transition to clean energy: The E²-Evm valuation model, *Sustainability*, 13(12), 6717, 1-17. <https://doi.org/10.3390/su13126717>
- Şahin, B. & Ergün, H. O. (2023). the impact of financial development and renewable energy consumption on carbon emissions: An empirical analysis for Türkiye, *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(4), 516-527. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10045531>
- Whang, Y. & Zhi, Q. (2016). The role of green finance in environmental protection: Two aspects of market mechanism and policies, *Energy Procedia*, 104, 311-316.
- Will, F., Tay, G., Becker, A., Carnelly, D., Eychenne, F. & Hornung, M. (2016). *Green airlines 2025: Environment and sustainability in commercial aviation-a scenario study*. In 16th AIAA Aviation Technology, Integration, and Operations Conference, (p. 3756).
- Zhang, C., Hui, X., Lin, Y. & Sung, C. (2016). Recent development in studies of alternative jet fuel combustion: progress, challenges, and opportunities, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 120-138. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.09.056>

Bölüm 5

AHLAK KAVRAMI VE MESLEK ETİĞİ

Candoğan AKCA¹
Murat SEZGİN²

GİRİŞ

İnsanlığın yaratılışından beri tartışılmalı gelen subjektif içerikli ahlak kavramı ile kısaca ahlakın felsefesi olarak tanımlanan etik kavramı popülerliklerini her dönemde ve toplumda korumaktadırlar.

Bu bağlamda yapılan bu çalışmada, öncelikle, ahlak ve etik kavramları tanımlanmış, ahlakın etik ile olan ilişkisi, meslek etiği ve etik kuralları konuları irdelenmiştir. Bu konulara değinildikten sonra, hata yapıldığı zaman telafisinin güç veya mümkün olmadığı bir hizmet türü olan sağlık hizmetlerine ilişkin geliştirilmiş olan etik alanı ve ilkeleri yani Tıp Etiği ve Tıp İlkeleri anlatılmıştır.

AHLAK KAVRAMI

İnsan ilişkilerinde “iyi” ya da “doğru” veyahut “kötü” ya da “yanlış” olarak adlandırılan değer yargılarını ifade eden ahlak kavramı, toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu ve bireyler, gruplar ya da tüm toplumun doğru ve yanlış davranışlarını belirleyip yönlendiren bir sistem bütünüdür. Bu doğrultuda; iyi ve kötünün, doğru ile yanlışın ayırt edilmesi insanların yapması veya yapmaması gereken davranışlarla insanlardan yapmaları veya yapmamaları beklenen davranışların tespit edilmesi ahlak biliminin başlıca konularını oluşturmaktadır (Aktan, 2009).

Manevi bir yapı olan ahlak, topluluk halinde yaşamının bir neticesi olarak ortaya çıkar (Başpınar & Çakıroğlu, 2014). Bu bağlamda, bireylerin ve toplumların birbiriyle olan ilişkilerini doğruluk esaslarına göre belirlemeleri ahlakın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ahlaki ilkelerini belirlememiş hiçbir toplumsal yapının yaşamını sürdürmesi mümkün değildir. Ahlaki ilkeler, toplumların uyum içinde yaşamalarını mümkün kılmaktadır (Atar & Şener, 2021).

¹ Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, cakca20@gmail.com, ORCID iD: 0000-0001-6519-2849

² Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu muratsezgin71@gmail.com, ORCID iD: 0000-0003-3328-3900

Ahlak; bir toplum içinde bireyler arasındaki ilişkilerde denge, düzen, uyum ve denetim sağlamak, maksadıyla, toplum tarafından oluşturulmuş, yazılı olmayan mutlak olarak iyi olduğu kabul edilen, yararlı ve vazgeçilmez ilke, değer ve davranışlar bütünüdür (Başpınar & Çakıroğlu, 2014).

Taşıdığı geniş anlam nedeni ile ahlak kavramı, karakter, disiplin ve vicdan kavramlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Kişilik ile eş anlamlı olan karakter, yaşadıkları çevrenin değer yargılarının etkisiyle oluşan, insanların kendilerine özgü bedensel, zihinsel ve duygusal bütün davranışlarının tamamıdır. Disiplin, ortaya konan kuralları benimseyip o kurallara uymayı, başkalarının haklarına saygı göstermeyi ve bunları işbirliği içinde gerçekleştirmeyi ifade etmektedir. Vicdan ise, bireylerin kendi davranışlarını ahlaki kriterleri gözeterek değerlendirmeye tabi tutmasını ve bu davranışlarının iyiliği ya da kötülüğü ile ilgili sonuçlara ulaşmasını sağlayan bir his dünyasıdır (Kutlu, 2015).

ETİK KAVRAMI

Sosyal bir varlık olan insanın toplumsallaşabilmesi için birtakım ahlak kurallarına uyması gerekir. İnsanların iyi ve kötüyü, doğru ve yanlış sorgulayıp, bu kavramlar üzerine felsefe yapmaya başlamaları ile birlikte etik kavramı ortaya çıkmıştır (Dönmez, Yeğyel & Kılınç, 2022).

Etimolojik olarak, Eski Yunan Medeniyetinde karakter ve davranış anlamına gelen “etos” sözcüğünden türemiş olan etik kavramı felsefenin en eski disiplinlerinden biridir (Usta & Yükseler, 2021). Etik, bireylerin diğer bireylerle ve toplumla olan etkileşimlerindeki değerlerinin, iyi ya da kötü; doğru ya da yanlış olma nedenlerini ve temellerini araştıran felsefe dalıdır (Aydoğan & Ceyhan, 2019).

Başka bir deyişle; etik, bireylerin ilişkilerinin kaynağında bulunan değerlerin, ahlaki açıdan iyi/kötü veya doğru/yanlış olanlarının niteliklerinin incelendiği ahlak felsefesi olarak tanımlanabilir (Sökmen & Tarakçıoğlu, 2013).

Yüksek Öğretim Kurulunun 2014 yılında yayımlanmış olduğu Yüksek Öğretim Kurumlarında Etik Davranış İlkeleri'nde ise etik; “Kişilere, kurumlara ve meslek mensuplarının davranışlarına rehberlik eden, iyiyi ve doğruyu belirlemede yardımcı olan kılavuz değerler, ilkeler ve standartlar bütünüdür.” şeklinde tanımlanmıştır (YÖK, 2014).

İlgi alanı, bireylerin bütün davranışlarının temellerinin araştırılması olan etik, ahlak kurallarından daha özel ve daha felsefidir. Etik ile ilgili değerlendirmelerin temelini bireylerin davranışlarını ahlaki açıdan değerli ya da değersiz hale getirenin ne olduğu üzerine yapılan tartışmalar oluşturmaktadır (Aydın, 2014).

Etik, hem ahlaki değerler, hem de ahlaki eylemler ile alakalıdır. Ahlaki değerlerle kastedilen, insan etkileşimi için arzu edilen ideallerken, ahlaki eylemlerle kastedilen ise ahlaki değerlerin uygulamasıdır. Tüketiciyi yanlış yönlendirmeme veya kandırmama düşüncesi ahlaki değere örnek iken, tüketiciye dürüst davranmak veya doğruyu söylemek ahlaki eylemlere örnektir (Sökmen & Tarakçioğlu, 2013).

ETİK - AHLAK İLİŞKİSİ

Ahlak ve etik kavramları her ne kadar çoğu zaman eş anlamlı kavramlar gibi birbirlerinin yerine kullanılıyor olsa da, aslında bu iki kavram birbirinden farklıdır (Sökmen & Tarakçioğlu, 2013). Genel itibarıyla ahlak üzerine akıl yürüten etik, teker teker fiillerle alakalı ahlaki hükümlerde bulunmaz, fiillerle alakalı ahlaki hükümlerin nasıl meydana geldiğini üst bir bakış açısıyla analiz eder. Bu nedenle etik ve ahlak kavramlarını birbirinden ayırarak bu kavramlardan bahsetmek gerekir (Kutlu, 2015).

Etik, ahlakı kapsamına alan bir kavramdır. Ahlak, doğru ile yanlış ya da iyi ile kötü davranışları birbirinden ayırıp bunların konularını irdelerken; etik ahlaka ilişkin terimleri inceleyip muhakeme eder ve bu terimlerin temeline iner (Sökmen & Tarakçioğlu, 2013).

Ahlak, davranışların nasıl olması gerektiği ile ilgili, yazılı olmayan standartlardan oluşmaktayken; etik ise ahlak üzerine konuşma faaliyetidir (Yıldırım & Kadioğlu, 2007). Aynı zamanda etik yazılı ilke ve kurallardan meydana gelmektedir (Sökmen & Tarakçioğlu, 2013). Etiğin temel konusunu ahlak ve/veya ahlakilik ortaya çıkarır ki, bu bağlamda etiğe ilişkin sorular, ahlaka ilişkin sorulara nazaran daha genel yapıdadır (Kutlu, 2015).

Ahlak, farklı kültürlere ait değerleri bir araya getirme çabasında olmaz ve zaman içinde değişerek toplumlar arasında farklılık gösterir (Sökmen & Tarakçioğlu, 2013). Etik, her zaman ve her yerde kabul edilen kurallardan oluşmaktadır. (Usta & Yükseler, 2021). Bireyler kendi eylemlerini vicdanlarında değerlendirerek iyi veya kötü yargısına ulaşırlarken, aynı eylem etik açıdan evrensel ölçütlere göre değerlendirilir (Sökmen & Tarakçioğlu, 2013). Ahlak, insanların günlük hayatlarında nasıl yaşamaları gerektiğini ayrıntılı bir şekilde düşünmekte iken; etik, ahlak kavramına nazaran daha soyut ve evrensel düşünmektedir (Aydın, 2014).

Ayrıca; ahlaki değerlere aykırı davranışların yaptırımını ayıplanma ve kınanma şeklinde, etik değerlere aykırı davranışların yaptırımını ise meslekten ve/veya gruptan dışlanma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Ahlak ve etik arasındaki farklardan biri de eğitim gerektirip gerektirmediğidir. Eğitimsiz insanların da toplum içinde yaşıyor olmaları nedeniyle ahlaki öğrenebilmeleri mümkün iken, felsefi bir yaklaşımla üretilen etik ise, kendiliğinden öğrenilemez ve eğitim gerektirmektedir (Sökmen & Tarakçıoğlu, 2013).

Sonuç olarak, etik ile ahlak kavramları her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılacak kadar yakın ilişki içinde görülseler de bu kavramlar farklı anlamlar taşımaktadır. Etik, ahlaka nazaran daha biçimsel bir yapıda olup ahlakın felsefesini yapmaktadır. Etik, düşünülen ile davranış arasında aynılığı sağlayabilmektir (Kutlu, 2015).

MESLEK ETİĞİ VE ETİK KURALLARI

Antik Yunan'da doğduğu kabul edilen ve kısaca ahlakın felsefesi olarak tanımlanan etiğin kurucusu sayılan Aristoteles'ten bu yana etik ile ilgili çok fazla araştırma ve çalışma yapılmıştır. Çalışmalar neticesinde meslek etiği kavramı ortaya çıkmış ve böylelikle etik davranış kodları üzerinden okunan bir kavram olarak değerlendirilmeye başlanmış ve başka bir şekle dönüşmüştür (Özkal Sayan, 2020).

Alınan eğitimler neticesinde elde edilen bilgi ve beceri kazanımlarıyla, üretilen mal ve/veya hizmetleri faydalanmaları için insanlara sunarak para kazanmak amacıyla yapılan ve kuralları önceden saptanmış olan iş, meslek olarak tanımlanmaktadır (Başpınar & Çakıroğlu, 2014).

Meslek etiği ise, meslek üyelerinin bireysel eğilimlerini sınırlandıran, mesleki rekabetin sınırlarını belirleyen, belirlenmiş olan kurallara riayet etmeyenlerin dışlanmasına sebep olan, o mesleğe ilişkin yazılı etik kurallar bütünü şeklinde tanımlanabilir (Erdirençelebi & Filizöz, 2019).

Yukarıdaki tanımdan da görüldüğü üzere, meslek etiği, ilgili mesleği icra edenlerin yani o meslek üyelerinin uymaları gereken ilke ve kuralları belirlemektedir. Bu bağlamda, meslek etiğine ilişkin belirlenmiş olan kuralların amacı, o mesleğe ilişkin birim ve personelin nasıl davranması ya da davranmaması gerektiğine dair standartları belirlemektir (Başpınar & Çakıroğlu, 2014).

Muhakkak ki, çıkarılan mevzuat unsurları, mesleki kuruluşların verdiği kararlar, iş dünyasının davranışlarını etik açıdan etkilemektedir. Ancak, meslek etiğinin kural ve ilkelerini tamamen kanunlar aracılığıyla ortaya koymak neredeyse imkansızdır. Bu yüzden meslek etiği yasamanın belirlediği mevzuat

unsurlarının da üzerinde, uyulmasının zorunlu görüldüğü daha üst düzeydeki değer yargılarına dayandırılmaktadır (Kutlu, 2015).

İçinde bulunulan enformasyon çağının sağlamış olduğu teknolojik imkanlar beraberinde insanlığın geleceğe dair endişelerinin artmasına sebep olmuştur (Çobanoğlu, 2009). Ayrıca; bir meslek üyesinin yapmış olduğu bir yanlış, üyesi olduğu mesleğin itibarına ve saygınlığına çok büyük zararlar verebilir. Çünkü meslek etiği her meslek üyesinin olabildiğince iyi olması gerektiği ilkesini benimsemiştir. Saygınlığının yitirmiş bir meslek, toplum için yitirilmiş bir değer demektir. (Başpınar & Çakıroğlu, 2014). Bu endişeler ve riskler uluslararası düzeydeki çeşitli kuruluşların ve meslek kuruluşlarının da dikkatini çekmiş ve bu kuruluşlar bir takım etik standartlar, kurallar, kodlar belirlemenin gerekliliğini fark ederek bu konuda mesai harcamaya başlamışlardır (Çobanoğlu, 2009).

Etik kurallar belirlenirken, bu kuralların, etkisiz bir kurallar müsveddesi olarak görülerek duvara asılan birer levha olmasının önüne geçebilmek için dikkat edilmesi gereken birtakım hususlar bulunmaktadır:

Bu hususların ilki, dürüstlük ve ahlaki sorumluluğu tanımlamak adına belirlenecek olan standartların, toplum tarafından kabul edilmiş olan standartlarla çelişmemesine dikkat edilmesidir. Aksi takdirde belirlenecek olan standartlar toplum tarafından benimsenmeyecektir.

İkinci husus, belirlenecek etik standartlara ilişkin bir takım eylem ve davranış tanımlarının herkes tarafından anlaşılabilir ve netlikte olmasının yeni etik ikilemler doğurması ihtimalinin önüne geçeceğinin unutulmaması gerekir. Bu yüzden, kural belirleme çalışmalarında, oluşturulan standartların anlaşılır ve net ifadeler içermesine özen gösterilmelidir.

Üçüncü olarak, eğer belirlenecek standartlar aşırı kısıtlayıcı, dağınık ve birbiriyle çelişen halde bir görüntü çizecek olursa, bu durum, gerek çalışanlarda ve gerekse yöneticilerde kafa karışıklıklarına sebep olacak, bu da belirlenecek olan etik standartlardan beklenen verimliliğin elde edilmesinde engel teşkil edecektir.

Dördüncü husus; belirlenecek standartların başarılabilmesi mümkün olan makul kurallar içeriyor olmasına özen gösterilmesidir. Standartların ulaşılması mümkün olmayan hedefler içermekte olduğuna dair bir algının ortaya çıkması, ulaşılması güç idealler için çaba sarfetmenin, akıntıya kürek çekmekten farksız görülmesine ve önemsenmemesine sebep olacaktır.

Beşinci ve son husus da katılımcı bir yaklaşımın önemine işaret etmektedir. Etik standart ve kuralların çalışan, yönetici ve tüm kesimlerin katılımı ile oluşturulursa, bu kurallar herkes tarafından benimsenip sahiplenilmiş olur.

Böylelikle, bu kuralların amacına ulaşmaması için bir sebep kalmaz (Sökmen & Tarakçıoğlu, 2013).

Yukarıda da bahsedildiği gibi toplumun gözünden düşmüş bir meslek, üyelerine fayda sağlayamayacağı gibi gelişme ihtimalini de yitirecektir. Bu durum kamu kuruluşları ve personeli için de sözkonusudur. Dolayısıyla kamu kesiminin bu konudaki hassasiyetinin bir göstergesi niteliğinde Türkiye’de de Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri belirlenmiştir. (Başpınar & Çakıroğlu, 2014).

Kuruluşların ve meslek kuruluşlarının etik kavramına önem vermeleri ve etik üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalar, mesleklere göre etik kuralları içinde barındıran, Hukuk Etiği, Çevre Etiği, Bilim Etiği, Siyaset Etiği, Tıp Etiği gibi etiğin çeşitli türlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Çobanoğlu, 2009).

Bu bağlamda kitabın bundan sonraki bölümünde Tıp Etiği ve İlkelerine değinilecektir.

TIP ETİĞİ

Tıp etiğinin tarihçesi incelendiğinde bu alanın etikle ilgili ilk bulgusunun Hipokrat yeminine dayandığı görülmektedir ve meslek etikleri açısından bakıldığında kendine özgü ilkeler belirleyen ilk meslek grubunun tıp olduğu söylenebilir (Aydın, 2001). Tıbbi konularda ve uygulamalarda gerek hekimler ve gerekse diğer sağlık çalışanları bazen çok zorlu, bazen de daha az zorlu durumlarla karşılaşmaktadırlar ve onlara genel olarak etik ilkeler rehberlik etmektedir (Tekiş, 2023). Tıp etiği, tıp mesleğine ilişkin işlemleri düzenleyen kurallarla ve tıba özgü değerler dünyası ile ilgilenmektedir (Yıldırım & Kadioğlu, 2007).

Sağlık hakkının en temel insan haklarından biri olduğu bilinci sağlık sektörü açısından ciddi ölçekli bir etik birikimini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla; tıp etiği, sağlık çalışanlarının hasta ve hasta yakınları ile ilgili tutum ve davranışlarından, mesleklerini icra ederken atmaları gereken tüm adımlarda uymaları gereken bütün kuralları içermektedir. Öyle ki; bu durum, hastaların hastalıklarının teşhisinden, sağlık durumlarının iyileştirilmesine, hasta ve hasta yakınları ile birebir iletişim sağlanmasından, bu kişilerin sağlık sistemi içindeki süreçlerde doğru bir şekilde yönlendirilmelerine kadar uzanan çeşitli davranışları içermektedir (Sarıhan & Yarar, 2021).

Tıbbi bilginin sağlık hizmetleri sunumunda özensiz bir şekilde kullanılabilmesi riskinden kaynaklı sonuçlar ile ilgili gelecekte sorunların ortaya çıkabileceği ihtimali sağlık çalışanları için bazı sınırlamalar koymayı ve bu sınırlamalar için gerekli kurallar geliştirmeyi zorunlu kılmıştır (Kırılmaz & Kılıç Kırılmaz, 2014).

Bu bağlamda; sağlık alanında etik, sağlık çalışanlarının mesleklerini icra ederken, hangi davranışları yapmaları ve hangi davranışları yapmamaları hususunda yol gösteren kurallar bütünüdür (Yanık, 2021).

Sağlık çalışanlarının etiği, tıp etiği temelinde değerlendirilmektedir. Tıp etiği, sağlık alanında gerçekleştirilen tüm müdahalelerin, işlemlerin, yönlendirmelerin ve analizlerin, insanların sağlıklarına ilişkin geleceklelerini düşünmek üzere oluşturulmuş olan değerler sistemidir. Geniş bir yaklaşımla bakıldığında, tıp etiğini sadece sağlık operasyonlarından ibaret görmek doğru olmaz. Tıp etiği, sağlık sektöründeki tüm yönetim süreçlerini de içermektedir (Sarıhan & Yazar, 2021).

Tıp etiği, hastaların, hasta yakınlarının, toplumun sağlığını ve esenliğini etkileyebilecek eylemlerin hangilerinin gerçekleştirilmesi gerektiği ve hangilerinin daha öncelikli olduğu gibi kararların, sağlık çalışanları, araştırmacılar ve politika yapıcılar tarafından verilmesine de rehberlik eder. Bu bağlamda nüfusun sağlığını iyileştirmek için geliştirilen programlar, sistemler ve yapıların yanı sıra sağlık çalışanları ile sağlık hizmeti alanlar arasındaki ilişkileri, sağlıkla ilgili kaynakların nasıl dağıtılıp kullanılacağına ilişkin seçimlerde çok önemli bir rol üstlenmektedir (Mert & Sayan, 2023).

Tıp Etiği İlkeleri

Tıp etiği ilkeleri, sağlık çalışanlarının gerek kendileri, meslekleri ve meslektaşları ile ilgili sorumlulukları olsun ve gerekse toplumla ilgili sorumlulukları olsun, bütün sorumluluklarının bilincinde görevlerini yerine getirirken kullandıkları ve yararlandıkları evrensel nitelikteki etik ilkelerdir (Üstündağ & Eti Aslan, 2012).

Yararlılık İlkesi

Bu ilke ile, yararlı olmak edimi tıbbi etik kurallar çerçevesinde başkalarına yardım etmeyi ve yararlı olmayı bir yükümlülük haline getirmektedir. Hastanın iyilik ve yararını birincil değer olarak görmesi sağlık çalışanının yararlılık ilkesine uygun bir davranışı olarak değerlendirilmektedir (Aydın, 2001).

Yararlılık ilkesi koşullar ne olursa olsun, hastanın yararına olan eylemi gerçekleştirmek için uğraşmayı içermektedir. Sağlık çalışanı olmak isteyenlerin birçoğunun motivasyonunu inşalara yardım etmek oluşturmaktadır. Dolayısıyla ortam ne kadar stresli olursa olsun sağlık çalışanından daima şefkatli, nazik ve anlayışlı olmaları beklenir. Her hastanın değeri olan eşsiz bir varlık olarak görülmesi hastaya yararlı olabilmede çok önemli bir etkidir (Mert & Sayan, 2023).

Tıp etiğinin, en eski ilkesi olarak görülen yararlılık ilkesinin temelinde her durumda hastaya yararlı olmak vardır. Sağlık çalışanının hastanın yaşamına destek vermesi, hastayı tedavi etmeye ve ağrılarını, acılarını dindirmeye çalışması gibi tüm iyi niyetli davranışlar yararlılık ilkesi ile anılmaktadır (Sarihan & Yazar, 2021).

Özerkliğe Saygı (Otonomi) İlkesi

İnsan haklarına ve bireyselliğe saygının temel koşullardan biri olan özerkliğe saygı ilkesi, kişinin kendisine uygulanacak tıbbi bakımla ilgili kararlara katılma ve özgürce karar verebilme hakkını ifade etmektedir (Çobanoğlu, 2009). Bu ilkenin hakkıyla uygulanmasının anlamı, tıbbi bir işlem esnasında hastanın bireysel haklarına özen gösterilmesi ve karara hastanın da katılımının sağlanmasıdır. Böylece, hekim hasta ilişkisindeki insan hakları boyutuna gerekli önem verilmiş olmaktadır (Aydın, 2001).

Özerkliğe saygı ilkesinin uygulanabilmesi için, hastalara durumları hakkında gerçeği söylemek ve tıbbi uygulamanın risklerini, avantajlarını ve dezavantajlarını etraflıca anlatmak gerekir. Verilen sağlık hizmeti, hizmeti veren ile alan arasında kurulmuş bir ortaklık olarak değerlendirildiğinden tıbbi uygulamadan önce bilgi verilmiş olması sağlık çalışanının sorumluluğunu ortadan kaldırmaz (Mert & Sayan, 2023).

Aydınlatılmış Onam İlkesi

Hastanın kendisine uygulanacak olan teşhis ve tedavi yöntemlerinin içeriğini, sağlayacağı yararları, risklerini, varsa diğer uygulama seçeneklerini bilerek bir uygulamayı kabul etmesidir. (Çobanoğlu, 2009). Hatta hastanın tedaviyi reddetmesi durumundan karşılaşılabileceği sorunların da ayrıntılı bir şekilde anlatılması gerekir (Aydın, 2001). Bu ilke, sağlık çalışanlarının bilincine vardıkları ve mesleklerini icra ederken mutlaka hayata geçirmeleri gereken, getirdiği etik sorumluluğun yanında aynı zamanda yasal bir boyutu da olan çok önemli bir ilkedir (Çobanoğlu, 2009).

Muhakkak ki, hastaya verilmesi gereken tüm bilgiler aktarılmış olsa dahi, hastaların aktarılanları anlama kapasitesinin ne olacağı belirsiz olabilir (Aydın, 2001) Bu yüzden, sağlık çalışanı hastasını bilgilendirirken hastanın kültür düzeyine uygun açık ve anlaşılabilir bir dil kullanarak, hastaya sevecen bir şekilde, yargılayıcılıktan uzak ve bilgilendirici olmaya özen gösteren bir yaklaşım sergilemelidir (Çobanoğlu, 2009).

Aydınlatılmış onam ilkesi sağlık çalışanı ile hasta arasında gerçekleştirilen görüşme sonrası, hastanın uygulanacak tıbbi uygulamayı kabul etmesi durumunda, onam formunu imzalaması şeklinde gerçekleşir (Aydın, 2001). Onam formunun imzalanması, bir kağıt parçasının imzalanmasından çok daha fazla bir içerik taşıyan ve hasta ile sağlık çalışanı arasında gerçekleşen kapsamlı bir iletişimi gerektirmektedir (MEGEP, 2011).

Sır Saklama (Mahremiyet) İlkesi

Sağlık çalışanlarının hastaları ile ilişkilerinde hastaların tercih haklarını dikkatle dinleyerek onlara yol göstermesi son derece önemlidir (Sarıhan & Yarar, 2021). Bunun için de hastanın rahatlıkla problemlerini açıklayabilmesi için hekim başta olmak üzere sağlık çalışanlarına güven duyması gerekir.

Hipokrat yemininde de bulunan bu ilke 2500 yıldan daha fazla süredir mesleki bir değer olarak yerini korumaktadır ki bu etik ilkenin temelinde hasta özerkliğine saygı ile sadakat kavramları yatmaktadır. Bireylerin kendilerinin kontrolünde olan ve ondan başka kimsenin izin almadan giremeyeceği ve müdahale edemeyeceği kendine ait bir mahremiyet alanı vardır.

Sağlık hizmetleri ekip çalışması gerektiren bir hizmet türü olduğundan hastaya ilişkin bilgi tıbbi kayıtları görebilen tüm sağlık çalışanlarının bilgi mahremiyetine saygı konusunda üst düzeyde eşit şekilde hassasiyet göstermesi gerektirmektedir (Aydın, 2001).

Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi (TTBMK)'nin 2012 yılında yayınlamış olduğu "Hekimlik Meslek Etiği Kuralları"nın 9. Maddesinde; hekimin hekim hasta ilişkisinin sona ermesinden sonra bile mesleğini icra ederken hastasının sırlarını açıklayamayacağı hükmü bulunmaktadır. Bu maddeye göre, ancak hastanın rızasının alınması veya sırrın saklanmasıyla hastanın kendisinin veyahut başkalarının hayatlarını tehlikeye atacak bir ihtimalin belirmesi durumlarında yine hastanın kişisel haklarına zarar vermemek kaydıyla sırrın saklanmasına ilişkin hekimin yükümlülüğü ortadan kalkar. Yasal bir zorunluluk gereği hekimin rapor tanzim etmesi de meslek sırrının açıklandığı anlamına gelmeyeceği gibi, hekimin bilirkişi ya da tanık sıfatıyla mahkemeye çağırılması durumunda meslek sırrı olduğunu belirterek bu görevlerden çekilebilmesi de mümkündür (TTBMK, 2012).

Yukarıda belirtilen istisnalar haricinde, bir bilgi sağlık işletmesinin kayıtlarına girdiği andan itibaren bu bilgilerin mahremiyetinin korunması bir etik sorumluluk haline gelmiştir (Çobanoğlu, 2009). Bu sorumluluk bilinci içinde sağlık çalışanları

sağlık kurumlarından hizmet alanlarla ilgili öğrenmiş olduğu tüm bilgilerin gizliliğini korumak zorundadır (Sarıhan & Yazar, 2021).

Adalet ve Eşitlik İlkesi

Sağlık sektöründe eşitlikten kasıt, sağlık sistemi içindeki tüm bireylerin sağlık durumlarının eşitliği değil, sağlık hizmetlerine erişebilmede eşitlik. Sağlık sistemlerinin tüm vatandaşlarına eşitlik ve adalet ilkesini gözeterek sağlık hizmetlerini sunma sorumluluğu sosyal devlet olmanın bir gerekliliğidir (Çobanoğlu, 2009).

Adalet ve eşitlik ilkesi, sağlık hizmetlerinin sunumu ile ilgili kaynakların adil kullanımını gerektirmektedir. Örneğin yoğun bakım ünitesinde yatak sayısının sınırlı olması durumunda, bu üniteden yararlanacak olan hastaların tespitinde adaletin nasıl sağlanacağı hususu bu ilkenin sorumluluk bilinci ile verilecek bir karar olmalıdır. Bu ilkenin organ ve doku nakli sırası bekleyen hastalar için de aynı hassasiyetle uygulanması gerekmektedir. (Aydın, 2001).

Dünya Tabipler Birliği'nin Lizbon Hasta Hakları Bildirgesinde hastaların tıbbi ihtiyaçlarının durumu haricinde hiçbir kıstasın hastalar arasında bir ayırım yapılmasına sebep oluşturamayacağı net bir şekilde belirtilmiştir.

Özetle; etnik köken, cinsiyet, dini inanç vb. bireysel özelliklerin bir ehemmiyeti olmaksızın tüm insanlar gerekli sağlık bakımını adaletli ve eşit bir şekilde alma hakkına sahiptir. Öyle ki; hüküm giymiş suçluların sağlık hizmetlerinden yararlanma konusunda diğer insanlardan bir farkı yoktur (MEGEP, 2011).

Dürüstlük ve Doğruluk İlkesi

Dürüstlük ve doğruluk ilkesi ile, sağlık çalışanlarının hasta ve hasta yakınlarına dürüst davranma, doğruları söyleme ve yalan söylememe şeklinde davranmak kastedilmektedir. Hasta ve hasta yakınları tüm insanlar gibi kendileri hakkında gerçeği öğrenmek isterler ve kendilerine doğruların söylendiğine inandıkları sürece sağlık çalışanları ile güvenilir ve dürüst ilişkiler kurulmuş olur (Sarıhan & Yazar, 2021).

Gerçeğe Uyuma İlkesi

Ahlaki ve kanuni açıdan gerçeğe bağlılık ilkesidir. Bu ilke, sağlık çalışanlarının dogmatik davranışlardan kendilerini soyutlayıp mantığa aykırı konu ve olayları akılcı bir tavırla sorgulamaları, bu konuları bilimin ışığında araştırarak sorularına karşılık tatmin edici cevaplara ulaşmaya kadar gerçeği ispatlamaya çalışmaları gerektiğini belirtmektedir (MEGEP, 2011).

Sözcülük İlkesi

Hastaların, konuşamadıkları, bu nedenle de kendileri ile ilgili karar veremedikleri ve hasta adına konuşabilecek bir kimsenin bulunmaması durumunda hastanın bu becerileri tekrar kazanıncaya kadarki süreçte menfaatlerini korumak amacıyla sözcülüğünü yapmaktır. Sözcülük yapan sağlık çalışanının hastanın durumunu sağlık mesleklerinin tanımladığı şekilde değil de hastanın tanımladığı şekilde anlatması gerekmektedir (MEGEP, 2011).

SONUÇ

Sağlık sektörü, etik kavramına en çok kıymet veren sektörlerden biridir. En önemli konusu insan sağlığı olan sağlık sektörünün kamu ya da özel farketmeksizin tüm çalışanlarının, etikle ilgili bütün unsurları hassasiyetle oluşturup uygulayan bir sistem içinde bulunmaları, insani duygularının ön planda olduğunun göstergesidir. Bilindiği üzere son zamanlarda özel sektör sağlık piyasasında eskisine nazaran daha fazla hareket alanı bulmaktadır. Bu durum her ne kadar özel sektörde bir ticari kimliğin ön planda olduğu algısına neden olsa da, sağlık çalışanları önceliklerinin insan sağlığı olduğu bilincinde hareket etmektedirler (Sarıhan & Yarar, 2021).

Sağlık çalışanları, mesleklerini icra ederken tıp etiği ilkelerini uygulamaları sırasında bazen güç durumlar yaşayabilmektedir. Yani, bu ilkelerden birine uygun hareket ederlerken bazı etik ilkeleri ihlal etmek zorunda kalabilirler. Böyle bir durumda ihlal edilecek bir ilkenin belirlenmesi sırasında, ihlal edilecek ilkenin en az zarar göreceği şekilde ihlal edilmesine özen gösterilmelidir. Unutulmamalıdır ki, sağlık çalışanlarının her olayı kendi koşulları içinde değerlendirip herkes için en uygun olan çözümü bulup uygulamaları gerekmektedir (MEGEP, 2011).

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 38-59.
- Atar, B. & Şener, E. (2021). Çalışma hayatında ahlâk ve etik üzerine bibliyometrik bir çözümleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 29-42.
- Aydın E. (2001). *Tıp Etiğine Giriş*. 1. Baskı. Ankara: Pegem A. Yayınları.
- Aydın, İ. (2014). *Yönetmelik, mesleki ve örgütsel etik*. 6. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Aydoğan, A., Ceyhan, Ö. (2019). Acilde çalışan sağlık personelinin etik duyarlılıkları. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10 (2),182-189.
- Çobanoğlu, N. (2009). *Kuramsal ve uygulamalı tıp etiği*. 1. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi.

- Dönmez, A., Yeğyel, Ç. & Kılınc, D. (2022). Sağlık hizmet uygulamalarında etik karar verme süreci sağlık ve etik karar. *İZTU Tıp ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 1 (2), 65-74
- Erdirençelebi, M. & Filizöz, B. (2019). Meslek Etiği ve akademisyenlerin etik değerleri üzerine nicel bir araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. 14 (20),1228-1258
- Kırılmaz, H. & Kılıç Kırılmaz, S. (2014). Sağlık hizmetlerinde etik ikilemlerde ampirik etik çalışmalarının yararları. *İnsan & İnsan*. (1), 35-44.
- Kutlu, H. A. (2015). *Meslek etiği*. 3. Basım, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Mert, S. & Sayan, İ. (2023). Sağlıkta etik ilkeler. *AKETDER 2. Uluslararası Etik Araştırmaları Kongresi*. 53-58, İstanbul.
- MEGEP (2011). *Alanlar Ortak Sağlık Meslekleri Etiği*. Ankara: 1-31.
- Özkal Sayan, İ. (2020). Etik ve kamu etiği: Eleştirel bir bakış. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*. 12 (2), 147-174.
- Öztürk Başpınar, N. & Çakıroğlu, D. (2014). *Meslek etiği*. 3. Basım, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Sarıhan, M. & Yazar, O. (2021). Sağlık sektöründe yönetsel etik kaygılar. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*. (27), 267-282.
- Sökmen, A. & Tarakçıoğlu, S. (2013). *Mesleki etik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tekiş, E. (2023). *Tıp fakültesi öğrencilerinin etik duyarlılık düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Türk Tabipler Birliği Merkez Konseyi (2012). *Hekimlik meslek etiği kuralları*, Ankara: 1-24,
- Usta, E., Yükseler M. (2021). afetlerde sosyal medya kullanımı ve etik ikilemler: *İzmir Seferihisar Depremi Örneği. Afet ve Risk Dergisi*. 4 (2), 249-269.
- Üstündağ, H., Eti Aslan, F. (2012). Yoğun Bakım Ünitesinde Etik İkilemler. *Yoğun Bakım Hemşireliği Dergisi*. 14 (1), 26-30.
- Yanık, A. (2021). Sağlık İşletmelerinde Etiği Anlamak. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*. 29 (1), 126-137.
- Yıldırım, G., Kadioğlu, S. (2007). Etik ve tıp etiği kavramları. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*. 29 (2), 75-83.
- YÖK (2014). *Yüksek öğretim kurumlarında etik davranış ilkeleri*. 1-9. Ankara.

Bölüm 6

YÖNETİCİ DESTEĞİ KAVRAMI ÜZERİNE KURAMSAL BİR ÇALIŞMA

Kasım Kağan ÖZLOK¹

YÖNETİCİ DESTEĞİ KAVRAMI

Yönetimin tanımı farklı açılardan ele alınmış, birçok bilim dalında çalışan araştırmacılar tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Buna rağmen üzerinde az da olsa görüş birliğine varılan ve kısa bir tanıma göre yönetim, başkaları vasıtası ile iş görmektir şeklinde tanımlanmaktadır. Yani yönetim, birden fazla kişiyle gerçekleşen bir grup faaliyetidir. Yönetici ise; yönetimle ilgili sahip olduğu bilgi birikimini kullanıp, diğer kişiler ile çalışarak işleri yapan ve ortak amaçlara ulaştıran kişiyi ifade etmektedir. Yönetici sahip olduğu bireysel becerilerini ve yeteneklerini kullanarak yöneticilik işini yerine getirir. Bu kapsamda yöneticilik bir meslek, yönetici ise bu mesleği icra eden kişidir (Koçel, 2020).

İşverenler emri altındaki çalışanlarının bağlılıklarına ve onların sadakatine değer verirler. Örgütsel bağlılıkları yüksek çalışanlar daha az devamsızlık yaparlar, yüksek performans gösterirler ve işten ayrılma niyetleri daha düşüktür. Bunun aksine çalışanlar ise örgütlerinin kendilerine olan bağlılıklarını daha fazla önemserler. Çalışanların örgütlerinden değer görmeleri onların saygınlığı, terfi almaları, yardımlara erişimleri konularında fayda sağlayabilir. Eğer bir kişi başka birisinden fayda görürse, Gouldner' in (1960) karşılıklılık normuna göre, o kişi gördüğü fayda sebebiyle karşı tarafa gördüğü fayda ölçüsünde muamele gösterir. Yani hem çalışan, hem de işveren birbirlerine karşı faydalı davranışlarda bulunur ve bu fayda her iki taraf içinde olumlu sonuçlar doğurur. Örgütsel destek teorisi, çalışanlara değer verilmesi ve onların refahlarının önemsenmesi ile çalışanların çabalarının ödüllendirilmesi ve sosyo-duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Algılanan örgütsel destekte, çalışanın stresli durumlarla başa çıkması gerektiğinde ayrıca işini doğru bir şekilde yerine getirmesi gerektiğinde, çalışanın örgütünden yardım alabileceğine dair algısıdır (Rhoades & Eisenberger, 2002).

¹ Doktora Öğrencisi, Göç İdaresi Başkanlığı, kasim.ozlok@ogr.ebyu.edu.tr,
ORCID iD: 0000-0002-0062-0205

Örgütsel destek teorisi temel olarak algılanan yönetici desteği ile algılanan örgütsel destek arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve yönetici desteğinin algılanan örgütsel desteğe yol açtığını ileri sürmektedir. Bu etkinin tam tersi şekilde oluştuğuna yönelik görüşlerde bulunmaktadır. Çalışanların, sundukları katkılara örgüt tarafından değer verildiği ve kendi refahlarının örgüt tarafından önemsendiğiyle ilgili sahip oldukları algı; çalışanları, yöneticilerinin kendilerine karşı olumlu tavır içinde olduğuna inanmaya sevk eder. Yöneticiler, çalışanların performanslarıyla ilgili yönlendirici kişiler olduklarından, çalışanlar yöneticilerinin tutumlarını örgütün bir desteği olarak görecektirler (Eisenberger & ark., 2002). Araştırmacılar çoğunlukla yönetici desteğini, algılanan örgütsel destek kelimesine yönetici kelimesini ekleyerek ölçmüşlerdir (Rhoades & Eisenberger, 2002). Eisenberger'e (1986) göre yönetici desteği, algılanan örgütsel desteğin bir yönü veya bir bileşeni olarak adlandırılabilir (Elias & Mittal, 2011). Yönetici desteğinin örgütsel desteğe öncülük ettiği belirtilmiş olup örgütsel desteğin en önemli destek türlerinden biri yönetici desteği olduğu söylenebilir.

Yönetici desteği, çalışanların örgütleri için göstermiş oldukları katkıların ve çalışanların örgüt içerisindeki refahlarının, yöneticileri tarafından ne derece önemsendiği ve ne derece değer gördüğünün seviyesini gösteren kavramdır (Eisenberger & ark., 2002). Diğer bir tanım ise çalışanların, işlerini yaparken yöneticilerinin kendilerine yardım etme ve kendilerine ne kadar ilgi gösterdiklerini algılama seviyesidir (Burke & ark., 1992). Yönetici desteği, bir çalışanın yöneticileri tarafından desteklendiğini hissetme derecesidir (Gagnon & Michael, 2004). Diğer bir çalışmada ise yönetici desteği, yönetici ile çalışan arasında olumlu bir ilişkinin kurulması ve yöneticinin astlarını daha iyi çalışabilmeleri için motive etmesi olarak tanımlanmıştır (Bhathumnavin, 2003).

Yöneticiler, sadece çalışanları motive etmezler, bunun yanında acil çözüm bekleyen konular ile acil ihtiyaçları da kontrol eder ve bunları yönetir. Dolayısıyla yöneticilerin davranışları çalışanları olumlu veya olumsuz şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir (Bhathumnavin, 2003). İş ortamında destekleyici bir yönetim anlayışı sergileyen yöneticiler, çalışanların refahları için gerekli adımları atarlar, çalışanların kariyerlerini geliştirmeleri için yardımda bulunurlar ve çalışanlara değer verirler. Bu tip yöneticiler çalışanlar için olumlu ve güvenli bir ortam oluşturur. Böyle bir ortamda ise çalışanlar, yöneticilerinin kendilerine güvendiklerini bildikleri için risk almaktan ve hata yapmaktan korkmazlar (Paterson & ark., 2014). Yapılan bazı çalışmalarda yönetici desteğinin olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı görülmüştür. Yönetici desteğinin, iş ve yaşam kalitesi, işe bağlılık, iş doyumunu ile olumlu ilişki içerisinde olduğu; iş stresini, işle ilgili sağlık

sorunlarını, tükenmişliği de azalttığı yapılan bazı çalışmalarda tespit edilmiştir (Bhanthumnavin, 2003).

YÖNETİCİ DESTEĞİNİN BOYUTLARI

Yönetici desteği genellikle sosyal desteğin bir alt kümesi olarak algılanır. Çalışma alanları, sağlık, aile gibi kategorilerde sosyal destek öneren birçok araştırmacı, yönetici desteğinin de bu kategorilerde olduğu gibi benzer destek biçimine sahip olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle yönetici desteği, yönetici ve astlar arasında, astların performansını ve motivasyonunu geliştirmek üzere yöneticilerin sağladığı a) bilgi desteği, b) maddi destek c) duygusal destek şeklinde davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Bhanthumnavin, 2000).

Bilgi Desteği

Burada işle ilgili içeriğe odaklanılır. Çalışanların iş etkinliklerini artırmak için geri bildirim, ödül, ceza, değerlendirme gibi iş içerikleri kullanılır. Örnek olarak, bir yönetici, çalışanı işi başardığında onu sözlü geri bildirim ile takdir ederek bilgi desteği sağlar. Bu ise çalışanın kendisini değerli hissetmesini, saygı duyulan biri olduğunu düşünmesini ve yöneticisi tarafından önemsendiği hissine kapılmasını sağlar (Bhanthumnavin, 2000).

Bilgi desteği aynı zamanda örgütün çalışan yardım programı veya aile içi şiddet hakkında bilgi sağlamayı ve yakın partner şiddeti ile ilgili politika ve uygulamalar hakkında bilgi vermeyi kapsar (Yragui, 2008). Bilgisel destekte, çalışan yöneticisinin davranışıyla ilgili şu algıya sahiptir: işte bir sorunum olduğunda yöneticim her zaman nasıl çözeceğim noktasında bana öneride bulunur (Bhanthumnavin, 2003).

Maddi Destek

Maddi destek, çalışanların hedeflerine ulaşabilmeleri için ihtiyaç duydukları zaman, malzeme, mali yardım, teçhizat, ihtiyaç duyulan hizmetler, insan kaynağının yöneticileri tarafından karşılanmasıdır (Bhanthumnavin, 2000). Ayrıca maddi destek esnek çalışma saatleri, iş yükünün azaltılması veya iş yapılan yerin değiştirilmesi gibi çalışana yardımcı olacak davranışları da kapsamaktadır (Yragui, 2008).

Maddi destek içerisinde yer alan mali destek, çalışanın mali ihtiyaçlarının ne kadar önemsendiği, çalışanın örgüte sağladığı faydanın ne kadar ödüllendirildiği ve ne kadar tazminat hakkı sağladığıyla ilgilidir. Mali destek, çalışana sağlanan mali teşvikleri, ödülleri ve bununla ilgili politikaları ifade eder (Kraimer & Wayne,

2004). Maddi destek alan çalışan yöneticisiyle ilgili şu algıya sahiptir: yöneticim işle ilgili malzemeye/teçhizata ihtiyacım olup olmadığını bana genelde sorar (Bhanthumnavin, 2003).

Duygusal Destek

Duygusal destek yaşam kalitesini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. İş hayatında gösterilen duygusal destekte iş motivasyonunu artırmakta, iş yaşam kalitesini olumlu anlamda etkilemektedir. Duygusal destek, çalışanlara ilgi, sevgi ve saygı göstermek, onlara değer vermek, çalışanlara stresle ve çalışma güçlükleriyle başa çıkmada yardımcı olmayı ifade etmektedir (Bhanthumnavin, 2000). Diğer bir tanımda duygusal destek, kişinin kendisiyle ilgilenildiği, kendisine değer verildiği ve dikkate alındığı, kendisine ihtiyaç duyulduğunda destek kaynağıyla iletişim kurma noktasında rahat hissettiği algısını ifade etmektedir (Yragui, 2008). Duygusal destekte, çalışan yöneticisinin davranışıyla ilgili şu algıya sahiptir: işle ilgili bir problemle karşılaştığımda yöneticim beni neşelendirmek için çabalar (Bhanthumnavin, 2003).

YÖNETİCİ DESTEĞİ KAVRAMININ ÖRGÜTSEL SONUÇLARI VE ÖNEMİ

İşle ilgili prosedürlerin ve örgütsel prosedürlerin her gün değiştiği günümüzde, çalışanların bu değişim karşısında endişeli hissetmeleri normaldir. Bu nedenle çalışanlar, yöneticilerinin desteklerine ve yönlendirmelerine ihtiyaç duyacak olup yöneticilere bağımlılıkları artacaktır. (Elias & Mittal, 2011). Yöneticiler, çalışma ortamının oluşturulmasında ve çalışanlara geri bildirim ve bilgi sunma noktasında büyük bir güce sahiptir. Yöneticiler aynı zamanda ekip çalışmasının modellenmesinde ve çalışanların ekiple ilgili oluşturulan süreçlere dahil olmasında büyük rol oynamaktadır (Griffin & ark., 2001). Bu nedenle yöneticiler çalışanlar ve örgüt için büyük öneme sahiptir.

Yöneticilerden veya iş arkadaşlarından alınan destek iş tatmini gibi olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir. Birçok çalışmada iş tatmininin sosyal destekle ilişki olduğu bulunmuştur. Sosyal destek ise üç bileşene ayrılmakta olup bunlar: yönetici desteği, iş arkadaşı desteği ve aile desteğidir. İş hayatında, yöneticilerden gelecek desteğin iş tatmini gibi olumlu tutumlar için çok önemli olacağı ifade edilmektedir. Eisenberger'e (1986) göre yönetici desteği algılanan örgütsel desteğin bir yönü veya bir bileşeni olarak düşünülebilir. Çalışanlar, yöneticileri tarafından destek hissettiklerinde algıladıkları örgütsel destek artar ve bu ise çalışanların örgütsel vatandaşlıklarının artmasına neden olur. Yönetici

desteğinin olduğu örgütlerde, keyifli bir çalışma ortamı oluşur ve işe yönelik algıda olumlu hale gelir (Elias & Mittal, 2011). Çalışanlar yöneticilerinin her daim desteklerine ihtiyaç duymaktadır. Yöneticilerinden destek gören çalışanlar ise olumlu iş tutumları sergilemekte, işle ilgili olumlu algılara sahip olmakta ve örgüte olan katkıları artmaktadır. Bu ise yönetici desteğinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yönetici desteği çeşitli örgütsel sonuçlara yol açmaktadır. Bu örgütsel sonuçlardan önemli olarak görülenler aşağıda yer almaktadır.

YÖNETİCİ DESTEĞİ VE ÇALIŞAN PERFORMANSI İLİŞKİSİ

Literatürdeki görüşe göre iş performansı, her bir kişin bireysel niteliklere sahip olduğu ve yönetici ile çalışan arasındaki etkileşiminin bir fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Yönetici tarafından sağlanan destek ile çalışan performans arasında ilişki olduğu belirtilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda yönetici desteği ile çalışanların performansı arasında ilişki olduğu bulunmuş ayrıca yönetici desteğinin birçok olumlu sonuçla ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir. Yöneticiler örgüt ile çalışanlar arasında bir köprü görevi görürler ve yöneticilerin yaptıkları işler örgütün iş-aile politikaları açısından olumlu sonuçlar verir. Böylelikle çalışanlar olumlu tutumlara sahip olur ve iş performansları artar. Örnek olarak, işte yöneticisi tarafından desteklenen çalışan eve geldiğinde işten kaynaklanan olumlu ruh halini iş dışına da yansıtır ve mutlu olur. İş talepleri ve kaynakları modeline göre çalışanlar, üstlerinden elde edilen kaynaklar sayesinde işi başarabileceklerine inanırlar. Bu sayede iş memnuniyetleri artan çalışanlar daha iyi performans gösterirler (Talukder & Galang, 2021). İyi bir yönetici, çalışanların örgütte daha iyi performans göstermelerini sağlamak için onları motive eder ve çalışanlara olumlu tutum geliştirebilmeleri için uygun ortam sağlar (Qureshi & ark., 2018).

Yönetici desteği arttığında, bu destek sonucunda çalışanların performansının arttığı ve iş streslerinin azaldığı şeklinde olumlu sonuçlara yol açtığı literatürde yer alan araştırmalarda görülmektedir (Shanock & Eisenberger, 2006). Avustralya'da 305 finans sektörü çalışanı ile yapılan bir çalışmada, yönetici desteğinin çalışan performansını olumlu anlamda etkilediği bulunmuştur (Talukder & Galang, 2021). Pakistan'da çalışan 295 akademik personel ile yapılan çalışmada yönetici desteğinin performans ile pozitif ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur (Zeb & ark., 2023).

YÖNETİCİ DESTEĞİ VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ

Yöneticisinden destek alan, yöneticisinin ailesine değer verdiğini hisseden çalışan işle ilgili daha fazla iş tatmini sağlar ve örgütte çalışmaya devam etmek ister. Çalışanlar, yöneticilerinin iş yaşam dengesini gözeterek kendilerine destek sunduklarını hissederlerse olumlu duygulara sahip olurlar ve bu sonucuda da çalışanların iş tatminleri artacaktır (Talukder & Galang, 2021). Literatürde araştırmasının sonuçları yönetici desteğinin iş tatminini artırdığı bunun yanında iş stresini azalttığı kanıtlar sunmaktadır (McGilton & ark., 2007). Yönetici desteği, duyarlı bir çalışma ortamı oluşturmaya katkı sunar ve iş tatminini artırmada önemli bir rol oynar (Qureshi & ark., 2018).

Amerika'da polis memurları üzerinde yapılan bir çalışmada, yönetici desteğinin iş tatmini ile pozitif ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Elias & Mittal, 2011). İngiltere'de 48 imalat şirketinde 4708 çalışan ile yapılan çalışmada yönetici desteğinin çalışanlarının iş tatminini olumlu anlamda etkilediği bulunmuştur (Griffin & ark., 2001). Restoranlarda görevli 261 hizmet çalışanı ile yapılan bir çalışmada, yönetici desteğinin iş tatminini artırdığı bulunmuştur (Babin & Boles, 1996).

YÖNETİCİ DESTEĞİ VE İŞTEN AYRILMA NİYETİ İLİŞKİSİ

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, birçok çalışmada yönetici desteğinin çalışanların işten ayrılma niyetlerini azalttığı belirtilmektedir (Hognestad & ark., 2021). Yönetici desteğinin, çalışanların işte kalmalarının önemli bir nedeni olduğu belirtilmiştir (Fakunmoju & ark., 2010). Yönetici desteğinin düşük olması son derece zararlı olmakla birlikte, çalışanların devamsızlık yapmasına, memnuniyetsizliklerine, performans düşüklüğüne ve işten ayrılma niyetlerinin artmasına sebep olmaktadır. Yönetici desteği, çalışanların yöneticilerinin kendileri hakkında katkıları ve refahları ile ne kadar ilgili olduklarına sahip oldukları algıdır. Bu nedenle yönetici desteği işten ayrılma niyeti ile negatif ilişki içerisinde (Srivastava & Agarwal: 2020).

Güney Kore'de yapılan bir çalışmada Mers hastalarının doğrudan bakımıyla ilgilenen 147 hemşirenin çeşitli derecelerde stres bozukluğu yaşadığı tespit edilmiştir. Bu hemşirelerin işten ayrılma niyetlerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Yönetici desteğinin ise stres bozukluğunun işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini tamponladığı bulunmuştur. Bu sonuç yönetici desteğinin, salgın sonrasında stresle başa çıkmada ve işten ayrılma niyetini azaltmak için etkili

bir yönetim stratejisi olduğunu göstermektedir (Jung & ark., 2020). Pakistan'da çalışan 295 akademik personel ile yapılan çalışmada yönetici desteğinin işten ayrılma niyeti ile negatif ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur (Zeb & ark., 2023). Norveç'te görev yapan 2946 hemşireyle yapılan çalışmada, yönetici desteğinin işten ayrılma niyeti ile negatif ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur (Hognestad & ark., 2021). Maryland'da görev yapan 176 sosyal hizmet uzmanı ile yapılan araştırmada, daha düşük yönetici desteğinin daha yüksek işten ayrılma niyeti ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Fakunmoju & ark., 2010).

YÖNETİCİ DESTEĞİ VE İŞE BAĞLILIK İLİŞKİSİ

İşe bağlılıkla ilgili belirtilen iş koşulları arasında yönetici desteği, iş arkadaşı desteği, iş özerkliği, örgütsel destek gibi kavramlar bulunmaktadır (Swanberg & ark., 2011). Yönetici desteği, çalışanların iş tatminini artırması yoluyla işe bağlılığını da artırır (Qureshi & ark., 2018). Yönetici desteği, iş talepleri karşısında önemli bir iş kaynağı olarak sayılır. Bunun nedeni yönetici desteğinin çalışanların iş hedeflerine ulaşmasında yardımcı olması ve iş talepleri ve iş stresinin baskısını tamponlanmasıdır. Böylelikle çalışanların işe bağlılıklarını da artırmış olacaktır (Suan & Nasurdin, 2016). Yönetici desteği, çalışanların tükenmişlik duygusunu azaltmakla birlikte işe bağlılıklarını artırmaktadır (Hognestad & ark., 2021).

Amerika'nın farklı bölgelerinde çalışan 1343 işçi ile yapılan çalışmada, yönetici desteği ile işe bağlılık arasında pozitif bir ilişki içerisinde olduğu bulunmuştur (Swanberg & ark., 2011). Amerika'nın farklı bölgelerinde görev yapan 30 departmandan 88 polis memuru üzerinde yapılan bir çalışmada, yönetici desteğinin işe bağlılık ile pozitif ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Elias & Mittal, 2011). Malezya'da lüks otellerde görev yapan 438 çalışan ile yapılan bir araştırmada, yönetici desteğinin işe bağlılığı pozitif olarak etkilediği bulunmuştur (Suan & Nasurdin, 2016).

YÖNETİCİ DESTEĞİ VE İŞ STRESİ İLİŞKİSİ

Literatürde yer alan birçok çalışmada da yönetici ile çalışan arasında oluşan olumlu ilişkilerin iş stresini azalttığı bildirilmiştir (McGilton & ark., 2007). Birçok müşteriyle iletişim kuran çalışanlar, birbirinden farklı görüşlere, isteklere ve duygulara sahip müşterilerle ilgilendikleri için daha streslidirler. Bu durumlarda yöneticilerin çalışanlarını dinlemek, onlara ilgi göstermek, yardım etmek gibi yönetici desteği sergilemesi sonucunda çalışanların stresi azalacaktır (Suan & Nasurdin, 2016). İş yerinde iş talepleri ne kadar fazlaysa, çalışanlar daha fazla

iş stresine maruz kalırlar. Fakat yöneticilerden çalışanlar için gelen destek çalışanların iş stresini azaltmaktadır (Yang & ark., 2016).

Restoranlarda görevli 261 hizmet çalışanı ile yapılan bir çalışmada, yönetici desteğinin iş stresini azalttığı bulunmuştur (Babin & Boles, 1996). Amerika'da 1649 kişinin katıldığı sağlık ve emeklilik anketi çalışmasında, yönetici desteği ile iş stresi arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir (Yang & ark., 2016). Amerika'da bilgisayar firmasında çalışan 160 personel üzerine yapılan bir araştırmada, yönetici desteği ile iş stresi arasında olumsuz bir ilişki olduğu bulunmuştur (Steinhardt & ark., 2003).

KAYNAKÇA

- Babin, B. J. & Boles, J. S. (1996). The effects of perceived co-worker involvement and supervisor support on service provider role stress, performance and job satisfaction. *Journal of retailing*, 72(1), 57-75.
- Bhanthumnavin, D. (2000). Importance of supervisory social support and its implications for HRD in Thailand. *Psychology and Developing Societies*, 12(2), 155-166.
- Bhanthumnavin, D. (2003). Perceived social support from supervisor and group members' psychological and situational characteristics as predictors of subordinate performance in Thai work units. *Human Resource Development Quarterly*, 14(1), 79-97.
- Burke, M. J., Borucki, C. C., & Hurley, A. E. (1992). Reconceptualizing psychological climate in a retail service environment: A multiple-stakeholder perspective. *Journal of applied Psychology*, 77(5), 717.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I. L., & Rhoades, L. (2002). Perceived supervisor support: contributions to perceived organizational support and employee retention. *Journal of applied psychology*, 87(3), 565.
- Elias, S. M., & Mittal, R. (2011). The importance of supervisor support for a change initiative: An analysis of job satisfaction and involvement. *International Journal of Organizational Analysis*.
- Fakunmoju, S., Woodruff, K., Kim, H. H., LeFevre, A., & Hong, M. (2010). Intention to leave a job: The role of individual factors, job tension, and supervisory support. *Administration in Social Work*, 34(4), 313-328.
- Gagnon, M. A., & Michael, J. H. (2004). Outcomes of perceived supervisor support for wood production employees. *Forest Products Journal*, 54(12).
- Griffin, M. A., Patterson, M. G., & West, M. A. (2001). Job satisfaction and teamwork: The role of supervisor support. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 22(5), 537-550.
- Hognestad Haaland, G., Olsen, E., & Mikkelsen, A. (2021). The association between supervisor support and ethical dilemmas on Nurses' intention to leave: The mediating role of the meaning of work. *Journal of Nursing Management*, 29(2), 286-293.
- Jung, H., Jung, S. Y., Lee, M. H., & Kim, M. S. (2020). Assessing the presence of post-traumatic stress and turnover intention among nurses post-Middle East respiratory syndrome outbreak: the importance of supervisor support. *Workplace health & safety*, 68(7), 337-345.

- Koçel, T. (2020). İşletme Yöneticiliği, 18. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.
- Kraimer, M. L., & Wayne, S. J. (2004). An examination of perceived organizational support as a multidimensional construct in the context of an expatriate assignment. *Journal of management*, 30(2), 209-237.
- Ling Suan, C., & Mohd Nasurdin, A. (2016). Supervisor support and work engagement of hotel employees in Malaysia: Is it different for men and women?. *Gender in Management: An International Journal*, 31(1), 2-18.
- McGilton, K. S., Hall, L. M., Wodchis, W. P., & Petroz, U. (2007). Supervisory support, job stress, and job satisfaction among long-term care nursing staff. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 37(7/8), 366-372.
- Paterson, T. A., Luthans, F., & Jeung, W. (2014). Thriving at work: Impact of psychological capital and supervisor support. *Journal of Organizational Behavior*, 35(3), 434-446.
- Qureshi, M. A., Ab Hamid, K. B., Jeihoony, P., Ali, R., Brohi, N. A., Magsi, R., & Shah, S. M. M. (2018). Is supervisor support matter in job satisfaction? A moderating role of fairness perception among nurses in Pakistan. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(6), 1-10.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: a review of the literature. *Journal of applied psychology*, 87(4), 698.
- Shanock, L. R., & Eisenberger, R. (2006). When supervisors feel supported: relationships with subordinates' perceived supervisor support, perceived organizational support, and performance. *Journal of Applied psychology*, 91(3), 689.
- Srivastava, S., & Agarwal, S. (2020). Workplace bullying and intention to leave: a moderated mediation model of emotional exhaustion and supervisory support. *Employee Relations: The International Journal*, 42(6), 1547-1563.
- Steinhardt, M. A., Dolbier, C. L., Gottlieb, N. H., & McCalister, K. T. (2003). The relationship between hardiness, supervisor support, group cohesion, and job stress as predictors of job satisfaction. *American Journal of Health Promotion*, 17(6), 382-389.
- Swanberg, J. E., McKechnie, S. P., Ojha, M. U., & James, J. B. (2011). Schedule control, supervisor support and work engagement: A winning combination for workers in hourly jobs?. *Journal of Vocational Behavior*, 79(3), 613-624.
- Talukder, A. M. H., & Galang, M. C. (2021). Supervisor support for employee performance in Australia: Mediating role of work-life balance, job, and life attitude. *Journal of Employment Counseling*, 58(1), 2-22.
- Yang, T., Shen, Y. M., Zhu, M., Liu, Y., Deng, J., Chen, Q., & See, L. C. (2016). Effects of co-worker and supervisor support on job stress and presenteeism in an aging workforce: a structural equation modelling approach. *International journal of environmental research and public health*, 13(1), 72.
- Yragui, N. L. (2008). Intimate partner violence, supervisor support and work outcomes for low-wage workers.
- Zeb, A., Goh, G. G. G., Javaid, M., Khan, M. N., Khan, A. U., & Gul, S. (2023). The interplay between supervisor support and job performance: Implications of social exchange and social learning theories. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 15(2), 429-448.